

Павло Сенко

ПРО
МОЇХ
СУЧАСНИКІВ

Ставро Усенко

ПРО МОЇХ
СУЧАСНИКІВ

Статті, нариси, спогади

Київ «Радянський письменник» 1977

До книги увійшли літературно-критичні нариси та статті видатного українського радянського поета Павла Усенка про творчість Максима Горького, М. Островського, П. Тичини, І. Микитенка, А. Головка, В. Сосюри, М. Шпака, О. Бойченка та ін.

Читач познайомиться також з роздумами поета про художню творчість, його спогадами.

Книга розрахована на широке коло читачів.

Упорядник *Г. В. УСЕНКО*

© Издательство
«Радянський письменник», 1977 г.

Львівська книжкова фабрика
«Атлас»

У 70202-095
М223(04)-77-93-77

ПОЛУМ'ЯНЕ СЛОВО

Павла Усенка

Павла Матвійовича Усенка читач добре знає як заспівувача комсомольської поезії на Україні. Він був серед тих, хто уперше змалював у своїх творах нових героїв — представників Ленінського комсомолу, відобразив їхні бойові і трудові подвиги під час громадянської війни і в роки мирного соціалістичного будівництва. Яскравим художнім літописом мужності і патріотизму радянських людей стала творчість поета в період Великої Вітчизняної війни і в післявоєнні роки.

Муза Павла Усенка людяна і гнівна. Вона то грає всіма барвами людської доброти, то вражає гостро і нещадно недругів народних.

Якось, коли поет був уже тяжко хворим, я його запитав: «Чи ви тепер пишете щось, крім віршів?» Якусь хвилинку подумавши, він відповів: «Після читання спогадів Юрія Корнійовича Смолича та Василя Петровича Минка про життя-буття літератури нашої, починаючи з перших її років — десь з 1919—1920 рр., мені хочеться також дати читачеві свої спогади. Я вже багато років роблю невеличкі записи, тепер обдумую їх, дещо поширюю, уточнюю. Хочеться щось заперечити, з чимсь посперечатись, спростувати, дещо підтвердити. Не все було в житті гладко, особливо в двадцятих роках, коли в літературі, як і навколо неї, точилася гостра класова боротьба.

На жаль, я не вмію швидко писати. Працюю поволі, написане часом переробляю багато разів. Цей мій стиль роботи позначається і на записах про літературне життя; над якими я думаю і які поволі оформлюю».

Раптом поет, ніби затамувавши подих, замовчав, а тоді: «Коли не встигну завершити, інші закінчать, можливо, хоч окремі записи моїх думок дійдуть до людей». Поет був тяжко хворим і не сподівався вже закінчити роботу над своїм останнім задумом.

Дещо із залишених ним записів надруковано в газетах «Радянська Україна», «Літературна Україна» та в журналі «Вітчизна». Більшість з них увійшла до цього видання разом з статтями, спогадами та нарисами, написаними у різні роки.

Писати вірші Павло Усенко почав ще у 1916—1917 рр. Згадуючи ті далекі буремні роки у вірші «Це було у сімнадцятім році», він писав:

Це було у сімнадцятім році —
Поверни мене, згадка, туди,
У те місто юнацтва, де хлопців
Я на мітинги перші водив.
Де на просіках вулиць зелених
Ми стрічались, як зливи в маях,
Де уперше хтось вимовив Ленін —
І я в серце узяв те ім'я.

Перший його друкований вірш «На день трирічного ювілею Лохвицької організації КСМ» був надрукований у жовтні 1921 року в лохвицькій газеті «Вісті», а першу книжку поезій під назвою «КСМ» він видав у 1925 році. З часу виходу її поет надрукував понад тридцять книг віршів і поем. Багато з них стали широко відомими читачам, увійшли до хрестоматій. Ім'я Павла Усенка стоїть в одному ряду з іменами найвидатніших митців — П. Тичини, М. Рильського, В. Сосюри, М. Бажана, А. Малишка, Л. Первомайського. Його поетичні твори знають десятки і сотні тисяч читачів. Але не кожен з них знає, що Павло Матвійович протягом всієї своєї активної творчої діяльності виступав також як літературний критик і публіцист.

У пропонованій читачеві книзі зібрано якусь частину літературно-критичних та публіцистичних виступів поета, органічно, нерозривно зв'язаних з усією його літературною і суспільно-політичною діяльністю. Вони є яскравим свідченням того, що і в поезії, і в літературно-критичних працях Павло Усенко завжди ішов у ногу з часом, намагався якнайповніше відобразити перемогу нових, соціалістичних форм життя, що народжувались і утверджувались у нашій країні.

Бувши організатором і керівником письменницької організації «Молодняк» (1926) і редактором журналу з цією ж назвою, Павло Усенко немало сил і енергії віддав активізації молодих літературних сил на Україні. Значення цього журналу полягало в тому, писав поет, що «навколо нього зразу ж згуртувалися значні на той час молоді літературні сили, які починали тільки спинатись на ноги. Та, власне, цей молодіжний журнал і з'явився, і виріс на основі тих літературних сил, того покоління молодих письменників, що прийшли в літературу по перших роках існування Радянської влади. Це були початківці, яких висунула на арену літературної діяльності славна Комуністична спілка молоді, висунула з лав робітничих, селянських, із маси нового студентства...

Журнал проробив значну роботу в справі збирання, організації і комуністичного виховання значної частини літераторів, що їх імена сьогодні широко відомі нашому читачеві».

В численних своїх статтях і нарисах поет писав про творчість колишніх молодняківців — О. Корнійчука, Б. Коваленка, М. Трублаїні, Л. Первомайського, О. Кундзіча, А. Ключця, П. Радченка, І. Момота, О. Донченка, М. Кожушного, М. Шпака та ряду інших, твори яких, «гарячі і пристрасні, живуть і будуть жити, бо зогріває їх негасимий вогонь радянського патріотизму». Певний інтерес становлять статті П. Усенка про творчість

М. Островського, про П. Тичину, В. Сосюру, Г. Епіка, І. Микитенка, І. Кулика. О. Бойченка... З цих статей постають образи талановитих художників слова, які не лише закладали перші цеглини в фундамент української радянської літератури, а й загалом багато зробили для утвердження і розвитку літератури соціалістичного реалізму.

У літературно-критичних та публіцистичних виступах Павла Усенка об'єктивність висвітлення історичного і культурного процесу, висвітлення питань гуманізму, художньої правди, партійності літератури, її інтернаціоналізму поєднані з наступальним характером, з критикою тих викривлень чи переколючень, що свого часу мали місце в творчості окремих літераторів.

Більшість статей поета пройнята пафосом усвідомлення великого призначення радянського мистецтва, що покликане допомагати народові в його боротьбі за комунізм. Саме тому про Миколу Островського, наприклад, він писав, що його книги «заповнили душі і серця трудящих величчю ідей, силою людського духу, сповненого цими ідеями». А говорячи про поезію В. Сосюри, зауважував: «Роки боротьби з ворогом і роки мирного труда, а відтак усе наше життя своєрідним літописом відбилося, відобразилось в його поетичних збірках, в його пісенних книгах».

Соціалізм забезпечує торжество ідеї рівності народів. Ця ідея була провідною в творчості Павла Усенка, свідомого і активного інтернаціоналіста, про що виразно свідчать як його поезії, так і численні статті та нариси, у яких він писав про М. Горького, Анрі Барбюса, П. Тичину, А. Головка, Ошера Шварцмана, І. Фефера, Мате Залку та інших літераторів України, братніх республік та зарубіжних країн.

З великою пошаною говорив Павло Усенко про талановитого прозаїка і фронтового журналіста років Великої Вітчизняної війни Якова Качуру, поета-партизана

Миколу Шпака, Миколу Упеника, Петра Дорошка та інших літераторів, з якими він зустрічався і працював разом у фронтових та армійських газетах.

Кожна стаття, замітка, начерк чи спогад Павла Усенка, надрукований в цій книзі,— це вагомий документ, в якому поєднані велика любов до радянської літератури з любов'ю до творців нового світу, його культури, літератури, мистецтва. Павло Усенко, коли він навіть розповідає про, здавалось би, відомі факти, уміє повідати про них у таких ракурсах, що читач по-новому і глибше сприймає й усвідомлює їх. І про все розповідається з м'яким ліризмом, душевністю, теплом великого людського серця.

У Павла Усенка як поета є своя інтонація, вона відрізняє його від інших поетів. Є ця інтонація й у критичних та публіцистичних його виступах. Як і поезії, статті, нариси, спогади та есе Усенка приваблюють не лише людським теплом і сердечністю, а й образами та зворотами, властивими народній пісні, динамічністю розповіді і її ліризмом. Невтомний трудолюб і гранослов — таким постає Усенко — поет, критик і публіцист. Зізнаючись про свою гарячу любов до рідної Вітчизни, сили слова народу і його співців, він писав у статті про творчість П. Дорошка: «Я по-особливому люблю поезію, близьку до природи краю, і люблю тих поетів, які свій солов'їний спів виносять з рідних дібров. І коли я читаю творіння співців гірської України, перед моїми очима постає мила краса Буковини, всього даленіючого Покарпаття. Так само, коли перечитуєш поезії наших молодих, часто, бува, не зовсім і відомих поетів Херсонщини, Миколаївщини чи Запоріжжя, бачиш золоте безграниччя нашого чарівного Півдня, яке шумить пшеницями і переливається в шуми самого синього моря...

А хіба не так, читаючи Петра Дорошка, сам немов опиняєшся в казкових зеленошумах Полісся».

Уся творчість Павла Усенка, в яких би жанрах вона не виявлялась, вражає почуттям відповідальності перед народом, перед Вітчизною, її великим минулим, героїчним сьогоднішнім і ще більш могутнім її завтрашнім днем. Непохитним прикладом вірного служіння народу для нього були Шевченко, Франко, Пушкін, Некрасов, Леся Українка, Коцюбинський, Горький, Маяковський, Тичина... «Тичина — гора в поезії,— такий запис знаходимо у «Літературних зошитах».— В його поезії є все, крім шаблону... Тичина мовою образів виражає ідеї і дух наукового соціалізму епохи Леніна».

Діапазон поетичного слова Павла Усенка був також великим і чарівним. Не одне покоління радянської молоді виховувалось і формувалось на його крилатих поетичних творах.

Павло Усенко ставився до художнього слова, до мови з великою шанобою. Він добре знав вражаючу силу слова і тому у статтях, присвячених поезії молодих поетів, вимагав посиленої праці над художнім образом, відтворення поетичної ідеї без зайвої риторики і краси, що він особливо не терпів, проти чого гостро і різко виступав.

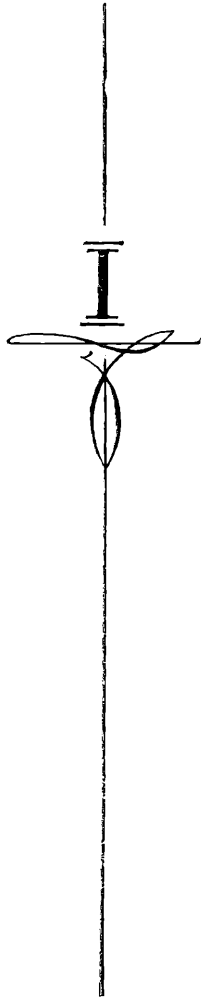
Життєвий і творчий шлях Павла Усенка нерозривно зв'язаний з життям і боротьбою Радянської Вітчизни за побудову соціалізму і комунізму. Він був одним з тих літераторів, хто брав найактивнішу участь у творенні радянської літератури, у боротьбі за втілення в життя великих заповітів В. І. Леніна. Як громадський діяч, він добре знав багатьох видатних представників Комуністичної партії і уряду УРСР. Тому певний інтерес становлять також його статті та спогади, з яких сучасний читач знайомиться з окремими сторонами діяльності, з рисами вдачі Г. І. Петровського і В. П. Затонського, С. В. Косіора і В. Я. Чубаря, Віталія Примакова та Юрія Коцюбинського.

Пропонована книга є першою спробою дати читачеві вибрані літературно-критичні та публіцистичні статті Павла Усенка, есе та нотатки з різних питань літератури. Більшість із них і сьогодні вражає своєю наступальністю не лише в полеміці з хибними філософськими і естетичними «теоріями», що мали місце свого часу в літературно-мистецькому житті, а й певною гостротою, спрямованою до сьогоднішнього. Нема сумніву, що статті ці сприятимуть як поглибленому розумінню творчості самого поета, так і чіткішому визначенню окремих літературних явищ чи певних постатей у історії української радянської літератури.

Якось, виступаючи перед своїми читачами із творчим звітом, поет сказав: «Кожній мислячій людині ясно, що труд радянських людей, їх самовідданість і активність, джерелом яких є любов до своєї Батьківщини, першої в світі країни соціалізму, спрямовуються для зміцнення миролюбного комуністичного суспільства. Цей труд надихає всіх людей доброї волі і за рубезем нашої Вітчизни на посилення боротьби за мир і дружбу між народами, на викриття провокаторів, що хочуть посварити народи і штовхнути їх на нову криваву бійню».

Ці слова йшли від глибин серця поета, вірного сина Соціалістичної Батьківщини, полум'яного борця за розквіт і щастя рідного народу, за збагачення його духовної величі і краси. Юний запал, весняні пориви, буяння творчих сил, безмежна любов до рідного краю і жагуча ненависть до його ворогів — ось що було і залишається молодим у творчості П. Усенка, який протікає протягом всього свого активного творчого життя «пісенність, багатострунність, голосистість солов'їну», властиву і його поезії, і його літературно-критичним та публіцистичним статтям.

Олег Килимник

Я БУВ КОМСОМОЛЬЦЕМ

Уривок з виступу поета на ювілейному вечорі
22. 1. 1972 року, присвяченому сімдесятиріччю з дня
його народження

...Минулої осені під час Тижня української літератури на Дніпропетровщині ми — учасники Тижня, письменники — звернули увагу на одне цікаве і, я сказав би, знаменне явище. Всюди, де тільки ми бували, де зустрічалися з керівниками гігантів індустрії, директорами заводів, секретарями парткомів, райкомів, інженерами велетенських станів, великих індустріальних комплексів, всюди переважаюча більшість тих, хто вів, рухав всю цю гігантську силу вперед, були люди віком своїм в межах тридцяти років. Молода і могутня сила, виплекана нашою партією!

І, може, саме тому, відчуваючи той одвічний доплив юності, я в своїй творчій роботі завжди, сказати б, горнувся до цього джерела, пив з нього спрагло в усі часи мого життя. Інакше кажучи, я був комсомольцем.

Комсомол дав мені в ті роки не тільки руйницю, яка ще, було, не одстрілялася з громадянської війни, він дав мені світогляд ясний ленінський, ясний і прекрасний, він спрямував мене до чесного служіння партії й народу, і, скажу по правді, він мені дав натхнення життя.

Я був би крайнім індивідуалістом, коли б твердив, що дав він це лише мені. Комсомол тими якостями наділяв кожного юнака мого покоління. І це він робить із року в рік, із десятиліття в десятиліття...

Я повертаюсь до ранніх днів української повоєнної літератури. Я і сьогодні зачарований тим, як близько стояв комсомол до колиски української радянської літератури. Першу книжку Андрія Головка «Дівчинка з шляху»

видав Полтавський губком комсомолу, як і першу книгу Григорія Епіка «Червона кобза», перші літературні сироби з прози, з поезії, як і перші радянські щедрівки, колядки за народними мотивами, що писали їх і той же Андрій Головка, Іван Сенченко, Іван Кулик, Іван Микитенко, Олександр Копиленко, Петро Панч, Іван Шевченко, друкувалися вперше часто на замовлення нашої молоді комсомольської преси «Червоний юнак», «Молоде село», «Юнацька правда», «Молодий більшовик».

Та не буду, товариші, забирати часу на повне висвітлення теми «Комсомол України й література України», бо тема ця велика, а разом з тим і славна. І якщо я хоч бігцем торкнувся її, то ще й тому, що мені по-особливому дорога перша генерація українських радянських письменників, вона ж бо, ця генерація, прийняла й мене, ще зовсім юного юнака, комсомольця, до своїх лав.

Літературне життя вирувало, ми сходились і розходились у подібаннях, а часто бувало — і в групових чварах, що гріха таїть. Та в душах наших жило завжди світле, чисте, що кликало на служіння своєму народу, партії.

БУРЕВІСНІ ЛІТА

I.

1920 рік. Ще зелена Полтава, хоч і пізня вже осінь. В холодному приміщенні театру імені Гоголя великий вечір поетів. Я, курсант курсів дошкільного виховання, сиджу на гальорці. Вслухаюся. Декаденти, символісти, заумники. Але окремі вірші хвилюють, вірніше, окремі рядки, образи — красные тучи, красные кони, красные гривы... Мені, члену Гольманівського сельревкому, що прибув тільки що з виру гострих класових сутичок між куркулями й незаможниками, образи червоних хмар, обагренних полум'ям червоних пожеж, гривастих коней зримі й зрозумілі. І все ж ні назви читаних творів, ні прізвищ поетів, що виступали, не запам'ятав, хоч мені й пояснювала все, що відбувалося на сцені, письменниця Варвара Чередниченко. В пам'яті лишилося тільки, немов зараз бачу, — один з виступаючих поетів запалив цигарку й, читаючи, пускав великі кільця диму, другий, читаючи свої вірші, чомусь вийшов край сцени глибоко ліворуч... Це все було аж ніяк не схожим на ті мітинги, збори, до яких я звик. А все ж холодне приміщення було переповненим. Магніт поезії притягував людей.

Я згадав цей вечір поетів тому, що я й сам, сидячи тоді на гальорці, мав у кишені зошит віршів. В буремне літо дев'ятнадцятого року один з таких зошитів я послав до київського Всевидаву. Але чи потрапив він туди? Навряд! Відступ Радянської влади, денікінщина, бої...

І ось Полтава. Вхутемас, Укроста, хор Попадича, вечір поетів... Правду кажучи, мені, селюку, аж дух захоплювало. Але де й кому показати свої віршові спроби? Хотілося, але не знав кому, не наважувався.

Не раз проходив я побіля паркану садиби Володимира Галактіоновича Короленка, що вже віддавна жив тут, у Полтаві. Я вже читав його «Сліпого музиканта», й мені здавалося, що створити таку річ могла тільки незвичайна людина, буквально якийсь чаклун. Йдучи біля кам'яного будинку, в якому проживав письменник, я відчував, як по моєму тілу пробігає дрож... хотілося б хоч оком глянути, побачити письменника.

Та бачити Короленка довелось мені дещо пізніше, повесні 21-го року,— це було вперше і востаннє. Гуртожиток курсів шкільних інструкторів, на які я перейшов з попередніх згаданих вже мною курсів, містився на одній з тих полтавських вулиць. Одного погожого квітневого дня серед курсантів поширилася чутка, що Короленко проводить в останню путь когось з своєї родини. Справді, вулицею йшла процесія, а за труною в просторому екіпажі їхав письменник. Процесія ледь рухалась, коні йшли повільно, й ми, курсанти, великою валкою пішли тротуаром поряд екіпажа. Йшов тут і Григорій Епик, теж курсант наших курсів, ще не відомий тоді як письменник. Ми довго й пильно вдивлялися в обличчя Володимира Галактіоновича. Сиве, густе волосся великою шевелюрою лежало на його несхильній голові, а така ж біла борода, спадаючи, вкривала йому груди. З глибокою шанобою вдивлявся я в благородні риси його обличчя, в світлі розумні очі людини, що стільки бачила на своєму багато-страдному віку. Я не знав тоді, що через кілька місяців, цього ж таки двадцять першого року, Полтава буде проводити свого улюбленого письменника-гуманіста в останню дорогу.

Курси закінчено. А далі — комсомольська робота. Кобеляки, Лохвиця, Лубни... Боротьба з безпритульністю, дитячі будинки, боротьба з бандитизмом, з неписьменністю, з голодом, частини особливого призначення... І, нарешті, знов Полтава! Це вже двадцять третій рік.

Губком комсомолу, де я працюю зав. Істомолу¹, інструктором, а головне — в редакції газети «Червоний юнак». Ми, група молодих початкуючих письменників, переважно комсомольців, утворюємо філію спілки письменників «Плуг». Склад — Марко Кожушний, Григорій Епик, Павло Усенко, а до нас долучаються й старші — Капельгородський, Жилко. Ми вже років зо два друкуємось, правда, тільки в місцевій періодичній пресі, маємо деякий літбагаж, запровадили літературні вечори — «плужанські понеділки», на зразок харківських. В один з таких вечорів нас навідали з Харкова гості — Павло Тичина, Сергій Пилипенко, Марія Романівська. Аудиторія була переповнена. Слухали з великою увагою. Павло Григорович зачарував слухачів своєю незвичайною манерою читання, майже співом, музикою, інтонаціями голосу. Тиша стояла надзвичайна. Відтоді я досі чую його — «на стрімчастих скелях, де орли та хмари, гей, там розцвітали грози з сивною блакиті...» Я читав, здається, вірш про комсомолку в червої хустині, що виїздить на села. І ще щось, теж про комсомол. Григорій Епик головував.

Сталось так, що за допомогою губкому комсомолу в Полтаві було налагоджено й видавничу справу — почали виходити перші книжечки Андрія Головка, що наїздив до нас з Біликів, вийшла «Червона кобза» Епіка. До газети «Червоний юнак» потяглися ще невідомі тоді початківці з своїми першими спробами — Леонід Первомайський, Олесь Донченко та багато, багато інших.

Але скоро в полтавському літоб'єднанні сталися значні зміни. Досить поширену серед молоді полтавську газету «Червоний юнак» Центральний Комітет ЛКСМУ переводить до Харкова, який був тоді столицею. З газетою

¹ Істомол — Комісія по історії комуністичного юнацького руху на Україні при ЦК КСМУ. Павло Усенко працював завідуючим сектором Істомолу Полтавського губкому КСМУ.

було відкликано й мене, Епіка призначено зав. юнсектором Держлітвидаву, Громова — редактором журналу «Червоні квіти», Кожушного теж було взято на роботу в юнацьку пресу. Нам, полтавцям, Харків видався надто шумним, великим містом. Бушував нещирість, всюди на очі ліз приватник, а ми принесли з собою комсомольське горіння, нещирість до старого, й за цих умов ще довго між нами жила наша полтавська дружба.

Напочатку я працював разом з Іваном Шевченком — він редактором, я секретарем «Червоного юнака». Отак удвох і робили, тільки вдвох. Починали роботу над матеріалом на квартирі редактора (я ще довго не мав кімнати) — це була невеличка кімнатка на першому поверсі, над котельнею, неймовірно задушлива. Довго працювати тут було неможливо, й ми, обливаючись від спеки потом, захопивши з собою матеріал, ішли до видавництва «Молодий робітник» і вже там, вприсівшись до когось в сусіди, продовжували роботу. Так викінчивши черговий номер газети, ми ще довго разом чи по черзі стирчали в друкарні над гранками, над сторінками. Газета, звичайно, була не щоденною.

В Харкові я вперше познайомився з Володимиром Сосюрою. Ми, молодь, любили його поезії, були, скажу, зачаровані ними, й кожен мріяв познайомитися з поетом. Пригадую, ми сиділи на лугці вікна в кімнаті «Плугу», а вірніше, редакції «Селянської правди», бо тоді літерганізації не мали своїх приміщень. Я від хвилювання мовчав, а Володя, так ми тоді звали юного поета, теж мовчав, сказавши тільки: «Оце ти такий, а я тобі вірш присвятив».

Не стану в цих коротких спогадах торкатися досить бурхливого періоду змагання літературних організацій «Гарту» й «Плугу», занепаду першого й розвалу останнього, скажу тільки, що літературне життя в той час в Харкові, як і в Києві, вирувало. З'являлись нові

літературні імена, засновувались видавництва, виходили книги, відбувались дискусії.

У вирі тих дискусій, в кінці 1926 року, утворилась літературна організація «Молодняк». Центральний Комітет комсомолу України вже з перших її кроків взяв над нею шефство, заснувавши літературно-мистецький місячник «Молодняк». Цей журнал і досі існує під назвою «Дніпро». Важко складалися його перші числа, та було багато ентузіастів. Молодий критик Іван Момот, гуморист Юрій Вухналь, прозаїки Олекса Кундзіч, Володимир Кузьмич, Микола Трублаїні, поети Леонід Первомайський, Терень Масенко... Це харківська група, але ж досить міцно заявляв про себе й молодняківський Київ в особі Бориса Коваленка, Олександра Корнійчука, Петра Радченка, Андрія Ключця й багатьох молодших і старіших. Всі вони, так би мовити, підпирали своїми молодими плечима видання журналу. І треба ще сказати, що, певне, багато ночей недоснав, працюючи над першими номерами «Молодняка», його секретар Терень Масенко.

Центральний Комітет комсомолу України завжди цікавився роботою молодняківців, особливо Олександр Бойченко. Весною 1929 року за його пропозицією було влаштовано зустріч в Києві обох молодняківських груп — київської й харківської, було ліквідовано деякі тертя між ними. А вже в січні тридцятого року Олександр Бойченко, як секретар ЦК комсомолу України, виступає з промовою про завдання літературної молоді на першому з'їзді «Молодняка».

Кінець двадцятих і початок тридцятих років позначилися рядом значних для української літератури подій, таких як декади й тижні української літератури в Білорусії (1928), в Москві та в Ленінграді (1929), в Грузії та Вірменії. Значною подією було також скликання в Харкові Міжнародного конгресу революційної літератури. І, нарешті, перші з'їзди радянських письменників — україн-

ський (Харків-Київ) та всесоюзний (Москва). Важливою подією був також приїзд до нас, в Харків, Олексія Максимовича Горького.

Сердечна, душевна, тепла була розмова між нами при зустрічі на Каплунівській, 2. Олексій Максимович розповів нам про свої давні зв'язки з українською літературою, про гарячу любов до її класиків — Шевченка, Франка. Українські письменники ділились з Горьким своїми думками, досягненнями, радились як з старшим, досвідченим другом, як з вчителем. Мені довелося на цьому побаченні вітати Олексія Максимовича від імені молодих літераторів. Потім ми всі разом фотографувались, а коли вийшли на вулицю, то великий натовп людський вітав Горького.

Україна в ті роки збагатилася багатьма чудовими творами, написаними українськими радянськими письменниками, й бібліотеки почали частіше влаштовувати обговорення нових книжок. Письменники почали виїздити на будівництва індустріальних велетнів першої п'ятирічки, таких як Дніпрогес, Новокраматорський машинобудівний завод, на будівництво нових шахт, фабрик.

Рамки замкнених літературних організацій здавались вже чимсь штучним, що заважало, обтяжувало літературний процес в його поступі вперед. Ми з душевною радістю зустріли рішення Центрального Комітету нашої партії про ліквідацію літературних організацій та про створення оргкомітету майбутньої Спілки письменників. Це все, як і взагалі зв'язки з братніми літературами, підносило на вищий щабель творчість наших українських письменників.

1957

II.

Бувають у житті події, громадські чи й особисті, значення яких осмислюється тільки з часом. Але знаменна подія, що сталася на початку тридцятих років,— постановва ЦК партії про розпуск літературних організацій та створення єдиної Спілки радянських письменників,— була вже на той час високо оцінена всім загалом творчих спілок і кожним письменником зокрема. Я був тоді секретарем парторганізації Спілки письменників. Не пригадую жодного літератора — чи то з бувших вуспівців, молодняківців чи пролітфронтівців та й усіх інших, якому було б не до серця таке рішення. Можна сміливо сказати, що вже тоді воно було до серця й душі кожному працівникові літературного фронту, кожному письменникові.

Від часу створення оргкомітету до Першого з'їзду була проведена велика робота по консолідації письменницьких творчих сил, розпорошених в різних ворогуючих літорганізаціях. Ця консолідація відбувалась навколо ідеалів великого творчого радянського життя, за умов першої п'ятирічки, нових індустріальних звершень у країні. Всім зрозуміло було, що неприпустимі «літературницькі» сварки все більше й дужче заважали справжньому поступові вперед нашої радянської літератури, такому поступові, який би відповідав гігантським крокам всієї Країни Рад.

Ось за таких обставин і відбувались ліквідаційні збори всіх літорганізацій і літоб'єднань, а потім — і скликання Першого з'їзду письменників України.

Ми готувались до великого об'єднуючого з'їзду письменників Радянського Союзу, думаючи про те, щоб прийти до нього з вагомим внеском. Справа літературознавців дати підсумовуючі оцінки тому, з чим прийшла українська радянська література до Першого з'їзду, з чим вона

стала перед пильним оком великого майстра — Олексія Максимовича Горького.

Горький уже знав на той час досягнення й прорахунки українських письменників, міг оглянути нашу літературу від Коцюбинського до Головка, й тому його батьківське слово на самому з'їзді, за обставин товариської зустрічі, було особливо вагомим.

Ще в попередні роки письменники України встановили сердечні стосунки з братніми літературами Білорусії, Грузії, Вірменії, побували в обіймах Янки Купали й Чиковані, приймали їх у себе. Особливо ж став нам пам'ятним Тиждень української літератури в Москві в лютому двадцять дев'ятого року, що його потім було продовжено і в Ленінграді. Найвидатніші письменники Росії — такі як Маяковський, Дем'ян Бедний, Серафимович, Фадєєв, Олексій Толстой, Гладков, Всеволод Іванов, Светлов і багато інших — стали найближчими особистими друзями наших письменників: і Тичини, й Микитенка, Головка й Івана Ле, Наталі Забіли й Костя Гордієнка... — а відтак і всієї нашої української літератури.

Не раз потім Україна приймала в свої обійми письменників Росії, тож і взаємопереклади стали звичайним явищем у творчому житті багатонаціональної радянської культури.

З'їзд підсилив ці зв'язки, надав їм значення всесоюзного, поставивши, так би мовити, віху-дороговказ на славне майбутнє радянських літератур.

Треба ще сказати й про те, що з'їзд письменників не був вузькопрофесійним, вся країна стежила за його роботою, тому не дивно, що кожному з нас, делегатів, довелося й після його закінчення ще багато разів виступати перед читачами. Пригадую великі збори партактиву міста Донецька, на якому стояло одне питання: «Про підсумки Першого з'їзду радянських письменників». Нам, разом з першим головою нашої української Спілки Іваном

Юліановичем Куликом, довелося вести широку розмову про справи літературні, про з'їзд та його рішення...

Сорок років відділяють нас від того знаменного часу, й пройдений у творчих звершеннях час підтвердив всіма надбаннями, всією силою великої радянської літератури незаперечність епохального значення рішення партії в той, вже далекий на сьогодні, рік 1932-й, як і підтвердив усю значимість об'єднуючого з'їзду, Першого з'їзду радянських письменників.

1974

МИКОЛА ОСТРОВСЬКИЙ

Виступ на зборах громадськості м. Шепетівки,
присвячених 50-річчю з дня народження М. Островського

Дорогі товариші і друзі!

Давно немає між нас в живих того, чие п'ятдесятиріччя ми зібralися сьогодні відзначити.

Біля двох десятиріч минуло вже від дня смерті пильменника Миколи Островського. За цей час суворі, надто суворі іспити пройшов наш народ, відстоюючи свою свободу в смертельних боях з фашизмом. Не знана ще ніколи напруга духовних і фізичних сил була потрібна радянським людям, щоб остаточно перемогти ворожу навалу.

І ось у світлі всього, що сталося, можна сміливо сказати: ми святкуємо сьогодні п'ятдесятиріччя з дня народження не померлого ювіляра, а живого, бо всі минулі суворі роки він ішов з нами в одному строю, піднімав нас своїм палким горінням, своєю незгасимою вірою в перемогу комуністичної правди життя.

І як обпалювали багряні сполохи розривів снарядів шістнадцятирічного вершника Павку Корчагіна, що мчав на коні вперед з шаблею наголю в пам'ятні 1919—1920 роки, — так само обпалювали його артилерійські розриви і вибухи авіабомб в роки Великої Вітчизняної війни під стінами Сталінграда і на підступах до Берліна. Він був живим серед нас, він жив серед нас!

Тому дозвольте мені говорити сьогодні про Миколу Островського як про живого, присутнього тут, тим паче, що під шепетівським небом минули його дитинство і юність, і картинами, народженими на цій землі і в цьому місті, починається хвилююча епопея роману «Як гартувалася сталь».

Дитинство, як і все життя Островського, кожен наш юнак знає до подробиць. Воно звичайне, як і дитинство сотень і тисяч дітей нашого трудового народу в ту пору.

Сам Микола Островський рішуче протестував, коли йому намагались приписати якусь виключність, знайти щось незвичайне в його біографії.

У дитинстві Островський звідав всіх «благ» старого світу з його експлуатацією, з його фізичним і духовним гнітом. Пригадайте вже перші сторінки роману «Як гартувалася сталь» — місце, де Павка Корчагін тільки поступив був на роботу в кубову, як він зараз же почув таке:

«— А це хто? — запитав один із трьох офіціантів.

— Це новенький, — відповіла йому Фрося.

— А, новенький, — промовив він. — Ну, так ось, — важка його рука опустилася на плече Павки, штовхнувши до самоварів, — вони в тебе повинні завжди бути готовими, а вони, бачиш, один затух, а другий ледь дихає. Сьогодні це тобі минеться, а завтра, якщо повториться, то одержиш по морді. Зрозумів?»

Це — перший крок у трудове життя ще малолітнього Павки. Все тут автобіографічне для письменника, та воно таке ж достовірне і для кожної дитини та юнака з робітничого класу в старій царській Росії. «По морді» — ось було воно, перше слово учби, слово, що гіркою розрадою лунало на порозі вступу в трудове життя тодішньої людини. Знайте це, юні наші фабзавучники, майбутня гвардія робітничого класу, знайте, юнаки і дівчата, перед якими Радянська держава так щиро розкриває двері в життя.

Не це знали Островський і його ровесники.

Починаєш розуміти всю пристрасну зненависть майбутнього письменника до старого світу, до того світу, з яким йому пізніше довелося стикнутись в смертельних

боях з шаблею солдата в руці, а потім — з пером письменника.

Островський раннім дитинством своїм зазнав «приваб» царату, а юність його пройшла в полум'яні часи революції, в дні Великого Жовтня, в період боїв і перемог першої в світі Радянської держави.

Могло статися, різними шляхами пішло б життя юнака. З твору ви бачите, скільки стихійного, анархічного переборює в собі молода людина, скільки доводилося ще старшим повчати, направляти її на вірний шлях.

«Якось одного разу Жухрай спинив Павку в дворі електростанції, серед складених штабелів дров і, усміхнувшись, сказав: «Мати розповідала, ти битися любиш. Він у мене, каже, задержуватий, мов півень». Жухрай розсміявся доброзичливо: «Битися взагалі не вредно, тільки треба знати, кого бити і за що бити».

І звідси, ще з дитячих сутічок Павки, починається велика наука класової боротьби.

З твору Миколи Островського ми бачимо велетенську роль робітничого класу в формуванні молодого покоління, на плечі якого потім лягає справа побудови соціалістичної держави за мирних умов. І в цьому відношенні роман «Як гартувалася сталь» заслуговує особливої уваги.

Микола Островський першим у нашій прозі з такою виразністю показав процес формування першого покоління комсомолу. Створені ним картини настільки реальні і художньо переконливі, що зміст твору діє на читача з виключною силою. Колись ми, юнаки першого призову комсомолу, пристрасно мріяли про появу такої книги, в якій би можна було побачити те героїчне, що відбулося, що творилося нашим поколінням. Про ці мрії устами героя своєї книги пізніше сказав Микола Островський:

«...Такої революції, як наша, світ не бачив, а книг про неї, де б молода гвардія була показана, поки що немає».

Це був початок 30-х років.

І ось з'явилась «Як гартувалася сталь».

Багато сторінок написано про цей подвиг Островського, тому не будемо на ньому зупинятися. Всім відома та незвичайної сили, надлюдська боротьба автора за місце в строю будівників нового світу, боротьба до останньої краплини життя, до останнього подиху. Подвиг Островського став класичним зразком подвигу радянської людини, що виявила себе потім в ділах краснодонських молодогвардійців, сповнених невмирущої відваги, Зої Космодем'янської, Лізи Чайкіної, Олексія Маресьєва, Олександра Бойченка. І не дивно, що з образом Павки Корчагіна, головного героя книги, злився в одно і образ автора твору Миколи Островського, втілюючись потім в діла і моральні якості представників нашої молоді цілого ряду наступних поколінь.

Мимоволі хочеться поставити запитання — звідки ж ця несокрушима сила, що спрямовує діла і вчинки людей, яким часто присвоювали ім'я «корчагінці»? Ця сила, з такою яскравістю окреслена в творі і власним життям письменника підтверджена, глибоко *народна*, вона йде з джерел революційного робітничого класу, натхнена і спрямована ідеями комунізму. Багато було воєн у світі і багато солдатів билося за якусь справу, але хто назове більш священну справу і більш славно ідею, ніж та, що встала перед солдатом — борцем за комунізм?! У цій народності боротьби за праве діло і визривали характер, сила і вдача нашої молоді радянської людини. Пригадаєте Павку Корчагіна в час удару по білополяках на Бердичів і Житомир?

«Павка загубив відчуття окремої особи. Всі ці дні були наснажені гарячими сутичками. Віп, Корчагін, робив у масі і, як кожен із бійців, немовби забув слово «я», лишилося лиш «ми». Наш полк, наш ескадрон, наша бригада».

Ви увяляєте собі силу злитності спільних інтересів, позначених великою метою. І саме тут, у цьому, велич особи. Недаром у своєму листі до Островського Ромен Роллан писав:

«Ви залишитесь для світу благодійним і запалюючим прикладом перемоги духу над мінливостями особистої долі, бо Ви становите одне ціле з Вашим великим, воскреслим і визволеним народом; Ви з'єдналися з його могутньою радістю і нестримним пориванням. Ви в ньому, він у Вас».

Цим можна відповісти на питання, яке ми поставили.

Микола Островський оспівує нашу партію, керівника і натхненника найвеличнішої справи життя. Всім своїм еством, словом і ділом він возвеличує її. Роблячи малу чи велику справу, він підпорядковує її одній меті, одному завданню, накресленому партією. Згадаймо для прикладу те, що, коли вже тяжко хворому Островському вдавалося індивідуальною кропіткою роботою виховати когось і залучити до партії, то це становило для нього велику радість життя.

«Для мене завжди було радістю,— казав він,— коли я залучаю в нашу сім'ю індивідуальною роботою когось із тих, хто раніше стояв осторонь».

У світлі цього варто тут сказати: як прикро, що ще і в наш час є люди,— і, на жаль, з партійним квитком,— які не здатні не тільки показати власний добрий приклад для інших, бути вихователем іншого, а навіть у власному домі не здатні виховати свою рідну дитину.

Микола Островський став прикладом нам у цьому відношенні. Бути наставником, вихователем кожному, хто вже має життєвий досвід, кому дала партія знання, освіту, є святим обов'язком життя.

Ми навели слова Островського про відчуття ним щастя, коли йому вдавалося залучити когось, хто стояв осторонь, до лав нашої армії будівників. Це, так би мовити,

невелика справа, але від неї, малої і непомітної, походять і всі великі діла перебудови нашого суспільства, моральної єдності. Хіба не такі ж завдання поставив перед собою письменник, коли приймав рішення написати роман?

«Я розповім правдиво,— каже він,— про минуле. Я роблю це для того, щоб у майбутній битві, якщо її нам нав'яжуть, ні в кого з молоді не здригнулась рука».

Священна мета комуністичного виховання покоління — ось що стояло перед письменником.

Не будемо говорити про ті надлюдські труднощі, які вставали перед автором,— ми знаємо, що у нього було своє правило:

«Як тільки хвороба переходить в атаку, я відповідаю їй контратакою».

Але ж яка мета, який сенс цієї контратаки? Можна ж було боротися з хворобою просто щоб вижити, зменшити силу болів. Ні, не це! Островський каже:

«Я яскраво уявляю собі створення нового світу: бачу нові міста, нових людей, нове життя. Я беру активну участь у цьому житті, і кожна дрібна деталь моєї праці окреслено встає переді мною до майже відчутної чіткості. Я переживаю радість творчості, а мої болі липаються десь позаду, в тумані».

Так він говорив лікареві Павловському.

Отже, велетенська сила впливу створеної письменником книги, поєднана з особистим життям самого автора, ставилася на службу основній меті виховання покоління, виховання його мужності, патріотизму, відданості Соціалістичній Батьківщині, справі нашої партії.

Мета письменника втілилась в живі діла його нащадків — і в дні війни, і в дні миру. Багато творів світової літератури захоплювали людей своїми героями, які правили людям за приклади у житті, у праці, в боротьбі, але важко навести приклад більш масового захоплення ве-

лично, силою духу героя роману «Як гартувалася сталь». Згадаймо юнаків і юнок на рихтуваннях Сталінградського тракторного заводу — одного із первенців наших славних п'ятирічок. Коли страшні бурани із заволзьких степів в сорокаградусні морози шквалами налітали на будівництво і, здавалося, все застигало, ніяка робота, здавалось, не могла рушити, але треба було високо вгорі закінчувати зварювання перекриттів, треба було закінчувати шкління цехів, де вже починалася робота, — тоді на виконання завдання виходила бригада «корчагінців». Люди прив'язувалися канатами до обпалюючих холодом металоконострукцій, щоб не одірвав вітер, — і працювали.

А в години грізних іспитів, у суворі дні війни! У глибокому ворожому тилу, вже коли було захоплено ворогом Чернігів, Київ, в одному з прикордонних дотів на Волині жила і змагалася з ворогом жменька радянських прикордонників. Ворог, здавалося, святкував перемогу, та він не переміг сили духу молодих радянських воїнів. Вони змагалися до останнього снаряда, до останнього патрона. З ними поруч була книга «Як гартувалася сталь». Їх руки справді не здригнулися в бою, як про те мріяв Островський, пишучи свою книгу. Їх руки не здригнулися, бо випускав снаряди по ворогу тими руками також і старий комсомолец Павка Корчагін.

Музеї Островського зосередили численну кількість записаних разючих фактів сили людського духу, героїства, патріотизму, викликаного благородним образом позитивного героя зі сторінок роману. Тут можна наводити і наводити такі приклади без кінця. Ви, читачі, багато про це знаєте й самі. Але варто зупинитися тут ще на одному моменті. Герої творів Островського — конкретні люди. Діяли вони в наших обставинах, на землі близькій, знайомій нам з вами... Шепетівка, Ізяслав, Берездов, київська Солом'янка, Боярка, поля і переліски, села і містечка бувшого «Юго-Западного края», небо Подолії

і Волині... Мимоволі запитуєш себе — чому ж тоді цей юнак з Волині, син нашої «комси», як часто тоді казали, став улюбленим героєм політичних в'язнів і в тюрмах країн Південної Америки, і в штатах Австралії, став захоплюючим прикладом в час визвольної боротьби для солдатів Хо Ші Міна в джунглях Індокитаю?.. Трудно назвати мову, на яку б не було перекладено роман «Як гартувалася сталь», і важко назвати країну на земній кулі, де б не побували герої творів Островського.

Цей юнак, народжений серед нашого простого народу, син простої жінки, куховарки у панів за старого часу, став образом ідеального героя нашого часу для трудящих всієї земної кулі, став прикладом для найкращої, передової частини людства, для борців за справу комунізму. Образ його переступив межі й кордони і став запальноючим прикладом у великій інтернаціональній справі народів, у їхній боротьбі за визволення з капіталістичних пут.

Книги Островського заповнили душі і серця трудящих величчю ідей, силою людського духу, сповненого цими ідеями.

На тлі пожарів, кривавих битв, смертельних втрат, тяжких злигоднів і нечуваних мук діють герої Островського, викликаючи подив і захоплення мільйонів і мільйонів читачів, збуджуючи їхні душі й серця і піднімаючи до активного життя, до боротьби за мир і щастя на нашій планеті. Ось ще в чому сила і значення Островського — одного з кращих представників нашої великої і благородної духом радянської літератури!

Дорогі товариші! Ціною надлюдських зусиль створено безсмертні твори Миколи Островського. Коли автор писав свої книги, у нього не було сприятливих умов для праці. Творче визрівання письменника йшло незвичайним шляхом — поза літературним середовищем, без інститутів і літфаків, воно йшло під дахами лікарень у супроводі безперервного ланцюга тяжких приступів хвороби. Але

ми знаємо, якою теплою увагою і піклуванням оточували наша партія і наші радянські люди хворого письменника. Звідси, з Шепетівки, при перших проявах тяжкої хвороби посилають партійна і комсомольська організації свого Миколу на лікування. Не дивно, з якою теплою промовою звертається вже потім, ставши відомим письменником, Микола Островський до рідних йому комсомольців шепетівських.

«Хороші вечори на Україні влітку в таких маленьких городках-містечках, як Шепетівка», — писав він у романі, починаючи свою захоплюючу розповідь.

Минуло двадцять літ від того часу, як прочитали вперше ми ці рядки. Невпізнаним стало тепер місто Шепетівка — з широкими вулицями, з великими будинками, з школами, з музеєм Островського. Вже один вокзал, де од поїзда до поїзда проводив свої дні в кубовій хлопчик Островський, вартий того, щоб, оглянувши його світлу будову, думками перенестися в минувшину, до юного будьонівця, і сказати: ні, даремно ти так хоробро бився з ворогами!

П'ятдесят років минуло з дня народження письменника Миколи Островського, біля двадцяти років минає з того часу, як ми одержали його безсмертні твори, але, товариші, минатиме час — та ніколи не померкне образ славного сина Комуністичної партії комсомольця Островського, автора роману «Як гартувалася сталь».

СВІТЛИЙ ОБРАЗ ЛЕНІНЦЯ

Надійшла сумна звістка — помер Григорій Іванович Петровський. Пішла від нас людина, з ім'ям якої нерозривно пов'язуються становлення, зміцнення й розквіт Радянської влади на Україні.

Потомствений робітник, досвідчений революціонер, вірний ленинець — він був першим президентом нашої молоді Радянської республіки — Головою Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету.

Чи візьмемо ми час тяжкої боротьби проти царату, чи згадаємо роки суворих битв за владу Рад, а чи поглянемо в літа подвигів народних, добу відбудови нашого господарства, ще в ті двадцяті роки, — скрізь і завжди ми зустрінемось з невисипущою працею, дугою енергією, творчим горінням людини великої моральної чистоти й сили.

Григорій Іванович Петровський користувався незаперечним авторитетом серед нашого народу. До його голосу, його порад прислухалися й професіональні революціонери, партійні й радянські працівники, робочі заводів і фабрик і наше селянство.

Відомо, що становлення Радянської влади на Україні, як і в інших республіках, проходило в складних умовах класової боротьби. Особливо складність її була відчутною на селі. Часто під вплив ворожих елементів підпадали й бідняцькі прошарки селянства, його середняцька частина, бо ж не скрізь ще було зліквідовано всіляких політичних пройдисвітів та бандитів з їх облудними гаслами на зразок — «Ради без комуністів» або «Свій до свого».

Партією проводилась гігантська робота по роз'ясненню масам селянства чергових завдань Радянської влади,

заходів уряду. І в цій справі ім'я Григорія Івановича відіграло особливо велику роль. На його ім'я писалося багато листів, його прохали прибути на місце, щоб розібратися в складній обстановці. Часто у вируючі вогнища селянської стихії прибував «поїзд Петровського», і тоді високоавторитетний Голова уряду в невимушеній обстановці терпеливо й вміло роз'яснював селянам — середнякам і незаможникам — завдання радянських органів, необхідність їх зміцнення, говорив про труднощі, про необхідність боротьби з ворожими елементами.

В світлі цього особливо характерним був приїзд Григорія Івановича в Лохвицький повіт на Полтавщині, де після напруженої роз'яснювальної роботи він сам прийняв присягу на вірність Радянській владі від селян цілої так званої «поздняковської республіки», яка до того, підбурювана різними елементами, вагалася, чи визнавати її Радянську владу, чи ні.

Пригадую, в Харкові часто можна було бачити Григорія Івановича, коли він ішов на роботу чи з роботи, з ціпочком в руках, в шапці-смушанці, якщо це було взимку.

Наш товариш, письменник Іван Кириленко, що працював деякий час секретарем Г. І. Петровського, часто розповідав нам у тісному колі багато такого, що яскраво малювало перед нами чудовий образ людини великої сердечності й простоти, а разом з тим і суворой вимогливості, комуніста-більшовика, ленінця.

Григорій Іванович знаходив час знайомитися й з літературним процесом, зокрема він цікавився питанням зростання молодих письменників. Ще коли більшість нині відомих українських радянських письменників входила юними початківцями до складу спілки селянських письменників «Плуг», Григорій Іванович якось завітав у один з плужанських «понеділків», послухав виступаючих, сам сказав тепле слово.

Всім нам відома та неопінима участь його в долі письменника комсомольця Миколи Островського, його оцінка громадської діяльності й творчого подвигу Олександра Бойченка.

Великий, славний і багатогранний життєвий шлях Григорія Івановича Петровського. З його ім'ям зв'язана ціла епоха велетенської діяльності нашої Комуністичної партії й робітничого класу як керівної сили революції. Все своє полум'яне життя віддав він великій, благородній справі служіння народу. Ніколи Україна не забуде його. І в майбутніх творах українських письменників не раз постане його образ, поевн світлої краси й випадної людяності.

1958

ПАВЛО ТИЧИНА

I.

Кожному з нас, хто давно знає Павла Григоровича, особливо приємно вітати його сьогодні з славним і достойним званням Героя Соціалістичної Праці. Мимоволі в уяві постають дні й літа, сповнені творчих буднів і революційних свят, в гомоні яких завжди лунала чудова поезія Тичина.

Так, його пісня входила в нашу молодість, формувала наші естетичні смаки і нашу свідомість. І я радий з того, що мені довелося слухати Павла Григоровича ще тоді, на початку двадцятих років. І згадується мені Полтава, приїзд поета до міста, його перші зустрічі з нами, молодими літераторами-початківцями плучанами, з читачами.

Я знав, захоплювався й раніше поезіями Павла Григоровича, але до того я ще не чув голосу поета, не знав манери його читання. І ось... багатолюдна аудиторія затихла. Затамувала подих. Слухаєш поета, поета-співця, в прямому розумінні цього слова, і вже ти весь в полоні музики, в полоні його образів, наче і ти десь там «на майдані коло церкви», де «революція іде», а чи на тому полі, де «мобілізуються тополі під хмарним вітром на горі...» І наче вже то не голос поета лунає, а гримить сама Революція в її могутньому, дужому поході —

До волі, бідні, босі й голі!
Не час сидіти у норі!

Гукнем же в світ про наші болі!
Щоб од планети й до зорі —
Почули скрізь пролетарі,
За що ми б'ємся тут у полі.

Як зараз бачу напружену аудиторію, як зараз відчуваю ту надзвичайну тишу в залі, все, все до найдрібнішого, з того далекого 1923 року, коли сталася ця зустріч, побачення з поетом.

Молодим вінком комсомолії оточили ми тоді поета і слухали, слухали, не пропускаючи жодного його слова, безмежно радіючи, що ось такий могутній співець іде з нами, з усім народом, іде революційною ходою, заспівуючи лунку пісню нашого походу!

Та й не тільки ми раділи. Я пригадую присутню тоді ж на цьому вечорі стару інтелігенцію, як тоді казали, інтелігенцію, яка зросла, виховалась і працювала ще за парату, за старих часів, якій було нелегко сприйняти Жовтень, все нове, революційне. Це ж були роки зламу, початки нової не знаної ще світом епохи. «За ким іти, кому снагу свою віддати?..». Поезія Тичини розрубувала ці вузли сумнівів, вривалась, як вихор, в потаємне душ людських і кликала на просторі дороги Революції, у велике майбутнє планети.

Хто й коли оцінить саме цю роль поета-лірика, думалось іноді. А він працював, віддаючи всього себе, і як всі в ті грозові літа, в скрутах, в нестатках і в лихах. І отак усі натхненні сповнені свої роки — тільки з народом, тільки з партією.

Я згадав цю, ранніх літ, першу зустріч з поетом, бо вона яскравим світлом спалахнула і в моїй юнацькій душі — я наочно побачив, майже фізично відчув вражаючу силу поетового слова, вдивляючись тоді в очі присутніх, відчуваючи биття їх сердець і мову їх душ. Не баляндрасні витіванки словесно-мовного штукарства, а правди вигранене слово було завжди запорукою успіху митця. Воно, те слово, ставало в поета то грізним мечем супроти ворога, то прапором наперед ладу воїнів Нового.

Тичинівське різьблення матеріалу, його емоційно виразний рисунок мови, вся сила впливу його творчості

завжди чарували нас потаємними чарами майстра-чаклуна. І я радий з того, що мені не раз довелося слухати Павла Григоровича і в ті далекі двадцяті роки, і багато, багато разів потому, чи то у вагоні по дорозі з Харкова на Мінськ, коли ми їхали до Білорусії на Тиждень української культури, чи то в Переяславі-Хмельницькому на вечорі 300-річчя возз'єднання. Все це пам'ятні дні, які не забуваються, яких не можна не згадувати, особливо сьогодні, в дні славного п'ятдесятиріччя Великого Жовтня, коли ми всьому робимо підсумки. Великі вони і значимі.

Дорогий Павле Григоровичу, ще раз Вам найщиріше слово привіту. Здоров'я, снаги Вам! Низько вклоняючись, кажу —

Від сердець пісняреві
 складаючи шану,
До юного кола стаєм,
Сплітаєм вінків золотих побажання,
Троянди любові кладемо.

.....
Ми словом поета
 світанки вітали —
Прийдешнього радісний день;
В трудах і походах
 нездолане брали,
 ми знали —
Нас Партія наша веде.

1967

II.

Літературний виступ наближається до кінця. Аудиторія, притаївши подих, слухає останні рядки вірша.

Поет закінчує читання, сідає до столу. І коли ще зал здригається від оплесків, він бачить перед собою на столі гору списаних маленьких аркушиків, вирваних наспіх з блокнотів і зошитів. Переважний зміст записок, що ото

плинуть і плинуть із зали до столу президії, — то звичайна просьба прочитати ще кілька поезій. Як правило, в записці вказується, яку саме поезію бажано було б почути з уст автора. І ось тут, з усіх тих маленьких аркушків, постає довгий перелік, а краще сказати — цілий оглавл кількох книжок поета.

Поет рідко коли читас більше за те, що було визначено програмою літературного вечора, та зрозуміло і без того, зрозуміло без цієї безлічі записок, що письменника знають і цінять всього, знають і люблять весь його творчий шлях од блискучих, хвилюючих мініатюр в «Сонячних кларнетах» до могутніх рядків «Шаблі Котовського» і його останніх поезій.

Так на рідній Чернігівщині, так в індустріальному Дніпродзержинську, Дніпропетровську, так в колгоспах на Полтавщині.

Видатний майстер слова, поет з світовим ім'ям, Павло Григорович Тичина, в січні якому оце минуло п'ятдесят років, пройшов пелегкий, але чудовий шлях прекрасного життя, сповненого наполегливої праці і творчих дерзаних.

Я кожен час на звіт іду, на суд.
Глибинами не втану, не змілію,
Верхівлями розкрилено росту.

І ці його чудові книги, в яких відображено душу і серце радянської людини, ставши надбанням мільйонів, створили велику повагу і любов читачів до їх автора.

Дитинство поета, сповнене матеріальних нестатків, протікало в селі на Чернігівщині, у великій сім'ї дяка і вчителя церковноприходської школи села Піски, Новобасанського району. Там годі було жадати якогось правильного догляду, виховання. Без будь-якої освіти залишилися старші сестри поета, і така ж доля загрожувала і йому. Та допитливому і вразливому хлопцеві оточуюче трудове життя стало з перших же років за добру школу, якої він

потім ніколи не забував. Одного часу нерозсудливі і надто прямолінійні «критики», розглядаючи перший етап творчості Тичини, дорікали поетові занепадництвом, містицизмом, символізмом. Одною з причин такого сміливого паліплювання ярликів було почасти і те, що, засліплені прикладом кількох образів, взятих поетом з арсеналу тодішніх символістів і, до речі, виключно майстерно вжитих, «критики» ці мовну народну образність, якою так чудово володіє поет вже з першої своєї збірки, сплутали з занепадницьким символізмом. Образи-символи народної творчості, мова, пісні жалю і радості — все це, як губка вологу, всотував у себе поет ще з дитинства і ніколи вже потім не обминав цієї дивної скарбниці.

Також нестатки і бажання батьків пристроїти дітей будь-куди та ще чудовий голос і слух, якими володів Тичина, судили йому провести кілька років в архієрейському хорі Троїцького монастиря в Чернігові (в цей час ходив шість років до бурси), «серед постійно п'яних тенорів і басів, серед брехні і фальші ченців, серед жорстокої скупості монастирської, серед жорстокості лозинної», як каже сам поет в своїй автобіографії.

Проте життя в Чернігові принесло талановитому і допитливому юнакові багато щасливих і привабливих хвилин, незабутньої радості. З цим містом у поета пов'язується і перша зустріч з письменником Коцюбинським, і перше знайомство з забороненими творами Шевченка і Горького, і спогади про 1905 рік, і перші поетичні спроби. Зустріч з Коцюбинським у 1910 році принесла юному семінаристові не просто знайомство з видатним майстром української прози, вона принесла йому своєрідну батьківську опіку автора «Fata morgana», запалила його до літературної роботи. Тепло і не раз згадує про це Тичина:

— А це ось Коцюбинський,— підморгнув мені учитель малювання.— Fata? — у мене вирвалось... Високий був,

такий радий: та фата ж... Розіллита
в очах його за мене радість — враз
передалася і мені. Багата
душа його озвалася: — Ми вже раз,
здається, бачились? — І взяв за плечі
мене злегенька він і, мій екстаз
оберігаючи, між молодечі
повів ряди, між юні пари... З ним
мені було так легко!

У Коцюбинського ж на так званих «літературних суботах» Тичина читав і свої ранні поезії. Коцюбинський перший узяв його «песміливі перші твори», побачивши в них талановитого майбутнього майстра, з ними він поїхав потім і на острів Капрі, повізни їх до Горького.

Перші друковані поезії Тичини позначені 1910 роком. Це переважно юнацькі пісні природі, але в них, хоч неявно ще, звучать мотиви соціального незадоволення дійсністю: «А роси! Хто скаже, чиї вони сльози»; «Розкажи, розкажи мені, поле, чого рідко ростуть колосочки». Безпосередня щирість цих ранніх поезій і полонила Коцюбинського. І певно, що це про них так тепло згадує Олексій Максимович Горький в своєму листі до Тичини в 1929 році:

«...Знаю я Вас давно, мне много и нежно — как он изумительно умел говорить о людях — рассказывал о Вас М. М. Коцюбинский, читал некоторые Ваши стихи».

Великою втратою була для молодого поета смерть Коцюбинського. Потай від семінарського начальства і поліцейського нагляду прийшов Тичина з хором, яким він тоді керував, проводити в останню путь видатного письменника і свого вчителя. Важко навіть повірити сучасній нашій молоді, що ця, здавалося б, така невинна демонстрація любові до померлого письменника вважалася тоді за «крамолу». Це були тяжкі часи самодержавства, часи «суворого і хитрого хазяйнування на полі освіти царських міністрів Шварца і Кассо».

У тезах В. І. Леніна, накреслених для більшовицької фракції в IV Державній думі, знаходимо чудову характеристику факту, що стався під час похорону Коцюбинського:

«Похорони Коцюбинського в Чернігові. Ректор семінарії заборонив семінаристам співати на похоронах. Потім поліцеймейстер, з'явившись до церкви, заявив, що вінків перед гробом нести не можна. Тут ви бачите дивне єднання духовної влади з поліцейською».

Високо на шпилі, над чудовими просторами Чернігівщини, де грають хвильні відблиски прозорої Десни, а сипіюча далина розпростерла свої дивні, безконечні шати, стоїть надмогильний пам'ятник класикові української літератури, який так чудово показав нам боротьбу неможливого селянства за землю, показав вогні 1905 року.

Часто відвідують це місце в Чернігові екскурсанти з різних місць, відвідують письменники, і щоразу перед ними мимоволі постає картина, що оце саме тут напровесні 1913 року було грубо заборонено царськими сатрапами юному Тичині, нині видатному радянському письменникові, проспівати останній реквієм творцю «*Fata morgana*».

Але ніщо не могло спинити творчої пристрасті юнака. Він сміливо взяв жезл української літератури, щоб понести його назустріч майбутнім подіям, які готувала історія.

Перша книжка Тичини вийшла 1918 року, та період між смертю Михайла Коцюбинського і цією датою ми сміливо можемо вважати за період великої творчої роботи, сумлінної перевірки серця і слова, перевірки їхнього звучання в унісон мріям і прагненням народу.

Чому, чому я жить не можу
Та сам без дум? —

писав потім поет. Тільки цим і можна пояснити те, що вже першою своєю книгою Тичина увійшов у літературу

визначним майстром, поетом глибинних хвилювань. Його одразу ж було визнано за видатну літературну силу. Хто з нас не пригадує його чарівних «Арфами, арфами — золотими, голосними обізвалися гаї, самодзвонними» чи його вірша, сповненого дивної прозорості, «Деся надходила весна»! Хто з нас не залишив у своєму серці, прочитавши раз (чи раз?!) оці ось рядки:

Не дивися так привітно,
Яблуновоцвітно.
Стигнуть зорі, як пшениця:
Буду я журиться.

Не милуй мене шовково,
Ясно-соколово.
На схід сонця квітнуть рожі —
Будуть дні погожі.

Природа, молодість, кохання, настрої часом мажорні, часом сумовиті, вся гама людських переживань, відтворена райдужними фарбами мовних багатств,— такою нам здається перша збірка поета Павла Тичини «Сонячні кларнети».

У світ гармонійного, космічного, де «горять світи, біжать світи музичною рікою», входять образи земної боротьби з її суворою реальністю.

Перед поетом розстигалось широке поле життя, на якому закипали класові бої. Цілком зрозуміло, що гостре питання про власне місце, власний шлях в тій боротьбі не могло рано чи пізно не постати.

Визвольні гасла Жовтня полонили молодого поета, дали йому натхнення до мужнього зростання. Чесний на своїй дорозі, він створює своїми поезіями незабутні картини перших років революції, що перлинами розквітли в наступних збірках поетових і дійшли своєї прекрасної дозрілості в книгах «Партія веде» і «Чуття єдиної родини».

Ідейний вплив могутніх попередників, таких представників революційно-демократичної літератури, як Шевченко, як Коцюбинський, вплив Буревісника класових боїв — Максима Горького, нерозривність з думами і прагненнями свого народу — все це сприяло тому, що Тичина не збочив, не пішов манівцями, а віддав всю силу свого таланту соціалістичній революції.

Услід за збірником «Сонячні кларнети» року 1920 Тичина видає другий свій збірник поезій — «Плуг». І тут, не вмалюючи ні серця, ані слова, визріваючи і все більше усвідомлюючи класову суть боротьби та її всесвітнє значення, поет дав незрівнянної сили поезії-мініатюри, що їх вже знають тепер багато молодших товаришів ще з шкільної парти.

Вдарив революціонер —
захитався світ!
Як вмирав у чистім полі —
слав усім привіт.

Ці слова з вірша «Як упав же він з коня» переносять нас до днів кривавої боротьби робітничого класу і трудящого селянства з буржуазією, переносять у вісімнадцятий, дев'ятнадцятий роки; написані в ці дні рядки, їх пристрасний зміст, їх чудове звучання лишаються жити дивним витвором і зараз, і назавжди.

Збірки «Плуг», а далі «Вітер з України» стали поетові за дальше поглиблення його світосприймання, усвідомлення міжнародного значення пролетарської революції.

Домінуючий образ періоду згаданих збірок — це символ революції: вітер, буря, що «трощить, ламає, з землі вириває», якому поет віддає все своє серце, всю любов:

Нікого так я не люблю,
як вітра вітровіння,
його шляхи, його боління
і землю,
землю свою.

Разом з цим поет створює реалістичні малюнки часів громадянської війни, дає класичні ілюстрації до життя і побуту того часу.

Треба тут згадати і те, що тоді ж (1919 рік) Тичина вкладає в уста свої адресатки («Листи до поета») такі багатозначущі для нього слова: «...а втім, скажу: Ви — сила і з Вас ще буде комуніст». Пригадую, якою дивною гармонією, голосною піснею прозвучала з уст Тичини «Пісня комсомольців» у 1924 році. Як вихор, підхопила молодь її слова:

То не вітер з двох боків,—
з нашого і з того,—
то завихрилося скрізь
буряно і много.—

Молодого, молодого,
молодишого!

Життя поета, його творчий шлях нерозривно поєднуються з усім життям країни і народу. Сьогодні перед нами лежать вже не окремі збірники поета, а лежить товста книга його пісень — наслідок праці кількох десятків років. Давши колись образ відважного революціонера (вірш «Як упав же він з коня»), Тичина розробляє цей образ у велику картину боротьби за Жовтень, закінчуючи монументальну поему «Шабля Котовського». Замість образу, який ми знаємо з першої книги, де поет порівнює себе з одинокою вербою, що «над дорогою перебирає на струнах вічності», Тичина створює цілий цикл поезій — книгу «Чернігів», змальовуючи в ній велетенську силу індустріалізації, могутній зріст країни. Слова «о ні, ми ясно кажемо» звучать не лише як визнання перемоги народних п'ятирічок, а так само показують і велетенський зріст поета, що став більшовиком-ленінцем. Той ідейний напрямок, що тільки намічався у щирих словах перших збірок Тичини, змогутнів у багату правду більшовицьких діл, і вже тільки таким ми знаємо поета з його

дивними «Партія веде», «Пісня трактористки», «Перше в історії».

На одному з літературних вечорів Тичину попросили розповісти що-небудь цікаве з його біографії. Тичина, розгорнувши подану записку, знімає руки і розвів руками. «Що ж мені, товариші, вам на це відповісти? Не знаю я, про що саме ви питаєте мене, що цікавить вас? Працюю я, трудюся, і нічого такого тут дивного в мене...»

Справді, говорити Тичині про щось особливе, надзвичайне — важко.

Справа в тому, що кожен день його життя й є тим особливим днем суворої праці, кропіткої і захоплюючої творчої роботи. Робота над темою, над словом, постійний рух до нових висот, творчі дерзання і широке коло громадської роботи — як тут відірвати один день від інших, наділяючи його чимсь особливим? А треба сказати, що Тичина, крім своєї постійної поетичної роботи, значну долю свого часу приділяє почесній роботі депутата Верховної Ради УРСР, працює на науковій літературознавчій роботі як член Академії наук УРСР та багато виконує інших доручень з широкого поля громадського і культурного життя.

Не можна не згадати тут і про багату своїм мистецьким і громадським звучанням велику перекладницьку роботу Павла Григоровича. Своїми чудовими перекладами він доносить до нас всю силу чудових поетичних творів Пушкіна, Горького, Блока, Ошера Шварцмана, Ованеса Туманяна, Давида Гурамішвілі, Важа Пшавели і багатьох інших класиків поезії братніх народів.

Поезії самого Тичини перекладаються на мови майже всіх народів Радянського Союзу, а також на багато мов всесвіту.

Цій роботі, роботі інтернаціонального єднання, Павло Григорович присвятив свої найкращі рядки:

До мови доторкнешся — м'якше
м'яких вона тобі здається.
Хай слово мовлене інакше —
та суть в нім наша зостається.

Спочатку так: немов підкова
в руках у тебе гнеться бідна,
а потім раптом — мова! мова!
Чужа — звучить мені, як рідна.

Бо то не просто мова, звуки,
не словникові холоди —
в них чути труд, і піт, і муки,
чуття єдиної родини.

Широка радянська суспільність любить і гідно оцінює творчість свого кращого поета і в день його п'ятдесятиріччя складає йому свої найкращі побажання, а головне — бажає довгих років життя і плідотворної роботи.

1941

ОЛЕСЬ ДОНЧЕНКО
(1923 рік)

В молоді роки запам'ятовується, дуже, була, запам'ятовується, якась, здавалося б, дрібниця. Отак з моєї пам'яті частим спогадом зринають тепер червоні кетяги шипшини на тлі засніженого придоріжжя старого лубенського шляху, яким ішов я на початку березня 1923 року.

Місто Лубни за повним адміністративним районуванням стало центром округу, і я за рішенням губкому комсомолу відкомандировувався з лохвицької організації на роботу в лубенську комсомольську організацію.

Я залишив лохвицьку комсомолію, де працював секретарем повіткому, залишив друзів, востаннє навідав сільські осередки й пішки по території вже Лубенщини рушив у невідоме мені місто.

Стояла ще зима, сніг лежав, але вже пахло весною. Йшлося і мріялось легко, як те й буває в такі пори. Думалось — що жде мене, як піде робота, яких друзів зустріну?.. А по шляху все шипшина та шипшина — її пагіня колюче, як окінний дріт, і по ньому вогневі разки торішніх плодів.

Лубни — це вже не Лохвиця! Тут є залізничний осередок, хлопці приходять на засідання бюро в мастилі, є осередки робітничої молоді на паровому млині, в друкарні — одним словом, робітничий клас!

Прийом до комсомолу молоді з інших класових прошарків утруднений, та й зрозуміло — саме завирував неч, треба було не розслаблювати бойового, класового духу комсомолії, гартувати її до нових боїв. Зрозуміло, заява про вступ до комсомолу від юнака, що походив з сім'ї

старої інтелігенції, мусила бути всебічно вивченою — її подав син вчителя Олександр Донченко.

І ось я, культпроп окружкому, чиї, як тоді звалось, — завполітос, зустрівся з чорнооким юнаком, моїм ровесником. Здається, розмову з бажаним вступити до комсомолу було доручено мені ще й тому, що окружкомівці вже знали про літературні нахили пас обох, то, мовляв, письменнику легше зрозуміти письменника.

Я запам'ятав Донченка Олександра дещо сором'язливим, немов усміхненим, неговірким, проте, безумовно, як допитливого, з гострим, чіпким зором юнака. Багато минуло часу відтоді, але таким лишився він в моїй пам'яті й дотепер. І в пізніші зрілі, творчі роки ця допитливість до всього не погасала в ньому, як не погасали й гострий зір і людяна скромність.

Скоро Олеся було прийнято до комсомолу. В перші місяці він одержував досить-таки як на тепер оригінальні навантаження. Була весна, і саме наспіли релігійні свята. Комсомол провадив чималу роботу серед трудящої молоді по лінії антирелігійної пропаганди. Ми влаштовували інсценізовані диспути, спрямовані проти релігійних забобів, проти отруйного дурману ідеалістичного світогляду. І треба сказати — в дні релігійних свят, і православних, і іудейських, таки чимало юнацтва сходилося до нашого клубу. А в тих диспутах за дорученням окружкому Олеся брав участь і відігравав неабияку роль. Як правило, пригадую, вона була для Олеся — являти собою представника войовничого клерикалізму, впертого релігійника, що всіляко захищає постулати темноти й облуди.

Нелегко було грати таку роль молодому комсомольцю, але нам здавалося, хто ж ще міг її краще виконати, як не представник інтелігенції. Відповідно загримований, відповідно зодягнений Донченко своє доручення виконував блискуче. Диспути, інсценізації, суди, пригадую, проходили з значним успіхом. Так своєрідно Олеся

П. Усенко — секретар Лохвицького повіткому РСМ.
Жовтень 1922 р.

П. Усенко. 1924 р.

ввійшов у актив комсомольців-пропагандистів, агітаторів.

Я знав, що цей новоприйнятий до організації комсомолец пробує свої сили й в газеті, яка щойно почала виходити, прибравши назву «Червона Лубенщина». Знав, кажу, бо й сам не стояв осторонь, та, певне, питання літератури ще не полонили нас дуже або ж часу не вистачало, бо так і не довелось нам порозмовляти з цього приводу. Та життя лубенської комсомолії, живі образи партійців, радянських робітників Олесь, видно, запам'ятав добре, бо дуже яскраво, якимось при зустрічі в Ірпені, малював він мені їх, додаючи неодмінно щоразу: «А пригадуєш?..»

Так пригадалося багато з тієї вже далекої нам комсомольської юності — люди, місто, весняна Сула, бажання і прагнення...

Потім шляхи наші розійшлись. Скоро губком комсомолу відкликав мене на іншу роботу, а Олесь, попрацювавши деякий час в «Червоній Лубенщині», став кіннотником у прикордонних частинах нашої Червоної Армії. Та потяг до літературної творчості, яка в ті пори хвилювала і захоплювала не одного комсомольця, не розвів наші життєві шляхи назавжди.

Скоро потому, працюючи в комсомольській пресі — в газеті «Червоний юнак», в журналі «Молодий більшовик», а потім в журналі «Молодняк», я почав одержувати з нашого прикордоння тугі від втиснутих туди віршів конверти. Слав їх Олесь Донченко. Він писав про романтичні будні прикордонника, навчання, а найбільше слав віршів. Ще мало що йшло до друку.

Я шкодую, що не маю тепер жодного з тих листів, вони б так нагадали, воскресили в пам'яті багато, але їх нема — все пожерла війна.

Та певна частина з тих поезій раннього періоду все ж увійшла до збірки «Червона писанка», лишаючись в

якійсь мірі пам'яткою хвилювань і прагнень юного літератора двадцятих років.

Позаминулий рік ми навідали могилу передчасно померлого письменника. Його дружина, товариші — Андрій Головка, Дмитро Косарик і я — поклали квіти на мовчазний пагорбок, що надто передчасно здійнявся тут, наокрай любимого письменником міста.

Квіти палали вогнями літа й життя.

Всі ми стояли в задумі, й мені все вчувалось Олесеве:
«А пригадуєш?..»

ВОСЕНИ ДВАДЦЯТЬ ДЕВ'ЯТОГО

Життєвий і творчий шлях Івана Кулика справді багатий, яскравий і оригінальний за своїм змістом. Він всіма своїми компонентами органічно вписується в великі події Великого Жовтня.

Містечковий хлопчик із Шполи, підліток з Умані, вишповши на буремний шлях другого десятиліття нашого віку, не загубився у великому вирі воєн і революційних подій, ставши членом лєнінської партії. Безперечно, треба бути обдарованим, щоб у свої сімнадцять, двадцять, двадцять п'ять років бути і політичним діячем і поетом, стояти біля початків Радянської влади, будівництва її армії, бути дипломатом і виконувати багато, багато іншої роботи і завдань, що їх клали на плечі молодого комуніста час і революція. На сьогодні для нас безперечно те, що Іван Кулик належить до перших будівників української радянської культури, до перших поетів пожовтневої доби.

Я близько десяти років, з часу його повернення з Канади, знав Кулика, знав так, як ми й зараз знаємо один одного — по Спільці, по творчих виступах на вечорах, в журналах, по якихось дискусіях, згодах і незгодах, по спільних подорожах і партійних навантаженнях. Так знавши людину, навіть важко щось відокремити, щоб яскравіше підкреслити основне у її житті, вдачі.

Поява його тоді в Харкові була, безперечно, помітним явищем. Людина з великим досвідом, він вніс багато нового в наше літературне життя. Він прибув з тієї, другої, сторони, з капіталістичного світу, знайомив нас з поезією Канади, Америки, з іменами прогресивних письменників зарубіжних країн. Його поява викликала свосвідний

ажіотаж: до якої організації поет пристає — ВАПЛІТЕ, «Авангарду», ВУСПШу?

Він став членом ВУСПШу — і це ніби «зменшило» його творчий престиж в очах членів інших угруповань.

Та, треба сказати, що, незважаючи на це, Іван Кулик лишався і був одним з найвпливовіших, найавторитетніших в тодішньому середовищі письменників. З ним радились, до нього звертались за матеріалами, до нього прислухались. Всі знали про його діяльність в дні становлення Радянської влади, письменників захоплювали його революційний досвід, знання мов. Він був членом ЦК партії.

Самому Куликові в ті часи (я маю на увазі кінець двадцятих років) за громадською й державною роботою не вистачало часу на літературну працю. Та він вмів багато дечого надолужувати своєю працездатністю. Лишаючись на дипломатичній роботі, І. Кулик все ж завжди був у центрі літературного життя.

Восени 1929 року Україна відзначала 65-річчя з дня народження Михайла Михайловича Коцюбинського. Мені разом з Куликом випало їхати на відзначення свята до Вінниці та до Черпігова — до місць народження і життя славетного письменника. У цій подорожі, що тривала близько десяти днів, я ближче познайомився з Куликом.

У Вінниці, крім великого вечора, присвяченого письменникові, відбулося ще урочисте закладення каменя на місці, де мав бути поставлений пам'ятник Коцюбинському. Кулик виступив з промовою. Треба сказати, що він знав сина письменника Юрія Коцюбинського, працював з ним.

Після Вінниці Кулик запропонував поїхати до Кам'янець-Подільського. Його тягло туди. Надто багато спогадів було пов'язано в нього з тим містом. 1919 рік — підпільна робота на Західній Україні. Арешт білополяками. Звільнення. Обмін. 1920 рік — знов наступ на Львів. Член

Галицького ревкому, очолюваного В. Затонським. Участь в газетах «Галицький комуніст», «Червоний стрілець»...

І ось осінь, 1929 рік. Стоїмо на межі трьох держав. Дністер — за ним боярська Румунія. Збруч — за ним білопапська Польща. Тиха, тиха осінь. Цибатим лелекою, закотивши холоші, з набундюченим великим головним убором, забривши у воду, вудить рибу польський прикордонник-офіцер. Певне, не на своєму полі, бо то все понад кордоном землі осадників, порастаєся—вибирає картоплю—сім'я галичанина. Чоловік у довгій, за коліна, сорочці, патли на плечі — копає, а жінка вибирає. Тут і дітки. Скільки заробить він, цей батрак, за день у глитая-осадника?

Мовчки вдивляємося в потойбіччя...

О, Кулик знає цю Європу, побувавши за ґратами її казематів. Але він знає й іншу Європу — Європу комуністичних партій, Європу Барбюса і Роллана, ту Європу, яка дивиться на Радянський Союз як на форпост світової революції.

Після зустрічі з прикордонниками ми їдемо до міста...

Кам'янець-Подільський. Тут все Куликові знайоме. Адже, крім років 1919 і 1920-го, він зовсім недавно був тут секретарем міськкому партії. І Кулика у місті всі знають — прикордонники, радслужбовці, вчителі, студенти Кам'янець-Подільського ІНО. Запам'яталась гаряча зустріч з студентами, а ще крем'янисті береги бистрого Смотрича, по яких водив нас поет.

Згадую все це сьогодні. І мені здається, саме тоді я її зрозумів по-справжньому «Мої коломиїнки», і «Зелених серцем», і «Ніагару», і весь образ їх неспокійного, бентежного автора, трударя Революції.

ОШЕР ШВАРЦМАН

Від безтурботних днів дитинства й до самої смерті на полі бою уявляється мені ця дивна людина, поет-лірик, зачинатель єврейської радянської поезії. Тихі шуми волинського Полісся сповнили його музу, народна пісня, народна мудрість дали йому силу, а дух революції поставив співця до лав непереможних. Три десятки років життя Ошера Шварцмана — це єдина книга з сторінками літ, які прочитуються без зупинки до останньої крапки. Уявно закриваєш книгу, посидиш в задумі й знову відкриваєш її сторінки, щоб знову читати спочатку.

...Тиха Вільня, село біля Коростишева на Житомирщині. Райдуги над лісом, роси на травах, дитячий сміх і го-мін лісорубів — це те, про що він потім скаже:

Ген здалеку, де небеса
в блакитно-ліссі, як у рамі,—
озвалися і попливли,
осяйно ширяться полями
натхненні звуки...

Тут народився він 18 жовтня 1889 року. І хоч певдовзі його батькові за фахом своєї роботи (працював прикажчиком у лісопромисловців) доведеться переїздити і до Коростишева, і в Новіньку, та все це край гаїв, перелісків, пущ. Малий Ошер виростав тут як вільний птах, п'ючи з насолодою й джерельну воду бистроплинного Тетерева й солодку мову українську. Його друзями були хлопці, сини смолокурів і лісорубів, з ними водив він пасти копей, ходив на баштани, за рибою на озера, за квітами в луки. Тут починав він перші ази життя. І тож

не диво, що хоч майбутній поет й одержав замолоду традиційне релігійне виховання в єврейській школі, та школа життя була, певне, дужчою за релігійний фанатизм і вікові забобони, коли за все своє нелегке життя він не зрадив ні своєму палкому оптимізму, ні світлому життєлюбству.

Цей оптимізм став притаманною рисою його характеру, рисою, яка в найсуворіші часи іспитів, в роки солдатської муштри й в роки імперіалістичної війни не залишала його ані на мить. Це ж він, командир кінної розвідки, в перервах між сутичками з ворогом міг писати своїм близьким: «...Тепло, сонечко. Їдеш лісом — пташки співають, їдеш полем — самому співати хочеться...»

Та ми ще будемо бачити Ошера Шварцмана й досвідченим солдатом старої царської армії, й хоробрим воїном революції, а зараз звернемось до літ його юності. Тут треба сказати, що на формування свідомості й характеру поета, вже в ранні роки життя, мав неабиякий вплив його старший брат Давид Шварцман, відомий революціонер, обраний на Празькій конференції 1912 року до складу ЦК більшовицької партії. Київський робітник-друкар, досвідчений підпільник, він всіляко впливав на брата, обсерігаючи його від згубних впливів національної обмеженості, занепадництва й безперспективності, що міцно панували тоді в колах єврейських письменників. А Ошер, рано захопившись літературою, не вдовольняючись знаннями, які давала школа, надолужував те як тільки міг читанням творівлюбимих ним поетів. Через його руки пройшли книги поезій Пушкіна, Лермонтова, Шевченка, Гейне, Верхарна. Він вивчає також творчість єврейських поетів, зокрема Бяліка, близького йому за місцем народження.

Звичайно, вплив не одного із згаданих письменників можна було б помітити на перших творчих спробах молодого поета, але безперечно те, що найбільше його

захоплювала, викликала подив, впливала на нього могутня своєю людяністю творчість поетів — класиків світової літератури. Добре знаючи українську мову, він був вражений «Катериною» Тараса Григоровича Шевченка та його іншими поемами й віршами. Хто дав йому до рук «запретного» в ті роки «Кобзаря», невідомо, але цілком ймовірно, що одержав він його з рук брата, члена більшовицької партії.

В перших поетичних спробах Ошера Шварцмана ми знаходимо вірш українською мовою, в якому вже тоді забринів соціальний мотив, мотив страждання знедоленої матері-робітниці. Ось окремі рядки цього вірша:

Геть за городом, в ярочку,
Хата глиняна стоїть,
А в тій хаті у куточку
На солоні дитя спить.

Як та трісочка сухенька,
Очі впали у ямки,
На висках чорніють жили,
Та й надулись, мов п'явки.

Мати в город на роботу
Пішла зрання, та й нема,
А дитина ся нещасна
Цілий день лежить одна.

Де ж та мати забарилась,
Чи дитини відреклась,
Чи до корчми заблудилась
Та й там з горя упиалась.

Ні, не в корчмі безталанна —
На роботі грошей жде.
Ждала, ждала, чує, кажуть —
Нехай завтра ще прийде.

Прочитавши ці ще такі ранні рядочки майбутнього поета, мимоволі задумуєшся — вже ранні літа його позначаються такими настроями, які потім переростуть в дозріле

революційне розуміння подій і явищ, що завирюють навколо нього. Наближається 1905 рік, і він стане іспитом для багатьох, в тому числі й для юного Ошера. Вплив прогресивних традицій великої літератури, класичної спадщини, прямий зв'язок з революційним підпіллям та органічна поєднаність всього життя юнака з життям трудового народу — ось ті чинники, які й зумовили весь подальший творчий шлях поета. Він захоплюється українською та російською літературами, перекладаєлюбимих поетів, мріє про переклади гнівних рядків з «Кобзаря» Шевченка. Єврейська літературна критика не раз говорила про помітний вплив української поезії на творчість Ошера Шварцмана.

В багатьох ранніх поезіях поета ми помічаємо благотворний вплив творчості таких велетнів поезії, як Лермонтов, Гейне, Верхарн. Пробирав Ошер Шварцман писати свої вірші й мовою російською, читав їх своєму вчителю російської мови. В 1909 році він написав один з своїх перших віршів єврейською мовою «Корчма», і вже ним він, власне, й входить в літературу, надрукувавши його в одному з тодішніх єврейських журналів. В ці роки (1908—1910) поет глибоко задумується над своїм творчим покликанням, багато працює над кожним віршем. З-під його пера з'являються такі поезії, як «Косар», «Колі сонце сходить», «Моя кохана пахне так», «На український мотив», «Йди до мене» та інші.

Та життєва доля поета складалася так, що майже все, що зв'язане з його творчим доробком пізніше, одночасно зв'язане і з перебуванням його у війську. Фізично міцний, статурний, він по мобілізації в армію потрапляє до кінноти, стає рядовим 14-го Малоруського драгунського полку. Тут йому надовго, крім товаришів по ескадрону, стають близькими друзями кінь та шабля. І за цих умов він знаходить хвилини, щоб віддати їх поетичним роздумам. То ж треба було мати натуру Ошера Шварцмана,

щоб в написаних часто в напівтемній конюшні чи десь на привалі рядках вірша завжди лунав гімн життю в усіх його знадах. І не диво, що єврейські літературні критики свідчать, що з появою Шварцмана в єврейській літературі відкрилась нова сторінка її історії. «До Шварцмана,— пише Арон Вергеліс,— в старій єврейській поезії картини природи дихали похмурими настроями, небо було вкрите навалою хмар, туга гнітила безвиходом. В Ошера Шварцмана пейзаж радує достатком світла й кольорів. Поет чутливо вловлює й запахи передвесіння, й сплески хвиль, і дзюркіт джерельний. Він натхненно говорить про вишневі сади, обмиті дощами, про тумани біло-молочні, голубінь неба, свіжість росну. Залюбленість Шварцмана в природу світилась неусвідомленим передчуттям нового життя».

Звичайно, весь уклад побуту царської казарми не міг не гнітити вразливої душі юного поета, й про це не раз говорить сам Шварцман, називаючи час свого перебування в ній «чорним періодом». Але в його поезіях і цього періоду не лунають мотиви безвиходу, бо вже така натура поета, що навіть у найтяжчі хвилини він може кинути такі слова: «Небо на землю не впало — життя попереду».

Імперіалістична війна 1914 року застала Шварцмана в сідлі кавалериста-драгуна, досвідченого, як говорилося, «старого солдата». Полк, в якому він добував свою військову службу, прямо з ходу вирушив на передові позиції — почалося окопне, «під кулями й дощами», життя, повне злигоднів. Війна викликала глибоке обурення в душі поета, зненависть до тих, хто її затіяв, але розуміння того, що він «ділить долю мільйонів», надавало йому сили, своєрідної завзятості й енергії. Серед кола солдатського він свій, близький долею, малими радостями й тяжкими лихами. Він знає безліч українських, російських, єврейських пісень і вміє затягти і одну й другу десь

в поході чи на привалі. Він вміє вдарити гопака, розповісти веселу історію, дати пораду другові по зброї. З війни Ошер Шварцман писав своїм друзям про злигодні війни, про те, як вона його обурила «своїм жахним видом потвори», але разом з тим він писав і таке: «Тому, що доводиться робити разом з іншими людьми, в колективі, то працювати весело й жити добре!..» І в цих словах весь Шварцман з його життєлюбством і людинолюбством. За хоробрість та відвагу його було нагороджено георгіївськими хрестами та надано звання унтер-офіцера. «Коли судилося воювати, то воюй хоробро», — навчав він солдат, сам стаючи завжди прикладом для них.

Творчість Ошера Шварцмана цього періоду, а саме — перебування в царській армії, невелика, як і взагалі весь його творчий доробок (поки що ми знаємо тільки шістдесят поезій), але вона являє собою значне й помітне явище. Глибоколіричний з самого початку, він і тепер не обмежує себе в дивному захопленні чарами природи, мотивами світлого кохання, мріями про світ ідеального. Все те живе в ньому, витає над ним. Не облямане віття його творчого дерева ні суворістю казарми, ні грозами війни, продовжує озиватися тим же тонким леготом поривного серця, хоч уже бринять і нові мотиви в їх грозовому забарвленні.

Ще не так давно поет писав:

Ніхто мені так не потрібен, як мама.
Була б вона зараз, сказав би їй: «Мамо!
Не думай, що син твій малий, нерозумний,
Озветься до тебе гіркими словами...»

Тепер поет озивається з поля бою й гіркими словами, бо це вже суворя війна, розор, загибель багатьох....

Чужинська даль,
І зброї сталь
Важка мені.

І ходить кінь,
Сумний, як тїнь,
На чужині.

Реалістичні картини того, що являла собою війна, живо відтворені в його поезіях, таких як «Отак буває», «Чом вітер ридає», «Вкрили мене ночі темної крила». Він пише про те, «як воїн на бранному полі конає», «про вершників тих, що бредуть без доріг», про розбиті містечка, де «ні зернини в коморах сьогодні», а дороги закрив чорний жах.

Та і за цих умов поет не губить надій на світле майбутнє, відчуваючи в собі не тільки всю гостроту соціального протесту, але також і ту живу віру в людину, що завжди гріла його серце. Та і за цих умов у його серці живе, не губиться вимріяний ним і не раз оспіваний ним образ коханої, той образ, який не раз поставав в його передвоєнних поезіях:

Так само, як ідола ревний язичник
Іде щонайдалі сховати у гаї,—
Отак я кохану ховаю у серці.
Найглибше, що й пам'ять туди не сягає.

Чудовими образами Жінки — матері, сестри, коханої, нареченої — поет населяє храм своєї поезії і вводить нас в світ прекрасного. І цей образ, вже немов зливаючись в єдине, стає символом самої Революції, коли поет в сімнадцятому році скаже:

Тепер, кохана,
Підемо!
На клич пророчий
З ям та із болот,
Піднявшись,
Простує в гори й доли
Повстале військо радісно з піснями.

Після суворих боїв, поранення, лазарету й знову фронтних буднів Ошер Шварцман захоплено зустрічає звістку про повалення царату. В цей час він багато працює в полковому комітеті, куди його обрали товариші по зброї, солдати його частини. Тимчасовий уряд, покладаючись на дисципліну драгунів, влітку сімнадцятого року відкликає дивізію, що в ній служив поет, з фронту до Петрограда, але певдовзі її перекидають до Фінляндії як таку, що не виправдала надій. Ці перемарші, перетасування військових частин в ті часи були досить звичайним явищем, бо надто скоро солдати під впливом ленінського слова ставали на бік народу. Ошер Шварцман в складних подіях того часу скоро знаходить свою лінію, яка була лінією більшовиків. Ще недавно він писав до рідних: «Над містом нависає страх, а головне, важко знайти для себе власну лінію. Надто важко відділити фальш від правди». Та вже в найближчі місяці він ясно бачить, де правда, а де фальш. Всім своїм еством він приєднується до лінії народу, лінії робітничого класу й трудового селянства, а ставши на цю лінію, пішов нею вже до кінця свого життя.

В цей час він пише своєрідний гімн юності, славу всьому творчому, молодому. Поет сам немов світиться, він весь палає, як сонце наповесні нового дня:

Молодість, молодість!
Ти як хвиля прудка.
Як сльоза ти і блиск і вся радість.
Ох, яка ж то, яка
молода твоя радість!

І він закінчує вірш словами радості, буйно-юного піднесення, поетичними рядками, яких ще не знала єврейська поезія:

...і сонце і світ
і я той світ...
Мені хоч голову розбий —
я молодий!

Це сімнадцятий рік. Рік надій, поривань і творчого піднесення. Поет пише значно більше, ніж за попередній час, і можна сміливо сказати, що талант його по-справжньому забував, розцвів під лункі перекази громів Великого Жовтня. Він багато і старанно працює над віршем, над кожним його рядочком, над кожним образом. З армії Ошер Шварцман повертається до Києва, зв'язується з літературними колами, й, здавалося б, ніщо не стане поету на заваді, поету, який вже набув чималого мистецького й життєвого досвіду. Та скоро його райдужні мрії тануть, мов сніг на світанку, під ударами жорстокої дійсності. Хвилями все більше й дужче здійснюється на Україні навала контрреволюції — Центральна рада, гетьманщина, петлюрівщина, німецька окупація... Поетові доводиться бути свідком розстрілів, погромів, жахливих картин знущання. В цей час він пише вірш «Повстання»:

...Із бідних тих халуп, задушливих майстерень,
од днів голодних, од заблуканих ночей
прийшло вас тисячі, мої братове,—

поставити в світ ока
ціну безгласного труда,
і біль, і муку ваших тіл,
крик покоління несамовитих.

І закінчує:

З гвинтівкою в руках
і з кров'ю теплою у серці
я, причаївшись,
на ворога чигаю.

Наприкінці 1918 року Ошер Шварцман бере участь в повстанні проти гетьмана, а згодом проти Петлюри та бере участь в боротьбі проти банд Зеленого. Він добровільно вступає до лав Червоної Армії й в квітні 1919 року виїздить на фронт проти нового ворога, що вже сунув на

молоду Радянську республіку, проти білополяків. Ставши командиром взводу кінної розвідки Першого Богунського полку 44-ї дивізії, він хоробро б'ється з ворогами. Ідучи на фронт, поет написав один із своїх останніх віршів «Чорна мати-ніч», що звучить як пісня-заповіт, як пісня-наказ:

Тож на коні, коні!
В бойовім розгоні
шабля нам, як прапор.
Настались у пільмі:
— Ворог під ворітьми.

В серпні місяці, того ж дев'ятнадцятого року, в одній із сутичок з переважаючою силою ворога в районі Сарн на Волині загинув бойовий командир кінної розвідки, полум'яний патріот, видатний радянський поет Ошер Шварцман. Разом з ним полягли смертю хоробрих і його вірні соратники, побратими, бійці-богунці.

Зупинилось від наглої кулі ворога натхненне серце поета. Радянська література втратила чудового співця, який в смертельних боях перших грозових літ революції вже відкривав перші славні сторінки великої книги нашого поетичного літопису.

Знайомство українського радянського читача з творчістю видатного єврейського поета почалося здавна. Чудові переклади Павла Григоровича Тичини, що з'явилися друком ще до війни в періодиці та окремою книжкою, були видатним явищем. З перекладом поетичного доробку Ошера Шварцмана на українську мову він ставав одним з найближчих нам поетів, бо близькими були нам його теми, мова, природа, все його життя. Поступово відкривався поет перед українським читачем, і особливо з надрукуванням матеріалів, спогадів про його життя та його творчість.

Великий внесок в цю справу зробив талановитий дослідник життя й творчості багатьох письменників-класиків братніх літератур Дмитро Михайлович Косарик. Довгий час не було відомо, де знаходиться могила письменника, й тільки в жовтні 1948 року, завдяки кропіткій роботі Дм. Косарика, було знайдено місце поховання дванадцяти червоних воїнів-богунців, що билися до останнього з ворогом і які полягли разом з своїм командиром Опером Шварцманом.

А тепер стало традицією серед населення села Рафалівки, що недалеко від берегів неспокійного Стиру, щороку відзначати славу пам'ять полум'яного воїна, письменника-патріота.

1965

П. Тичина, П. Усенко, П. Безпощадний. Харків. 1932 р.

П. Усенко й А. Малишко в редакції «Літературної газети». 1938 р.

А. Головко та П. Усенко на могилі М. Коцюбинського.
Червень 1935 р.

МАТЕ ЗАЛКА

Тиша осені дев'ятсот двадцятого року. Пейзаж степу південної Полтавщини з «шосейкою» до повітового міста, з полем вигорілого на сонці бадилля кукурудзи.

Зійшовши з бруківки й здіймаючи пил ґрунтової бічної дороги, притомленою ходою просувалась на південь якась військова частина.

Запитання, що мусили мимоволі постати від цієї зустрічі в голові юнака, який теж ішов дорогою, не могли не схвилювати його, бо ж у повіті було тривожно, гуляли по волостях банди, десь верховодив Нестор Махно... Що за військо, які наміри, чи знають наші?..

Та скоро вухо вловило незнайомі слова невідомої мені мови, і потому невдовзі я довідався, що шляхом пройшла одна з частин прославленого Інтернаціонального полку.

В одному з автобіографічних оповідань Мате Залки «Оповідання полковника» про цей епізод мовиться так:

«Коли з білополяками було укладено перемир'я, мій полк стояв під Руднею. Мене викликали в Житомир, де я одержав наказ виступити й іти бойовим порядком на південний схід в розпорядження штабу південного фронту. В Кременчуці ми перейшли Дніпро й через Кобеляки пішли по прямій на Синельникове, де я й повинен був з'явитися в розпорядження штабу фронту.

Полтавщина на диво схожа на угорські рівнини, піщані пагорби нагадують Соболяч, а високі тополі, білі хати з лелечими гніздами, колодязні «журавлі» й привітний народ — справжня угорська пусста¹, край за Тисою. Навіть

¹ Степ.

Ворскла схожа на маленьку Тур. Старі, бувалі в бувальцях інтернаціоналісти, переважно угорські селяни-батраки, дивма дивувались, бачачи таку схожість. П'ятий день ми йшли Полтавщиною, відчуваючи себе в глибині країни...»

Відгриміли бої громадянської війни. Прославлений командир інтернаціональних частин Червоної Армії угорець Мате Залка став відомим радянським письменником. Рідко хто з товаришів, українських літераторів старшого покоління, не знав чорнявого, приземкуватого, міцного складу, справді бувалого в бувальцях друга. Веселий на вдачу, дотепний на жарт і разом з тим скромний в житті, в поведінці, цей досвідчений ветеран боїв за Жовтень не міг не зачарувати кожного, хто тільки з ним стикався.

Поїдьте ви в Білики, це на тій же згадуваній ним Ворсклі, що під Кобеляками (як він любив ці місця!), і ви почуєте там від старих колгоспників чудові спогади-оповідання про «дядька Матвія».

Коли полковник Мате Залка змінив, як прийнято казати, рушницю на перо, то йому було про що писати.

І справа не лише в тому, що в багаж пережитого вкладалися такі події і періоди, як роки першої світової війни, полон і життя в далекій для угорця Сибіру, організація інтернаціональних частин Червоної гвардії, а потім армії, безперервні бої з колчаківщиною, денікінщиною, білополяками, врангелівщиною... Перед духовним зором письменника, який став лєнінцем-комуністом, завжди поставали найзавітніші ідеали — звільнення всього людства від рабства і тиранії. І що дивного, що в цьому пристрасному видінні, може частіше від чогось іншого, поставала його рідна Угорщина, придавлена і скута лютим катом Хорті.

«Ми всі інтернаціоналісти,— говорив Мате Залка,— але рідна земля повинна лишитися у серці першою любов'ю.

Якщо не любити батьківщину, де ти родився, землю, соки, які поїли твою кров, небо, дерева, будинки, то не можна по-справжньому зрозуміти інтернаціоналізм і той зв'язок з іншими народами, який народжується з почуттів до своєї батьківщини. Без цього інтернаціоналізм — порожнє слово».

Героїчно і дивно склалося життя Мате Залки. Маючи гаряче серце, сповнене любові до простої людини, маючи характер селянина-трудівника, він значну частину свого свідомого життя віддав злигодням фронтів перемаршів, запеклим боям, партизанським землянкам, безсонним ночам командира малих і великих військових з'єднань.

І тому не дивно, що в його художніх творах, в його книгах домінують теми війни, теми боротьби. Але ці теми, які логічно випливають з практики його життя, розкривають перед нами всю багатобарвність людських поривань, характерів, образів людини, що народжувалась в боротьбі за нові, соціалістичні ідеали.

Бойовий інтернаціоналізм просякає всю його творчість. Люди різних національностей проходять перед нами. Ви бачите угорця Шаму Блау, бувшого військовополоненого, що став потім командиром Червоної Армії, Фері Дьесе — кравця із угорського містечка Кечкемет і китайського чорнороба Ліу Сат-сена, що, ставши солдатом революції, безстрашно віддав життя, захоплюючи ворожий панцерник. Росіяни і українці, грузини і поляки, угорці і латиші, китайці і німці, сини багатих і багатих народів постають перед нами з реалістичних, глибоко правдивих, наснажених справжнім, непідробним життям книг письменника. Читаючи, бачиш, відчуваєш, що кожний образ виношений письменником до його літературного втілення, кожен рядок оповідання чи роману — справді ствержені і в боях кров'ю закріплені автором.

Мате Залка народився в Угорщині, в селі Матольч, що біля Тиси, в Радянському Союзі він став комуністом,

борцем за побудову першої в світі соціалістичної держави, став письменником, в Іспанії він боровся з фалангістами Франко, віддав життя за майбутнє іспанського народу.

Він не дожив до тих омріяних ним часів, коли Угорщина стала країною свободи, країною трудового народу. Але він прийшов, хоч і через багато трудних років, знову в край, де шепочуть береги Тиси і Дунаю і де трудовий народ буде сам своє життя. Він прийшов туди своїми книгами, сповненими романтичною пристрастю Комуніста, сповненими бойового досвіду братерства народів. І народна Угорщина вдячна йому, своєму синові, за все, що він приніс їй в день її звільнення. І не дивно, що книги письменника, якого заочно було присуджено хортістами до страти, виходять тепер в народній Угорщині нечуваними тиражами!

Хто міг би сказати, що Мате Залка не повернувся на свою батьківщину?..

Ми, радянські письменники, не пам'ятаємо жодних важливих літературних подій, з'їздів, нарад, на яких би не зустрічались із Мате Залкою, з усією групою угорських письменників-емігрантів. Разом з радянськими письменниками всі вони росли, міцніли, працювали над своїми книгами. Часто Мате Залка з своїми товаришами приїздив на Україну; та, власне кажучи, важко згадати такий рік, коли б товариші угорці не навідували нас. І ми раді були цим братнім зв'язкам. Сам Мате Залка близько потоваришував з нашими українськими письменниками — Юрієм Яновським, Юрієм Смоличем, Савою Голованівським. Не раз проводив він літо з сім'ями згаданих товаришів на Ворсклі, на Дніпрі.

...Коли до нас дійшли вісті про героїчні бої 12-ї Інтернаціональної бригади під командою генерала Лукача на підступах до Мадрида, в Харамі, під Гвадалахарою, ми знали — за долю Іспанії б'ється старий інтернаціоналіст,

письменник Мате Залка. І я пригадав тоді синє небо Полтавщини в осінь комсомольського двадцятого року, курний плях під Кобеляками, яким йшло на південь військове з'єднання Інтернаціонального полку, щоб узяти участь у розгромі барона Врангеля на валах Перекопу.

Кажуть, що, коли осколок ворожого снаряда скопив на смерть легендарного генерала, іспанські трудящі на його могилі спорудили мармуровий пам'ятник, а на ньому висікли хвилюючі слова із вірша Михайла Светлова:

Я хату залишив,
Пішов воювать,
Щоб землю в Гренаді
Селянам віддать.

Минає двадцять років від дня, коли на кременистій землі, десь недалеко іспанської Уески, в героїчних боях поліг генерал Лукач — письменник Мате Залка. Роки чималі, та до того ж які роки! А образ його живе невмирущим серед нас і не меркне ні у віддалі, ні у часі, і твори його не перестають та й не перестануть хвилювати читача.

І якщо його благородний образ, на сьогодні вже легендарного солдата Свободи, ніколи не зітреться в пам'яті всього прогресивного людства, то по-особливому житиме він в пам'яті угорського, радянського і іспанського народів, тих народів, з якими було пов'язане його неспокойне життя комуніста-борця.

ВІН ВИБОРЮВАВ НАШЕ СЬОГОДНІ

Виступ на зборах, присвячених 75-річчю з дня народження В. М. Примакова

Сьогодні ми зійшлися тут, щоб відзначити 75-річчя з дня народження Віталія Марковича Примакова.

75-річчя... Такі дати, як і подібні, — явище, здавалося б, звичне й часте як на сьогодні для нас — але ж подумати тільки: який образ перед нами постає, до імені якої людини ми сьогодні звертаємось, скільки прекрасного, могутнього, що тільки конденсувала революція в людині, встає перед нами й промовляє немов легендою, але ж і дійсністю, немов піснею, але ж і реальними справами напруги, праці, подвигів. Всі ми з вами нині — під незабутніми враженнями всенародних торжеств, що ними відзначає людство 50-річчя з дня утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік. «В історичні дні ювілею СРСР ми звертаємося із словами глибокої поваги й вдячності, — говорив Леонід Ілліч Брежнєв на спільному урочистому засіданні ЦК КПРС, Верховної Ради Союзу РСР і Верховної Ради РРФСР, — звертаємось до мільйонів і мільйонів радянських людей усіх поколінь. Ми звертаємося до тих, хто своєю революційною відвагою й самовідданою працею створював і будував великий Радянський Союз, до тих, хто в години небезпеки героїчно відстоював його свободу, незалежність і честь в найтяжчій з усіх воєн в історії, до тих, хто привів Радянську країну до розквіту її слави та могутності і пині прокладає всьому людству шлях у комуністичне завтра...»

Так, цими словами Генерального секретаря ми звертаємось з глибокою повагою до пам'яті, до імені й одного з тих, хто своєю революційною відвагою й самовідданою

працею вже на світанку нової історії людства, в Жовтневі палаючі дні виборював наше Сьогодні.

Віталій Примаков належить до типу тих людей лєнінського гарту, які ясну мету свого життя, омріяні ідеали трудового народу реалізують у великих справах, стаючи натхненниками, творцями, полководцями...

Прийшовши до партії більшовиків сімнадцятирічним юнаком, ще в люті часи миколаївської монархії, Віталій стає силою незрівнянною, мовби невідповідною за величиною з літами його юнацькими. Партія поведе його на твердині царату, на уряди Керенського, гетьманату, Центральної ради, проти золотопогонних орд Денікіна, Петлюри, Врангеля, проти всієї лиховісної чорноти, що сунула на молоду Республіку Рад. Так з мрійливого, сказати б — початкуючого, поета, виколисаного лагідними шумами придесенського Полісся, виростав організатор, полководець нових полків, дивізій, організатор рейдів і, сказати б, теж поет вже цієї справи — військової, — митець ударів по ворогу й перемог над ворогом.

Пізніше та й тепер, вже в наші дні, простежуючи весь бойовий шлях Віталія Примакова, не можна спокійно, без хвилювання, сторінка за сторінкою, читати життєпис його, а разом з тим і літопис днів боротьби, днів звятиг. Він весь у тому літописі — думами, ділами, звитягами.

Мені пригадується видання першої книги, — може, й на сьогодні найбільшої, найповнішої про Червоне козацтво, виданої видавництвом Центрального Комітету комсомолу України «Молодой рабочий» у 1923 році — до 5-річчя утворення Червоного козацтва.

Це був час славного шефства комсомолу України над бойовими полками, які провів у боях Примаков. На прикладах бойової слави, безмежної відданості Леніну, партії, Батьківщині виховувались цілі покоління молоді. І книга та зачитувалась нашими юнаками справді «до дірок». Поети складали вірші. Кобзарі співали пісні.

Легенди й легендарні перекази про ті походи входили в золотий фонд історії нашого народу. Перша книга Григорія Епіка «Червона кобза» звучно лягла на струни кобз, і вже в 1923 році співалася на першотравневій демонстрації в Полтаві, яку звільняв кілька років тому сам Примаков. А як не згадати пісні, написаної комсомольцем Іваном Шевченком на мотив «Гей нумо, хлопці...», яка стала своєрідним гімном молоді й завжди співалася після зборів!

В січні 1933 року на 15-річчя корпусу червоних козаків, які розташовані були тоді на наших західних кордонах, було запрошено і письменників. З Харкова в Проскурів ми поїхали втрьох: прозаїк Патяк, Юрій Яновський і я. З Ленінграда були: Прокоф'єв, Всеволод Вишневський і, коли не помиляюся, Микола Браун.

Самого Примакова тоді вже не було в Проскурові. Він працював на відповідальній роботі військового аташе за кордоном, та любов до нього ми відчували на кожному кроці серед командного складу, серед рядових бійців-кіннотників. Цю любов ствердить кожен, хто особисто знав Віталія Марковича Примакова — командира червоних козаків.

Що казали про нього самі червоні козаки? Ось слова Сави Марковича Іванини:

«Безмежно відданий справі революції і Леніну, він люто ненавидів ворогів Радянської республіки. Справедливий, чуйний, безмежно хоробрий, він був справжнім «залізним лицарем», як називали його козаки».

Ми з вами прекрасно розуміємо величезне значення впливу на ще зовсім юного Віталія великого українського письменника М. Коцюбинського та його родини. Взявши все прекрасне й хороше, він злив те з горінням революції на барикадах Петрограда, у степах України...

Товариші, нас радує телеграма славетних лицарів революції, ветеранів латиських полків, справжніх побратимів

червоних козаків. Адже там, на засніжених пагорбах Фатеж — Понирі, проливалася спільна кров і в жорстоких боях за Орел і Кромі... Ні кроку ворогу далі, бо там — Москва, вождь світової революції Ленін!

Інтернаціональний дух, інтернаціональне братерство об'єднало в незламну силу всі бойові частини, підрозділи Червоної Армії, що викинули за межі рідної землі все білогвардійське охвістя, всіх інтервентів.

Завдяки цьому інтернаціональному братерству, виплеканому великим Леніним, гартованому партією комуністів, ми й торжествуємо з вами нині дні великого свята утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік, шануємо наших витязів революції і одного з них — «залізного лицаря» її Віталія Примакова.

1972

ОДИН З ПЕРШИХ

У двадцять четвертому році в Харкові я зустрівся з Семеном Білокриницьким. Звів нас Істомол. Що це таке? В квітні 1924 року на Україні було створено Колегію всеукраїнської комісії по історії Жовтневої революції та Комуністичної партії (більшовиків) України — Іспарт. Відповідно до цього ЦК комсомолу створив свою Комісію по історії юнацького руху на Україні — Істомол. Головою Іспарту став видатний діяч партії Микола Олексійович Скрипник, а за справи історії юнацького руху взявся колишній активіст комсомольського підпілля, один із членів ЦК комсомолу — Семен Білокриницький.

Перед тим я відав сектором Істомолу Полтавського губкому КСМУ, і Білокриницький, не гаючись, з першого знайомства, вжив заходів залучити мене й тут, у Харкові, до справ істомольських. Так я познайомився з одним із зачинателів юнацького робітничого руху на Україні, одним з його організаторів — юнаком чудового складу душі, який наполегливо дбав за втілення найсвітліших прагнень молоді доби вогненних літ.

Звичайно, живі й безпосередні учасники тогочасної боротьби, в пам'яті яких закарбувалися події й люди, можуть згадати сьогодні ще багатьох і багатьох з тих, хто стояв біля джерел великого комуністичного юнацького руху. Але я знав Сьому, Семена, товариша Білокриницького, і про нього тут моя мова. І мушу сказати, що далі в минувшину віддаляється його образ, то дужче вирізьблюються його риси, і я іноді навіть думаю, чи не з легенди його ім'я, як і тих — подібних йому, а коли не з легенди, то, безперечно, з часу легендарного. І щоб

більше заглибитись у реальність образу, я перечитую все, що стосується того часу, — спогади сучасників, газети з грубого паперу тих суворих літ, переглядаю різні документальні матеріали, поживклі фотографії й стислі анкетні відомості.

Його дитинство, коротке й незavidне, промайнуло на Подолі, у Києві. На тому дореволюційному Подолі, що славився бучними торгами й злидарськими завулками. Хорева вулиця, підвал, мати-вдова, одна кімната, троє дітей... Тяжко-важко, та приходила з Дніпра весна, й не втрачав надій малий хлопчик. Скоро одна з них здійснилася — він став трударем, почав приносити матері зароблені п'ятаки. Семен прилучився до великої сім'ї робітничого класу, коли йому щойно минуло дванадцять років.

Йшла імперіалістична війна, лилася на фронтах солдатська кров, а ювелірні майстерні працювали на повну потужність. Над грабуванням коштовних каменів, над золотом і сріблом день у день схилялися хлоп'ячі голови, а господарі цих своєрідних фабрик на Хрещатику вимагали від них спритності, уміння, ювелірної майстерності. Витончені кулони для вдованих панів, важкі хрести в дорогоцінному оздобленні для пастирів церкви, пам'ятні медалі на самі губернаторські груди — все могли виконати в майстерні пана фабриканта Маршака, але, звичайно, руками й умінням безвусого загопу робітничого класу. Використання дитячої праці, її шалена експлуатація, певне, ніколи не досягали такого рівня, як у ті передреволюційні роки. І партія більшовиків, готуючись до великого історичного бою, звернула увагу й на ювелірні цехи-льохи, турбувалася беззахисною долею хлопчиків з Подолу.

Щоранку з Хоревої вулиці через увесь низ Подолу йшов на високий Хрещатик, разом з малим Сьомою поспі-

шаючи на роботу, дев'ятнадцятилітній юнак Мальчиков. Він і став тим, хто перший заронив у душу хлопчика зерно класової свідомості.

Подільський напівтемний льох і нагірні палаци Печерська, мізерна платня за дванадцятигодинну працю і дивовижна розкіш багатіїв, напівголодне животіння бідноти й бучні бенкети панства — все було тим наочним матеріалом, який спричинявся до запитань і відповідей, до розмов і висновків з тих розмов між недосвідченим хлопчиком і юнаком — членом більшовицького підпілля. Все це привело Семена до участі в першій для нього класовій сутичці. Це сталося 1915 року, який ознаменувався відомим в історії юнацького руху на Україні «страйком хлопчиків» у Києві.

Цей страйк підлітків був уже не стихійним виявом протесту юних робітників проти надлюдської експлуатації — він входив складовою частиною до загальної боротьби робітничого класу, яку з підпілля скеровували більшовики. І тому не дивно, що учасники страйку стали потім організаторами юнацького комуністичного руху, пішли в лави Комуністичної партії, розійшлися по фронтах громадянської війни, працювали підпільно в тилах ворога, вирости в активних будівників нового життя.

Хоч дата вступу до Комуністичної партії Семена Білокриницького й позначена березнем 1917 року, себто коли вона тільки-но вийшла з підпілля, проте стаж його участі в революційній діяльності розпочався значно раніше. Діячі Київської партійної організації більшовиків знали цього невисокого, з розумними карими очима підлітка, якому можна було спокійно дати важливе доручення, негайне завдання.

Ось чому п'ятнадцятирічного Семена Білокриницького, не вагаючись, приймають до більшовицької партії, і він стає її повноправним бійцем, входить разом з нею у велику епоху Жовтня.

Я не пригадую, щоб Семен у якихось піднесених тонах говорив про цю важливу в його житті подію. І це, певне, тому, що все його юне життя, всі діяння його, починаючи від участі в страйку хлопчиків до підпільної роботи в часи гетьманщини, денікінщини, від члена ЦК комсомолу до кулеметника на панцернику — все це єдиний процес революційної відданості Комуністичній партії, звичайний в своїй закономірності, як саме життя, як повітря епохи.

І, може, тому я сьогодні значно більше знаю про Сьому із спогадів друзів, з його динамічної анкети та ще з різних друкованих матеріалів — нотаток часу, аніж знає тоді, коли ми, однолітки, ходили тихими вулицями Харкова й розмовляли про форми висвітлення юнацького руху на Україні, про наукову організацію праці (НОП) за Гастевим, про нові навчальні заклади в столиці. А навколо була весна, і молоді роки, і солодкість надій...

Сам Білокриницький, на жаль, не залишив будь-яких спогадів про часи й події, учасником яких був, але він прагнув якнайповніше зібрати спогади інших учасників юнацького руху, своїх товаришів і друзів, і хоч це за молодими літами, коли здається, що все ще встигнеться, мало йому вдалося, та все-таки Семен був одним із перших заспівувачів цієї важливої справи. А збирати матеріали було про кого, бо скільки їх, полум'яних юнаків більшовицького гарту, тих перших, хто піднімав молоде плем'я на боротьбу за ідеали партії Леніна! Та й про самого Білокриницького не можна розповідати, не згадуючи про його друзів по боротьбі, — надто тісно переплітаються їхні досвітні стежки-доріжки в складних ситуаціях громадянської війни.

Особливо мене чарувала дружба Сьоми з Шурою Ситниченко, що почалася десь у ранніх роках, ще на підпільних зустрічах, і залишилась на все їхнє життя. Пригадую, кожен приїзд Шури з Києва до Харкова завжди був

незвичайною подією для ентузіастів Істомолу, а тим більше для Білокриницького. Шура привозила скупі рядки спогадів, але разом з тим чимало планів гарячих надій, світла в очах, комсомольського ентузіазму.

І неговіркий, скромний Сьома на цих зустрічах немов розкривався, повертаючись з Шурою до ще недавніх, але вже освітлених полум'ям подвигів і слави літ минувшини. Мене приємно вражали ті рідкі й короткі зустрічі «старих» комсомольців. Бувають літа спек і бур, під які мов навмисне підставляє весна урожай плодів. І тоді визрівання їх ставиться в особливі умови. Тоді плоди визрівають дещо раніше, дужчає їхня наливна сила. Щось подібне я вбачав у цій гвардії юних, і, може, тому саме з таким образом я живвся назавжди, думаючи про Семена, Сьому Білокриницького та його соратників...

1915 рік. Після згаданого вже нами двотижневого «страйку хлопчиків» Білокриницький стає постійним учасником підпільних гуртків. Він вчиться у вечірній школі, організованій комітетом РСДРП для підлітків, виконує різні партійні доручення, бере участь у анти-восній першотравневій масовці. Разом із старшими товаришами чотирнадцятилітнього Білокриницького за спробу створити більшовицьку фракцію при профспілці металістів арештовує поліція. Товариші розповідають, що, коли поліцай, переписуючи арештованих, побачив серед них малого, виснаженого, в куденькому піджачку хлопця на вигляд років дванадцяти, він заволав:

— Геть звідси, щеня!..

Та Сьома гордо відповів пихатому поліцаєві, що він, як і всі інші, є членом профспілки.

Беручи участь у «малих» і великих справах щоденного життя більшовицької партії, в її боротьбі з ворогами й недругами, Семен Білокриницький особливо виділився разом з групою молодих комуністів як завзятий органі-

затор юнацтва. Наснагу йому давали ленінські твори, що проникали в підпілля і які наполегливо вивчав Семен. Вже весною 1917 року він разом з Ратманським, Менісом, Мальчиковим, Ситниченко утворює ініціативну групу для організації соціалістичної спілки робітничої молоді. За ініціативою цієї групи, від імені робітничої молоді Києва було надіслано В. І. Леніну телеграму, в якій молодь вітала його Квітневі тези. В жовтні 1917 року Білокриницького обирають членом Київського комітету «Соціалістичної спілки робітничої молоді — Третій Інтернаціонал».

Той перший організаційний період робітничого юнацького руху, з якого й починається полум'яна передісторія нашого комсомолу, був, звичайно, сповнений гарячих суперечок, згод і незгод, вірних і сумнівних рішень, та саме за таких умов і створювалась ідейна й організаційна будова спілки. Партія в особі її кращих представників, а також партійного ядра в юнацькому русі допомагала й скеровувала по вірній дорозі бурхливий запал молодих.

Не можна уявити жодного бодай найменшого заходу з київській організації робітничої молоді тих її початкових літ без участі Семена Білокриницького. І коли душею справи була, так би мовити, «старша когорта» членів партії, зокрема Семен Мальчиков, то «молодші», зокрема Сьома, були тим активом, на плечі якого лягала у великій мірі відповідальність за реалізацію й творче здійснення накреслених планів. Зосереджений, розсудливий і небагатослівний, Семен завжди стояв дещо осторонь під час загострених, гарячих дискусій молоді. Але він завжди вчасно приходив зі своєю визрілою думкою, коли треба було остаточно визначитися й прийняти рішення. Товариші згадують, як не раз їм доводилося спиратись на розсудливу думку Білокриницького в тих питаннях, що ставило життя перед молоддю.

Особливо відзначався Білокриницький у частих сутичках з есерами й бундівцями, меншовиками й петлюрівцями.

Це була жорстока боротьба за душі молоді, на які полювала всіляка контрреволюційна нечисть. Коли меншовики й бундівці намагалися вести свою підступну роботу серед робітничої молоді, то есери й петлюрівці переносили свою «діяльність» у кола молоді гімназичної та студентської.

В приміщенні одної з гімназій міста в 1919 році відбувалися збори молоді. В просторій залі сиділо чимало синків з так званих «інтелігентних» родин. Але упорядники потурбувалися й про інше — вони широко розголосили програму «цікавого» вечора, запросили робітничу молодь з таких підприємств, як шкіряні заводи, швацькі майстерні, сірникові фабрики. Як вороння на ласий шматок, потираючи руки, з'явилися сюди досвідчені промовці з ворожих пролетарській молоді партій та організацій. Але прийшли на збори й представники молодого комсомолу на чолі з Сьомою Білокриницьким! Хто його не знає, хто йому не повірить?

У розпалі вечора, коли петлюрівці й сіоністи, есери й бундівці вже було розкрили для присутніх своїх «райських ворота» й досхочу набалакалися, слово від робітничої молоді забрав незavidний на силу й зріст робочий хлопець. На прикладі власного життя й праці на фабриці в хазяїна та на прикладах інших юнаків, що сиділи в залі, Білокриницький змалював яскраву картину класових суперечностей, показав шлях — куди й за ким йти робітничій молоді. Есеро-бундівський галас, вигуки «геть» не допомогли організаторам зборів.

Уся робітнича молодь, що була на вечері, гомінкою громадою витовпилася з приміщення, залишивши в залі розгублених організаторів зборів, немов якісь дивацькі знаки запитання.

Пов'язуючи своє життя, свою діяльність з ідейною боротьбою за молодь, комуніст Білокриницький підкоряв його єдиній меті — боротьбі й перемозі над усіма ворогами соціялістичних ідей Жовтня.

Суворі роки. Підпілля. Фронти. Бої і бої за саме існування Радянської влади, за ленінські плани, за мир, за життя. Трудова молодь Києва самовіддано йде на барикади боїв за владу Рад. Перше бойове хрещення вона дістає, коли звитязний «Арсенал» повстає проти правителів Тимчасового уряду, а згодом, у січні 1918 року, — проти контрреволюційної Центральної ради.

Семен Білокриницький за завданням партійного комітету розподіляє серед членів спілки молоді зброю, посилав озброєних юнаків до червоногвардійських загонів, а потім сам, взявши до рук рушницю, йде в шерезі наступаючих бійців. Товариші, які знали Семена в той час, характеризують його як досвідченого розвідника й зв'язкового.

«Петлюрівські частини оточили повсталий «Арсенал» з усіх боків, — згадує Матвій Дубасов. — Розвідник і зв'язковий Семен одержує від ревкому завдання пробратися в «Арсенал» і передати в штаб повсталих робітників важливий матеріал. Шлях залишився тільки один — понад Дніпром, кручами й ледь протоптаними стежинами побіля водогону. Але й тут стоїть ворожа застава. Щоб виконати термінове завдання, доводиться ризикувати. І Білокриницький короткими кидками разом з кількома червоногвардійцями, що на той час саме пробіралися до «Арсеналу», досягає мети».

Не раз ще доведеться йому виконувати важливі завдання партії. Особливо суворим іспитом ставали часи підпілля, коли треба було поєднувати боротьбу в усіх її формах з організаційним зміцненням спілки. Влітку 1918 року, в часи австро-німецької окупації, в Києві відбувається

Перша загальноміська конференція «Соціалістичної спілки робітничої молоді — Третій Інтернаціонал». Білокриницький бере в ній найактивнішу участь, виступаючи в обговоренні принципових питань. Він входить до складу комсомольської десятки, яка веде воєнну розвідку серед солдатів ворожої армії, організовує підпільні райкоми комсомолу, осередки на підприємствах, бере участь у підготовці збройного повстання.

Шістнадцятилітній юнак, як і його ровесники — члени десятки — Михайло Ратманський, Шура Ситниченко, Люба Аронова, Павло Семенов, Яків Меніс та інші, не знає, що таке спочинок, він весь відданий боротьбі з окупантами та їх прихвоснями. Яскраві сторінки вписує київська молодь в історію цієї боротьби. Партійне керівництво високо оцінює підпільну діяльність київських комсомольців і посилає багатьох з них у партизанські загони, в повіті, охоплені вогнем повстань. В умовах гетьманського терору Білокриницький виявляє неабиякі здібності більшовицького організатора, йому доводиться навчати новачків конспірації, умінню працювати в середовищі солдатів ворожої армії. Набутий досвід підпільної роботи за часів німецької окупації було використано ним і пізніше, коли Києву знову довелося зазнати лиха від навали денікінців, петлюрівців, білополяків.

З лютого 1919 року, після вступу Червоної Армії до Києва, Білокриницький, як і всі його друзі по спілці, свою постійну роботу серед молоді поєднує з роботою по зміцненню апарату Радянської влади. Його призначають комісаром комітету воєнних заготівель, і він робить все можливе, щоб виконати справу, доручену йому партією. А разом з цим доводиться з рупницею в руках оберігати спокій рідного міста. Ось один з характерних тогочасних епізодів, про який згадує Матвій Дубасов:

«У критичні для столиці України й усієї республіки дні Семен бере активну участь у придушенні контрреволюцій-

них заколотів (куренівське повстання, заколот 9-го полку). Коли весною 1919 року в Києві над казармами 9-го полку розірвались перші набої і комунари, комсомольці й військові підрозділи розпочали наступ на полк заколотників, Семен, у чорній шкірянці, з рушницею в руках, на чолі групи комсомольців кинувся вперед. Скоро було захоплено приміщення штабу заколотників, а затим розпочався штурм казарм. Навальним ударом комунари розгромили заколотників. Пригадую, Семен із своєю групою весь час ішов попереду».

Влітку 1919 року Білокриницький допомагав у підготовці до скликання Першого Всеукраїнського з'їзду комсомолу і був його делегатом. За важких умов зібрався цей важливий для української комсомолії з'їзд. З півдня республіки просувалися орди Денікіна, з заходу нависали білополяки, підняли повстання проти Радянської влади Григор'єв, Зелений... Тяжкою раною була для Семена загибель його найближчих товаришів, київських комсомольців під Трипіллям. Та він знав, що, хоч які втрати спіткають комуніста в суворій боротьбі, він не повинен занепадати духом, втрачати віру в перемогу. І саме тому активність молодого комунара немов подвоїлася.

Партія збирала сили, які в умовах нового підпілля, в боротьбі проти денікінської білогвардійчини змогли б вистояти й завдати ворогу нищівного удару. На цей час і припадає робота Білокриницького в Українському Зафронтівому бюро при ЦК РКСМ, яке керувало підпільними організаціями молоді в тилу Денікіна. До Семена, як до секретаря цього бюро, сходяться нитки комсомольської підпільної роботи на Україні. Член Київського комітету більшовиків Володимир Петрович Затонський інструктує юного підпільника, постійне батьківське піклування партії надає сил і енергії. Брат загиблого під Трипіллям комсомольського ватажка Михайла Ратманського комсомолець тих часів Нісон Ратманський згадує:

«В 1919 році Семен посилав мене на підпільну роботу в Харків (із Брянська) на допомогу Павлові Семенову. Він, як член Зафронтового бюро, інструктував мене, вивчив до товарища Затонського за явками й документами, турбувався про мою екіпіровку, взяв на схов мої партійні й комсомольські документи».

У багатьох містах України, таких як Харків, Катеринослав, Київ, Полтава, Кременчук, у глибокому підпіллі працюють посланці Зафронтового бюро — Мальчиков, Семенов, Окулик та інші. Вони беруть участь в організації повстанських загонів, у налагодженні розвідки, в розповсюдженні підпільної літератури, в створенні нових комсомольських осередків.

В Київському історичному музеї зберігається дорогоцінна реліквія — мініатюрна посвідка на шовку, з якою юні підпільники темними степовими дорогами й лісовими стежками переходили вогневі фронти, добираючись до заповітних місць у робітничі квартали й далекі повстанські села. Семен Білокриницький восени 1919 року також переходить фронт, дістається до рідного йому Києва, щоб тут налагодити опір ворогові.

Член комсомолу з 1918 року Лев Стольний, розповідаючи у своїх спогадах про організацію комсомольського підпілля перед захопленням міста денікінцями, змальовує і образ секретаря Київського губкому РСРМУ Білокриницького, який готував, організовував те підпілля з самого початку.

«Як завжди, — пише Стольний, — після роботи я попрямував до комсомольського клубу, але біля воріт мене зупинив Микола Черепанов — складальник з друкарні Кульженка. «Йди в губком, тебе негайно викликає Семен», — випалив Коля. Семен — це наш секретар. Негайно — значить, щось важливе. І я побіг. Розмова була короткою і суворо спокійною. Губком залишає мене для підпільної комсомольської роботи в Подільському районі

Києва. Семен повідомив мене про це і ждав моєї відповіді. Я захвилювався: чи справлюсь? «Треба, друже, справишся», — відповів Семен. І він пояснив, чому прийнято рішення мене направити в Подільський район. «Подали від друкарні, де працюєш, від центрального району, де тебе знають як комсомольця». Коли зайшла мова про місце явок, Семен, подумавши, дав пораду, яку ми, підпільники, пізніше добре оцінили. Господар великого будинку на Хоревій вулиці здавав у найми одну кімнату, вікна якої виходили на подільський поліцейський двір. Це давало можливість стежити за арештованими, коли їх приводили в двір, а головне, вибір місця для підпільної явки під носом у поліції, до того ж у квартирі багатія, що не викликала підозри, був, безперечно, мудрий. Скільки не провадила поліція на Подолі обшуків і арештів, особливо після розклейки листівок і відозв, але в квартиру домовласника, що містилася поряд з поліцією, так ні разу й не заглянула. «Комсомольцям вже за самим їхнім віком краще, аніж дорослим, дадуться такі форми підпільної роботи, як розклейка листівок і розповсюдження літератури, роль зв'язкових», — сказав мені на прощання Семен. Очі його світилися гордістю, відчувалася пристрасна переконаність, віра в силу комсомолу. А коли я вже збирався йти, він тихо і з якоюсь особливою зажуркою нагадав: «Навідуйте батьків тих комсомольців, які пішли на фронт, замініть матерям їхніх дітей, допомагайте всім, чим тільки зможете».

... І от ворога переможено. Багрянні знамена оповивають міста й села України. Червона Армія звільнила Харків, Полтаву, Київ, Одесу... Яким солодким було оте бажання — повернутися до міста, де чекають довгождані зустрічі з рідними й друзями, де знову має завирувати натхненна комсомолія — в праці, у мріях, в навчанні, в піснях...

З такими настроями разом з червоним військом прибуває до Києва й комсомольський ватажок Сьома Біло-

криницький. Він багато працює над збиранням сил і зміцненням комсомолу Київщини, зв'язується з Харковом, куди було переведено центральні установи республіки, бере участь в організації комсомольської преси, що тільки починала народжуватись.

Наприкінці квітня 1920 року Четвертий губернський з'їзд КСРМУ Київщини обирає Білокриницького делегатом на Другий з'їзд комсомолу України.

І цей з'їзд КСРМУ, як і перший, проходив за умов напруженого воєнного стану. Білопольські улани Пільсудського за допомогою Антанти рушили в похід на молоду Країну Рад. На Поділля, Волинь і частину Київщини насувалися чорні хмари окупантів.

Чи могли делегати з'їзду спокійно обмірковувати питання порядку денного? Звичайно, ні. І нагальною справою для них знову стала війна, організація сил, збройної боротьби проти нападників.

У роботі з'їзду брали участь видатні керівники КП(б)У і уряду — Григорій Іванович Петровський і Влас Якович Чубар. Член Реввійськради Південно-Західного фронту Володимир Петрович Затонський виголосив палку промову, закликавши з'їзд мобілізувати сили українського комсомолу на боротьбу проти зарозумілого панства, що рушило в похід на Радянську державу. І комсомол відповів партії своїм гарячим серцем і свогасисомою енергією молодості. Всі делегати з'їзду виявили бажання негайно виїхати на фронт. Звичайно, прийняти таке рішення означало б послабити комсомольську роботу на місцях, і з'їзд за порадою ЦК КП(б)У прийняв постанову мобілізувати тільки четверту частину свого складу.

З великою радістю делегат з'їзду Білокриницький потрапляє до списку мобілізованих комсомолом. Його настійне прохання задоволено!

В жовтні 1938 року газета «Комсомолец України», відзначаючи двадцятирічний ювілей Всесоюзної Ленін-

ської Комуністичної Спілки Молоді, присвятила одну із своїх сторінок героїчним подвигам комсомольців за часів громадянської війни. «Вирушали комсомольці на війну за владу Рад», — так починалася сторінка, де, крім інших матеріалів, було вміщено статтю «Панцерник 93». В мене зберігся цей вже поживклий номер газети, і я перечитую статтю, в якій ідеться про той самий комсомольський панцерник, що його було збудовано комсомольцями-залізничниками в Харкові. Кулеметником і комісаром на цьому панцернику вирушив на фронт делегат з'їзду Семен Білокриницький.

Майже рік, з травня двадцятого року по квітень двадцять першого, до повного розгрому врангелівців і перемоги над білополяками, несе він бойову варту кулеметника революції на прославленому панцернику № 93 імені Комуністичної спілки молоді.

Після закінчення громадянської війни Білокриницький повертається до Києва і поринає у вир комсомольських справ. Дні відбудови, суботники, лікнепи, боротьба з бандитизмом, з розрухою... в цей час його знову обирають секретарем губкому комсомолу. Рік працює він на цій посаді творчо й самовіддано. Комуністична спілка молоді високо оцінила працю дев'ятнадцятилітнього секретаря губкому, і невдовзі на Третньому з'їзді РСМУ (1921 рік) його обирають до складу Центрального Комітету. Він завідує оргвідділом, працює заступником секретаря ЦК.

Ця робота цілком заповнила його своїми складними організаційними питаннями. На цей час Білокриницький вже добре знався на нових формах роботи спілки, був обізнаний з її складом, з її активом; та сама праця за нових умов мирної відбудови висувала незліченне число питань і труднощів, які треба було вирішувати і долати.

І заводг ЦК працював і працював. Це був типовий ватажок молоді з яскравими індивідуальними рисами; притаманними його наполегливій натурі. Розсудливість,

скромність, небагатослівність і виняткова працездатність — ось його риси. Самодисципліна в особистому і в партійно-громадському житті була для нього така звичайна, як саме повітря. Працюючи, Семен викроював години чи навіть хвилини для читання, для вивчення мов, студіювання різних галузей науки, мистецтва, літератури. Таким я знав його, зустрічаючись з ним у ті давні роки харківського періоду його роботи.

З переїздом до Харкова Білокриницький починає приділяти значну увагу висвітленню героїчної історії комсомолу. Він розуміє вагу її виховного значення для молоді. Пройшовши велику школу класових битв і суворой, непримиренної боротьби з ворогами нового світу, Білокриницький, очолюючи комісію Істомолу, прагне якнайповніше зібрати й висвітлити все, що стосувалося славної героїки комуністичної молоді часів громадянської війни. Він автор книжок з історії комсомолу України («Нариси історії ЛКСМУ», «Перші комсомольці», «Десять років ЛКСМУ», спогадів про Перший з'їзд, співавтор хрестоматії «Юнацький рух на Україні» та збірки «Трипільська трагедія»). За його наполяганням створено журнал «Юнацький рух», партійна преса частіше почала висвітлювати питання роботи серед молоді, журнал «Літопис Революції» почав друкувати на своїх сторінках спогади безпосередніх учасників революційних подій минулих літ.

Білокриницький не залишає роботи в комісії Істомолу й тоді, коли йде з комсомольської роботи на студентську лаву. Він наполегливо продовжує збирати документи, листується із своїми друзями по комсомольській роботі, по підпіллю, є, так би мовити, тим осередком, навколо якого групуються й люди і всі ці питання. За добрий приклад був йому керівник комісії Іспарту, людина легендарної біографії, виняткової енергії та більшовицького запалу — Микола Олексійович Скрипник. Він любив Семена Білокриницького тою суворою любов'ю старшого, яка надава-

ла сили молодшому. Скрипник цікавився справами висвітлення юнацького руху, доскіпливо розпитував про окремі історичні факти, давав поради від себе.

Білокриницький — робітфаківець, потім студент технічного вузу, аспірант електротехнічного інституту, головний інженер на будівництві електростанцій та теплоелектростанцій у Донбасі й, нарешті, керуючий трестом «Харенерго».

Знову й знову уява переносить мене в роки революційних бур, коли, немов із небуття, із темних майстерень і приземкуватих хат виходили, як на освітлений екран, чудові постаті з племеші перших комсомольців.

У вирі класових битв з'являлись і губилися їхні імена, мов ті племенисті вогні на широкому полі. Небагато лишилося їх у пам'яті наступних поколінь, а ще менше вижило їх, дійшло до наших днів. Одних скосила ворожа куля бандитська, другим довелося загинути в катівнях білих контррозвідок, третім випала доля згоріти на роботі, померти від тифу, виснаження й безлічі інших напастей тих суворох давніх часів. Та вони робили велику справу.

Вони хоробро йшли в революцію, самовіддано гартували робітничу молодь до нових боїв, і там, де на смерть стояв досвідчений, опалений боями комуніст, член більшовицької партії, там поряд ставав і юний член комсомолу. І з цієї славної гвардії молодих постає сьогодні перед нами вічно живий образ одного з багатьох таких — образ Сьоми, Семена, товариша Білокриницького.

ЗОЛОТІ СТОРІНКИ

Небагато, всього лиш три роки, минуло від дня смерті Володимира Миколайовича Сосюри, і ще майже відчутно звучить його голос — тихий і м'який, мелодійно-ніжний, ліричний голос поета; звучить він в багатьох великих і малих аудиторіях міст і сіл нашої України.

І звучить він не відлунням віддалених днів, не відбуваними хвилюваннями та пристрастями, а всім отим багатозвуччям епохи, що й сьогодні з нами і в нас. Фізично поет уже не був серед друзів і товаришів, які врочисто відзначали велике п'ятдесятиріччя, і на перших сторінках ювілейних номерів газет уже не з'явилися стислі рядки його віршів, що майже завжди традиційно з'являлися у Жовтневі дні,— але як урочо, крізь мости десятиріч, зазвеніли саме в ці дні його незабутні рядки:

Сурмою світовою
17-ий рік заграє!..
Ой, пішли ж ми та до останнього бою!..

Хто ж він, юнак отих далеких літ, названий пізніше поетом Революції, соловейком України, співцем Донеччини?

Старий дореволюційний Донбас, його батьківщину, досить-таки широко і досить-таки образно показано в багатьох творах російської та української літератури,— і тому, напевне, тут немає потреби зупинятися на змалюванні того тла часу і місця дії, знаючи які, ми ще краще зможемо бачити живий людський образ поета.

Звісно ж, надто низькою була його хата-хворостянка, щоб він міг між її стін вільно розпростерти крила свої

у світ мрії, до берегів прекрасного. І батькові п'ятики, і смерті від злиднів, хвороб та голоду улюблених братів і сестер, і постійний рефрен у материних піснях, рефрен: «Як прожити...»,— все це, звісна річ, мало сприяло розвитку дитини, підлітка, потім юнака, в його життєвому спрямуванні.

Та, напевне, цей вік і прекрасний саме тим, що навіть за таких страшних умов життя діти робітничих околиць Донбасу, донбаських «шанхаївок», могли хоч подумки зводити палаци прекрасного і на крилах мрії летіти у світ кращого, незвіданого, але бажаного. До того ж мрії про ліпшу долю сповнювали собою весь життєвий уклад робітничих селищ, підносячись над сірістю життя,— і саме вони, оці мрії, мов природна духовна спадщина, переходили від дідів та батьків до підростаючого покоління різноплемінного донецького безвусого й босоногого лицарства.

Скільки раз згадає поет потому в піснях та віршах своє «Лисиче над Діпцем» і свою «рідну Третю Роту» (народна назва міста Верхнього).

Донець...
Тобі крізь дні тривоги
З любов'ю слав я свій привіт,
Мої маленькі босі ноги
Тут на піску лишили слід.

Дев'ятнадцятирічним юнаком зустрів поет 1917 рік. Юнак-романтик рушив у Революцію — і тернисті шляхи боротьби лягли перед ним. Уся трудність полягала в тому, що шляхи не були прямими, а грізні бурі й вихрища часто застеляли димом світлі простори Батьківщини. Та вже і в ці ранні роки сама пісня, проспівана поетом, визначила назавжди долю його, він прочитав свої вірші червоногвардійському загоні, і загартовані в битвах бійці прийняли в свою родину юнака-поета. І власне від

цього часу й починає складатися вся творча біографія визначного поета України...

Сосюра до партії більшовиків прийшов бійцем, червоноармійцем у 1920 році. В підбитій вітром шинелі, в зашкарублених і вилинялих обмотках, з рушницею на реміні — таким ми бачимо його у той період. Юний червоноармієць під вітрами в степах, під зорями південного українського неба, нашіптуючи рядок за рядком, створює свої перші ранні поезії. Армійські політкомісари були першими слухачами й читачами молодого поета, саме вони по-батьківськи турботливо плекали й оберігали цей незвичайний талант.

А незабаром поезії Сосюри, його ім'я і сам він, що читає зі сцен холодних харківських аудиторій свої твори, стають знаменною демонстрацією, явищем у молодій радянській літературі, початком великого творчого процесу її. А далі — велика преса, перші поетичні збірки, Спілка пролетарських письменників — і поет стане улюбленцем молоді, виразником її прагнень, сердечних зворушень і пристрасних захоплень.

Я належу до того покоління, яке пам'ятає ці роки, пам'ятає ті хвилюючі зустрічі молоді зі своїм улюбленим поетом і отой його голос, що звучав якось особливо, що захоплював уяву юнаків світом дивовижних образів.

І коли вже сьогодні ми згадуємо про оту велетенську популярність, що її мав Сосюра, то незмінно задаємо собі питання: в чім же причина її? І відповідаємо: це, по-перше, талант, талант сильний, природний, наповнений піснею матері й духом народу, силою класу, це талант, для якого час і доба стали поемою всього його життя, це саме те, що так точно визначив П. Тичина: «Постійно в поезії своїй Володимир Сосюра був стрімким, був своєчасним і сучасним».

Та й чи можливо, хоча б на якусь мить, уявити собі Сосюру, поета і громадянина, поза часом, у якому він

жив, поза добою з її злетами й лихоліттями, того Сосюру, що славен своїми піснями Жовтню і Дніпрельстану, своїми відповідями фашистському буржуазним націоналістам донцовим та маланюкам, своїм всеторжествуючим гімном коханню та своїми гнівними рядками у дні війни!..

Звичайно ж, ні. Не знаю, за якими законами асоціацій, але мені завше, до всіх пісень усіх літ його творчості звучать рядки з його ж давньої, від року тисяча дев'яносто двадцять третього, поезії:

Такий я ніжний, такий тривожний,
моя осіння земля!
Навколо вітер непереможний
реве й гуля...

Патріотизм у поезії Сосюри не був декларативним, він пронизував усю його творчість, він був, по суті, його диханням. Слово «Комуна» для нього було священним і завше зливалося з найнатхненнішими рядками його поезій. Він гаряче, ніжно, з синівською любов'ю співав велику Соціалістичну Батьківщину, братерство і союз народів. Він був дуже уважний до всього того творчого, що підносило культуру наших народів-братів, і створив не одну полум'яну поезію, присвячену Грузії, Білорусії, Башкирії, Чувашії...

У дні війни, коли ще гриміли гармати, Сосюра написав вірш «Любіть Україну», в якому були й такі рядки:

Юначе! Хай буде для неї твій сміх,
І сльози, і все — до загину...
Не можна любити народів других,
Коли ти не любиш Україну.

Взаємна любов, взаємозбагачення, єднання сил у боротьбі — ось символ віри поета, ось основа його творчості. І тільки тому так убивчо, так різучо гостро відповідав він на розмаїті послання фашистських відщепенців,

котрі день крізь день базикають з багатьох центрів Європи й Америки про роз'єднання соціалістичних культур, на-родів, націй.

Ми живемо в Країні Рад,
ми волю видерли із крові...
І може тільки психопат
з'єднати Маркса з Соловйовим...

Ви — перелякані і так.
Це почуття у вас незмінне
ще з тих часів, тих днів, коли
нам росіяни помогли
прогнати Петлюру з України...

Ті, що прогнали й Смердюкова
огнем гармат, і бомб, і слова,
хоч як він, бідний, не хотів,
але не вдержавсь і поплив
в Константинополь... Добрий час!
Ми і в Європі знайдем вас.

Я казав, що слово «Комуна» для Сосюри завше було священним, і ось такими ж священними були для нього й слова «Русь», «Україна».

О Русь моя, сестра білява України,
пріте в душі мойй беріз твоїх краса,
і шум сосон твоїх, і зорі, мов з шипшини,
що виткали твої і землю й небеса.

О Русь моя! Синам твоїм співають славу
поети всіх країн, бо ти є віра всіх,
надія і любов...

Дев'ятнадцятирічним юнаком увійшов поет в епоху Жовтня, ставши її співцем, одним із заспівувачів у цеху поетів. Він був і залишиться виразником найкращих устремлінь нашого народу, і не сьогодні нам зважувати на терезах, скільки й чого брати нам із спадщини поета. Це напевне скаже час і наша увага до залишених цін-

постей, перемножена на любов. Звісно, ніщо не стоїть непорушно на одному місці, і навіть пам'ятники геніям— і ті час від часу переміщуються з одного місця на друге. Але є істини, які не минають, але є цінності, які не зменшуються на вазі. Повторюю, він був і залишиться виразником найкращих устремлінь нашого народу. Ми можемо, вивчаючи закони розвитку суспільства, заглибившись в історичне минуле, пізнати той чи інший відтинок часу, проте, щоб по-справжньому увійти в вир епохи, треба увійти в світ образів поета тієї епохи.

Сьогодні ж, у знаменні дні п'ятдесятиріччя нашої соціалістичної держави, ми з почуттям особливим вимовляємо ім'я Володимира Сосюри, відзначаючи велетенське значення його творчого внеску, який ліг золотими сторінками в Велику Книгу радянської літератури.

1968

ДО 75-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ В. М. СОСЮРИ

Хоч зустрів я вперше Володимира Миколайовича навесні двадцять четвертого року, але здавалося, що знав я його значно раніше. Це, певне, тому, що ліричний образ поета увійшов у мою комсомольську юність уже з появою в тогочасній пресі його перших віршів.

Не раз доводилось мені говорити про той незвичайної сили емоційний вплив сосюринської поезії в юній аудиторії ровесників. Бурунними водами перших весен ринула вона наокруг, заповнивши собою широкі верстви радянської молоді. За багато років свого життя я не знав іншого поета, який був би таким популярним і любимим, як Володимир Сосюра. Саме слово «Сосюра» для багатьох і багатьох бриніло якоюсь струною палкого серця, промовляло чарівною піснею. Поет прийшов з революцією, говорив мовою революційних поривів, і це відповідало тому молодому запалу юнацтва, який еднав боротьбу й поезію.

Зрозуміло, що і моїм великим бажанням було, потрапивши до Харкова, обов'язково побачити любимого поета. І ось ця нагода трапилась. Приїхавши за викликом ЦК комсомолу до столиці, ще не маючи ані кутка, ні ліжка, я подався на Сумську, 11, в спілку письменників «Плуг». Не було в ті роки ні літературних клубів, ані будь-яких канцелярій, тож просто сходились юні ентузіасти красного письменства, перші початкуючі великої в майбутньому нашої радянської літератури. Тут я зустрів Івана Шевченка, автора червонокозачої пісні й редактора комсомольської газети «Молоде село», Івана Кириленка, автора

перших прозових спроб, він працював секретарем Всеукраїнського старости Григорія Івановича Петровського, Анатолія Крашаницю, комсомольського ватажка й автора першої поетичної збірки, про яку сказав своє слово Василь Еллан-Блакитний. Тут були на той час молоді Олександр Копиленко, Іван Сенченко, Василь Вражливий і хто ще — не пригадую.

Комсомольці Шевченко і Кириленко сказали мені: «Тебе хоче бачити Сосюра». Радісно забилося серце. Ось підвели мене до чорнобрового стрункого юнака у цивільному (тоді поміж нас було багато у військовому — Школа червоних старшин), який стояв, підпираючи лутку вікна, в коридорі на сходах. Потім товариші пішли, а ми лишилися вдвох і, здається, довго мовчали...

Небагатослівність Сосюри була його особливою рисою протягом усього життя, і вибухав він тільки тоді, коли незвичайні події збуджували всю його істоту. Він умів у кількох словах висловити глибоку думку, схопивши найхарактерніше, лаконічно й образно домалювати картину баченого, характер людини, її зовнішні риси, душевний стан. І в цьому він був митець, і цим він чарував багатьох. А так більше мовчав, мовчав і думав. Наче заглиблювався в світ своїх образів, щоб винести їх потім на люди «в одязі слова», сосюринського пісенного слова.

Може, тому Сосюра порівняно мало працював за столом, але завжди про щось думав, ідучи вулицею, сидячи на зборах, ідучи в купе вагона. Образ замисленого Сосюри лишився в моїй пам'яті не менш яскравим, аніж образ поета, який читає захоплений аудиторії свої поезії.

Я думаю, що від постійної напруги думки, від «ненормованої» праці на самоті поет часом стомлювався, бо педарма ж він, бувало, захоплювався легким чтивом, придницькою літературою, яка виносила його уяву в світ

неправдоподібного, дивовижного й дивацького. На той час він нагадував хлопчика-школяра, якого вже нічим не відірвати від притертих, заяложених сторінок якогось «натпінкертона». Дивним було це захоплення. Пригадую першу письменницьку подорож до Білорусії на Тиждень української літератури. Була весна двадцять восьмого року, коли край зелених дібров і пуць та казкових озер широко розкрив нам свої теплі обійми. Молоді ще Купала, Колас, Бядуля-Сакар, зовсім юні Галавач, Каваль, Дудар, Крапива завжди з нами на всіх літературних зустрічах-вечорах, у подорожах по Білорусії. За цих умов я не раз дивувався, чому Володя (ніхто тоді ще не казав Володимир Миколайович) за першого-ліпшого випадку заглиблювався у свого «натпінкертон» (і де він його видобув!). Думалось: невже поета не цікавили прекрасні білоруські краєвиди, люди Осінбуду, мова народу, яка скрізь чулася — то милою гутіркою, то щирою піснею, то дудою-жалейкою?..

Ні, Білорусь його полонила, схвилювала всю його істоту, і те «чтиво» було, певне, якоюсь віддушиною, перепо-чинком від надмірно великого душевного навантаження, емоційної схвилюваності, безнастанного напливу думок і вражень.

Перед його мрійним зором розкривалися сторінки дивної книги життя народу, його героїчна історія, його минуле й майбутнє.

І тоді ж поет створює свою чудову перлину, поетичний гімн братнім взаминам наших народів, пісню, яка не одне десятиріччя живе й буде жити серед нас як символ єдності й любові:

Білорусь ти моя, Білорусь,
Синьоока сестра України...

Сосюра був улюбленим поетом молоді. І це так, але ці слова не повною мірою відбивають істину. Для ряду

покоління молоді поезія Сосюри була тим живодайним джерелом, з якого черпала вона всі знади прекрасного. Любов до Вітчизни, дружба, кохання, краса природи, подвиг, натхнення в праці — все вилилося в його натхненному слові, всього торкнулися струни його ліри. Ось чому поява поета в студентських чи будь-яких молодіжних аудиторіях викликала бурю овацій. Поета чекали всюди — в Полтаві й Одесі, в Миколаєві й Черкасах, але особливо там, в краю шахт і териконів, «де висне дим заводу», в рідному робітничому Донбасі.

Донбас пишався тим, що саме з його пропахлої вуглем і металом землі злетів у високий світ поезії «кароокій юнак України». Пригадується, наприкінці двадцятих років до Харкова (на станцію Основа) прибув з Донбасу поїзд з робітничою молоддю. Це був своєрідний культпохід юних шахтарів і металургів до тодішньої столиці України, метою якого було ознайомлення з її мистецькими закладами, з театрами та музеями та ще проведення зустрічей з письменниками, художниками, композиторами. Молодь гостювала в місті, тепло зустрінута письменниками, мистецькою громадськістю. Та ось одного вечора ми, група письменників-молодняківців, разом з Володимиром Миколайовичем рушили на Основу, до донбасівських вагонів. Нам, молодняківцям, крім усього іншого, хотілося, щоб робітнича молодь донбасівська якнайкраще пізнала свого поета, відчула його чарівне слово, його пісню. Адже в цьому й полягало основне завдання культпоходу — взяти скарби мистецтва на озброєння робітника.

Відчиняємо двері першого вагона, вітаємось, як знайомі вже по зустрічах попередніх у клубі Блакитного.

— Сосюра!.. — зірвалось раптом з уст хлопців і дівчат. І пішло... од вагона до вагона, миттю облетіло весь поїзд. А скоро по тому цей вагон став схожим на переповнений вулик у щасливий час медозбору. Ох і довелося ж тоді

«попрацювати» Володимиру Миколайовичу, переходячи із вагона в вагон, бо всюди він був бажаним, всюди хотіли почути його поезії, потиснути руку. Це була справжня чарівна зустріч земляків.

Володимир Миколайович мав щастя бути не одне десятиріччя натхненним заспівувачем радянської поезії, почавши від її першоджерел. Роки боротьби з ворогом і роки мирного труда, а відтак усе наше життя своєрідним літописом відбилосся, відобразилось в його поетичних збірках, в його пісенних книгах.

Сказати б, Володимир Миколайович володів якимось секретом,— ні. Він був просто людиною великого серця й широкої душі, а його природний талант, помножений на ці якості, давав таку силу чарівності, що вистачало повною мірою на кожного, хто тільки прагнув її.

І можна було б написати не одну книгу про поета Сосюру не тільки як про автора багатьох поетичних книг, але й як про громадського діяча, хіба тільки приймальною його були то гомінка вулиця міста, то тісний коридор якогось клубу, то задимлена кімната місцевому якоїсь установи чи підприємства, а то ще краєчок паркової лави десь над Дніпром, над Сулою чи над Дінцем...

Таким був Сосюра, але це вже не так слогади, як початок розмови про його громадську діяльність, що потребує висвітлень ширших і глибших, на що й заслуговує поет-лірик епохи Жовтня.

...З днів багаторічного знайомства з Володимиром Миколайовичем Сосюрою я не пригадую жодного випадку, щоб він будь-коли співав уголос.

Але чому ж у моїй уяві Сосюра і пісня це щось єдине, неподільне? І чи не тому, що, слухаючи його ще в ті далекі дні юності, десь на перших плужанських літвечорах, я сприйняв поета тільки таким — без міри закоханим, без міри залюбленим у вічну пісню життя з її громами і з її лунами.

О, як чарував, заворожував він нас, молодь студент-ську, робітфаківську, своїм

Може, ми й не друзі!..
На твоє «прощай»
нахилився в тузі,
обнімає жаль —

синій, синій, синій...
Тінь... день... сум...
Це листи осінні
на твою красу.

Бриніла найтонша струна печальної розлуки, і вже немов не чути голосу поета, а тільки оте до краю сконденсоване відчуття розстання:

Тінь... день... сум...

Музика слова, пісенність мови були притаманною рисою всієї творчості Сосюри. І так сприймав її читач впродовж усього творчого шляху поета.

Та чи й можна інакше сприймати і його «О, не даремно, ні...» і «Вулиці шалені, вулиці кохані», «Уночі шелестить мені листя», «Люлі, ой люлі, дитинко моя...»

І так все від літ ранніх і до років дозрівання і підсумків.

З великого доробку поета важко було б відзначити щось основне й щось другорядне, присутнє й прохідне, хоч, звичайно, були поезії й різної сили, різного звучання. І це саме тому, що вся творчість Сосюри являє собою єдину, неподільну його пісню, пісню бентежного, суворого й чарівного життя.

Прийшовши в пожовтневу літературу з виру громадянської війни, будучи з перших заспівувачів в українській поезії, Сосюра полонив свого ровесника саме тим, що став виразником його дум і стремління, а разом і виразником усього емоційного складу його душі.

Лірик революції, як звикли ми говорити про поета, умів торкати ті струни, може, як ніхто так ніжно й зворушливо...

Спогади дитинства, боротьба й смерть, кохання й розлука — все було на струні його пісні:

Ластівки на сонці, ластівки на сонці,
як твої зіниці в радісних очах...
Зацвіла ромашка десь на горизонті,
й пахнуть поцілунки, як китайський чай...

Тема кохання в поезіях Володимира Сосюри посідала значне місце. Скільки поколінь повторювало й повторює його: «Так ніхто не кохав. Через тисячі літ лиш приходять подібне кохання...» Та й чи тільки ці рядки! Багата душа поета зуміла обдарувати нас не однією подібною перлиною, збагативши своїми коштовностями світову скарбницю любовної лірики.

Мені хотілося б (може, більш, аніж досі це робили) наголосити на факторі великого виховного значення всієї Сосюриної лірики, вказати на цілий ряд поколінь української молоді, яка сприймала до серця суворі ритми боротьби «Сурмою світовою 17-й рік заграв...», «Ой пішли ж ми та до останнього бою!» ...і в душу якої западали слова поета:

Якби помножити любов усіх людей,
ту, що була, що є й що потім буде,—
то буде ніч. Моя ж любов як день,
не знають ще чуття такого люди.

Слово В. Сосюри, що звучало в добу революційного піднесення й велетенських народних зрушень, мало ще й свою, притаманну йому якість — воно сприймалось як таке, що мало свій колір і свій запах, своє звучання в часі і просторі.

У боротьбі за Радянську владу В. Сосюра, як поет-комуніст, знайшов свій чистий і невідкуцний голос. Тема

партії, тема робітничого класу у творчості Володимира Миколайовича була (за П. Тичиною) як «свідомість того, що він є непохитний борець пової, радянської епохи».

Я гордий долею солдата
нових віків, коханий край!
На партквитку моєму дата:
двадцятий рік і місяць май.

Кожний раз, коли одну за одною розкриваю книги Володимира Миколайовича, я немовби прочитую поетичний щоденник його життя:

Зима, зима... Сніги укрили трави,
Гудуть драти...
Навколо ніч мутна.
В дорозі я, потім курсант смуглявий
З товаришами вийшов бити Махна.

Це спогади. О, скільки їх, то тривожно-печальних, то радісно-щирих, виношених у серці й закарбованих у пам'яті!

Іноді здається, Сосюра весь у Донеччині з її Дінцем, з її шахтарським побутом і красвидами особливими, де «степ донецький край отецький, вітру посвист молодецький...».

Дивна річ — Сосюра, пізнаний по кількох образах, по кількох рядках поезій, залишається в пам'яті тим же Сосюрою через усе своє багаторіччя. Його можна читати всього багатомовного й розуміти так само, як і прочитавши десь один його вірш. І це природно — кожен окремий вірш, як і кожен окремий день року, позначений своїми тривогами, з своїми світанками й звершеннями чи розрадами.

Дні й літа, оспівані поетом,— це наші дні й наші літа, це наша епоха, наше життя.

А на тому шляху життя золотолірному бачу я натруд-
женого, ніжного й тривожного поета, бачу його смугляве
обличчя, карії очі, що вдивляються в сині обрії небокраїв,
і його уста, які проказують:

Комуністичну Україну
я так люблю!..
Вона — моя... Мені другої
уже не треба навіки.

1972

КООРДИНАТИ ЖИТТЯ

Влітку цього року я проїздив Трояни — село на Полтавщині. Був серпень — сухо. Машина йшла старим чумацьким шляхом «большаком», полишаючи за собою велетенську борозну чорноземного пилу, немов скибу чорнорілля.

А попереду — далина степу, блакить неба і, як звичайно в дорозі, — думки, думки...

Та тільки ось майнуло на придорожньому стовпі те слово «Трояни», як погляд, збуджений поштовхом якогось асоціацій, миттю вихопив всі деталі краєвиду: село на видолині, його будівлі, вишники з переспілими ягодами, вербички, що підбивалися до шляху, і криниця...

Може, та сама криниця, з тією ж водою, що й Головки ще її пив, бо ж це вже пішли тут все головківські місця! Це звідси, з цих країв, перейшли в книги письменника, в його чудові твори образи людей тутешніх, мова їх, пісні, природа краю милого...

Моя дорога мехала далі. Я побував на колишніх Куликівських хуторах, в Бутенках, Біликах, Кобеляках, не доїхав Сокілки...

Який чудесний край, який багатий він невичерпним багатством людського буття, багатством революційної романтики нашого народу, його історії, ліричних хвилювань нашої юності, творчих поривів, натхненних дерзань.

...Сула, Псел, Ворскла — тиховоді й прозорі річки, в дзеркалах яких відбилось все небо України, які своїми джерельними витоками оросили миле полтавське лівобережжя, напоїли його своїми водами, щоб вічно буяли,

щоб вічно шуміли прибережні гаї й діброви зеленої Полтавщини.

І немов знову я зустрів тут моїх давніх знайомих — і героїв «Бур'яну», і «Зелених серцем», і «Можу», і «Артема Гармаша», і багатьох-багатьох тих, кого вивів у світ, кого показав нам наш письменник.

А ось «Дівчинка з пляху», та сама чарівна і незабутня, яка навідала колись давно наш Полтавський губком комсомолу, разом з молодим ще тоді автором, і яка першою книжечкою письменника з'явилася в світ у виданні нашої такої ж юнацької газети «Червоний юнак».

Минали літа. Та й десятиліття. Але ж нестомимою працею сповнив їх Андрій Васильович Головка. Багато зумів дати він, багато зробив у літературі. І я, подорожуючи тут по рідних і знайомих місцях, певне, як ніколи відчув усю привабливість головківської творчості, її невідступну силу, її глибоку народність, красу її, ов'яну грозами суворих і водночас прекрасних літ революції.

Ось де справді живий, чудовий приклад постійного і непорушного зв'язку письменника з своїм народом, з його життям!

І мимоволі пригадався мені один вечір у Києві. «Оце приходить лист, — похвалився Андрій Васильович тоді, — просить школярі однієї школи надіслати їм відповідь, написати, де я за життя бував. Правду кажучи, я розгубився, ще й досі не відповів. Але все ж це спричинилося до того, що я задумався — а й справді, де ж я таки бував, які координати, так би мовити, життя мого? І виходить — бідні вони в мене. Читаєш ось — люди все їдуть — Варшава, Лондон, Париж, Вашингтон... а в мене все так, навколо Полтавщини крутиться, й далі нікуди».

Та, кажучи це, Андрій Васильович добре й сам розумів, не бідні вони, «координати» життя його. Вони багаті, сказати б, могутньою, невичерпною силою народною, щастям землі рідної.

Тож побажаємо письменникові в ці дні, що вінчають вони собою його славу вершину шістдесятиріччя, ще багато й багато брати в межах тих чудових «координатів» для нових повістей, для нових романів.

І хай дороги Полтавщини, і ясноводий Псел, і зеленобережна Ворскла, як і завжди щоліта, радо стрічають свого щирого сина, працювितого, скромного, любимого всіма письменника.

1957

ОЛЕКСАНДР БОЙЧЕНКО

I.

Здригнули хмари над землею,
Боїв смертельних гомін грав,
Коли ти з юністю своєю
Зорі проміння побднав.
І в лавах здружених, залізних
Пішов вперед — плече в плече —
Під зорним стягом Комунізму,
З натхненним сявом очей.
Здолав ти гори, доли й ріки —
Світи, о юносте, тобі! —
Завіти Леніна навіки
Шлях осявали в боротьбі...

Може б, й не годилося починати розповідь рядками свого вірша, але я знов звертаюсь до них і тепер, як і тоді, коли я читав їх Олександрю в тихій кімнаті його квартири на Кірова, 2.

Над містом йшла шумовита, з громами й сонцем, весна п'ятдесятого року — починався травень місяць. Іноді вітерець, що залітав до кімнати, гойдав на вікні фіранку або ж грубувато штовхав у другу, важчу, що зачинала собою відчинені двері балкона.

Господар квартири не міг скористатися благодатним даром весни — відчиненим балконом, і лише ті повіви вітру, які потрапляли сюди з неозорих задніпровських далей, давали в якійсь мірі можливість відчутти непереможне дихання природи.

Але й пориви вітру треба було дозувати — на ліжку лежав тяжкохворий — і дружина письменника, Олександра Григорівна, весь час поглядала на фіранки, стежачи на око за силою бешкетного весняного гостя — вітру-стєповика.

Ініціатором цієї нашої зустрічі був сам Олександр Максимович. Якось він подзвонив мені й сказав: «Ми все зустрічаємось, коли багато людей, коли шумно, збори, гулянка... А так про діло не побалакаєш. Збери, що там у тебе є, та й приходь до мене, прочитаємо. Та дещо і я тобі розкажу, плани мої викладу...»

Умовились вдень. І ось зустрілись.

Я саме закінчував роботу над своєю збіркою «На зелених берегах», то й захопив вірші з цього рукопису. Обстановка склалася дійсно чудова — ми були втрьох. Не хотілося зловживати часом, і я, прочитавши кілька поезій, замовк. Але Олександр Максимович не погодився на цьому, і я мусив читати далі. Слухав він надзвичайно уважно, і, як мені здавалося, вслухався в кожен рядок вірша, в його зміст, вслухався в інтонацію голосу... Він не спиняв, не примушував повторювати вже раз прочитане, але й не забував нічого з того, що вже почув. Свої думки та зауваження Олександр Максимович висловив тільки після того, як я прочитав всі вірші, що були зі мною.

По всьому було видно, що слух його був загостреним, а увага зосередженою, пильною.

Великий досвід практичної комсомольської роботи, звичка до плановості в будь-якій праці призвичаїли його вдумливо, реалістично підходити до кожної справи.

Зважаючи на стан свого здоров'я, він ставив перед собою мету планово, враховуючи всі можливості й всі труднощі, будь-що докінчити задумане — написати третю частину своєї великої повісті «Молодість». А справа ця була надзвичайно важкою.

В нього вже було кілька розділів написаного. Але він розумів, що як те, що вже склалося на папері, так і те, що тільки-тільки набувало якихось ще не зовсім окреслених контурів у його уяві, потребувало ще великої праці.

Це він знав — і це його не лякало, не спиняло. Всі турботи тепер були — як краще викінчити повість, вивершити почату ще перед війною, таку нелегку за його умов працю. Олександр Максимович ділився всіма своїми задумами, своїми сумнівами, розкривав, так би мовити, «тайни» своєї творчої лабораторії. Я, правду кажучи, вже добре знаючи складність і умови його праці, був здивований і вражений тією кількістю матеріалу, що його проробив Бойченко. Він вів велике листування, звертався до архівних матеріалів, робив безліч виписок, анотацій, він поновлював і поновлював у своїй пам'яті картини, події, образи, які могли б в тій чи іншій мірі придатися для побудови його майбутнього твору. Мені іноді здавалося, що ця невелика кімната не в силі вмістити всього зрушеного письменником матеріалу.

Письменник вже давно зжився з героями своєї книги. І ось тепер доля кожного з них бентежила його, певне, ще більше, аніж тоді, коли вони тільки народжувались, ставали на ноги. Я розумів друга — йому хотілось, щоб герої книги були живими, йому хотілося втілити в них дух великої доби, а кращим з них падати рис Людини-Комуніста, юних одарити комсомольською пристрасстю.

У своїм стремлінні письменник не хотів покладатися лише на власні сили, на свою пам'ять, свій досвід. Він хотів все перевірити. Для цього було багато засобів, і зокрема один з них — зв'язок з людьми, розмова з ними, їх жива участь, поради.

...Непомітно минав час за розмовою. Вже надворі було і ясно, і була гроза, і зпову сонце сяяло всією силою свого палання.

Його останні задуми, останні найтяжчі акції в боротьбі були фатально обірвані наглою смертю... Я не думав, що в тому ж травні місяці, в цій самій кімнаті, мені доведеться востаннє прощатися з Олександром. І Бойченко не впав переможеним, ні. Борючись, як справжній борець-

комуніст, за життя в усій його різнобарвності та могутності, він своє власне життя заповнив горінням праці, самовідданим служінням справі побудови комуністичного суспільства й, нарешті, трудом літератора, який межував з героїзмом.

Він, як і належало йому, повторив подвиг Миколи Островського.

Тепер, після його смерті, живуть, як і Павка Корчагін та його друзі, і Бойчук, і Іскров, і Родина, й інші. Тепер повість «Молодість» пішла далеко за межі рідної Вітчизни і в сотнях тисяч примірників розійшлася в Польщі, Румунії, Болгарії, Чехословаччині, Німецькій Демократичній Республіці...

Наші читачі, особливо молоді, знають і люблять книгу «Молодість», а тому їх цікавить і життя її автора. Дуже часто й мені доводиться на зустрічах з нашою молоддю одержувати записки від юнаків і дівчат, у яких вони прохають розповісти про Олександра Бойченка.

А життя його справді цікаве. І саме тим, що це яскрава біографія представника того покоління нашої робітничої і селянської молоді, яка прийшла з Жовтнем в життя й разом з своїми батьками й старшими братами взяла участь в боротьбі й праці, будуючи світ нового, світ Комунізму.

Чим, скажемо, оригінальніше приміське селище старої Диміївки, що під Києвом, від тисяч і тисяч йому подібних на всьому просторі бувшої Російської імперії? Або доля старого Максима, батька письменника. Чим особливим відрізняється вона від долі таких же трударів, сумлінних, працьовитих, чесних, для яких, скільки світ стоїть, праця була життям, а життя працею. Та й, нарешті, доля самого Сашка. Хіба ж вона не така самісінька, як і доля всіх Сашків, Гриців і Петриків, з їх радостями й турботами, на багатьох приміських вулицях робітничих околиць.

Але прочитайте повість і ви побачите, відчуєте, як у тій приміській околиці шумує весна, як грає літо, як бушують людські радості й лиха, як білим цвітом палахкотить вишневе листя в садах... І ви відчуєте всю гаму барв і природи і людських пристрастей, і ви впевнитесь, що ця Диміївка, як і всі інші географічні місця в повісті, освітлені немовби внутрішнім світлом, світлом душі автора.

Замовкли фронти, не гримлять гармати й не чути розривів снарядних, але підійматися вгору доводиться з таких глибин розрухи економічної, за таких складних політичних умов, що це можуть робити тільки герої. І ці герої не вигадані, не містичні, не легендарні, а прості, звичайні люди — робітники й селяни.

Письменник ставив своїм завданням показати героїзм молоді у відбудовчий період. І це йому вдалося. Ми бачимо живу галерею найрізноманітніших як за своїми політичними устремліннями, так і за своїми характеристиками постатей. Але разом з тим ми бачимо й самотні, індивідуальні риси кожного окремого персонажа. Певне, що саме художня переконливість образів, а також ідейна значимість матеріалу, покладеного в основу твору, й дали привід Григорію Івановичу Петровському вказати на доцільність екранізації повісті та її сценічної постановки. Перші успіхи п'єси «Кров'ю серця», створеної за матеріалами повісті Бойченка «Молодість», у театрі імені Івана Франка ствердили слушність і своєчасність поставленого Григорієм Івановичем питання.

Читачі повісті Олександра Бойченка, звичайно, відчують її біографічність. Але треба застерегти, що біографічності в прямому розумінні слова тут немає. Це правда, що велика частка всього пережитого Бойчуком (як до певної міри й іншими персонажами твору) також пережито самим автором. Але щось подібне пережите й всім поколінням ровесників письменника. Отже, повість являє собою художнє відображення життя цілого покоління мо-

лодих людей першої половини двадцятих років. Боротьба з розрухою, з бандами, з троцькістами, з буржуазними націоналістами, з шкідниками всіх мастей — це те політичне тло, на якому відбувалось ідейне загартування нашої молоді у ті роки.

Роль Комуністичної партії в ідейному вихованні юнацтва висвітлено письменником в багатьох планах. Старі кадрові робітники передають своїй зміні не лише досвід праці на заводі, в майстерні, а й уміння бути організаторами мас, уміння вершити державні діла, творити й відповідати, вести за собою.

Олександр Бойченко, як і багато йому подібних, це «бійці в житті, на фронті, в побуті, в літературі» (Петровський). Вже з ранніх років праці в комсомолі його можна вважати за одного з кращих представників того партійного ядра в комуністичному русі на Україні, яке забезпечувало ідейне спрямування безмежної енергії нашого юнацтва.

Я знав Олександра Максимовича, Сашу, як ми тоді його називали, десь ще з двадцять восьмого року. Я знав його веселим і товариським в гурті юнаків, серйозним і вдумливим на нарадах і конференціях, полум'яним і пристрасним на молодіжних мітингах і маніфестаціях. Знав і пізніше, тоді, коли, за словами Островського, можна було вже сказати, — «я став суровее».

Бойченко стояв близько до літературного процесу на Україні. Його глибоко хвилювали питання висунення нових комуністичних кадрів в галузі літератури, мистецтва, науки. Це ж була кровна справа комсомолу. Пригадується, як вже в перші роки Бойченко цікавиться справами київської групи літературної організації «Молодняк». На ідеологічному фронті точиться гостра боротьба з рештками ідейно чужих нам літературних угруповань. В цій боротьбі літературний комсомол посідає не останнє місце. Секретаря Київського окружного комсомолу турбує

суперечка між київською й харківською групами «Молодняка». І ось Київський окружком запрошує до Києва харків'ян-молодняківців на літературні виступи та спільну нараду.

Незабаром Олександр Бойченко обирається секретарем ЦК комсомолу й тоді стає ще ближче до літературного процесу. У січні тридцятого року він виступає з великою й змістовною промовою з питань діяльності комсомолу на ділянці культури. Можна, не боячись помилитися, сказати, що Бойченко весь період своєї активної праці на партійно-комсомольській роботі ніколи не зменшував своєї глибокої заінтересованості у справі зростання молодих літераторів. А коли тяжка хвороба насунула на його, здавалося б, такий міцний, орлино юний, повен життя й енергії організм, насунула й скувала його рухи, тоді він і сам взявся за перо, щоб за його допомогою продовжувати працю, боротись, творити.

І цей перехід до праці літератора був логічним і закономірним, він впливав із всієї попередньої діяльності Олександра Бойченка.

Взявшись за працю письменника, він знову зустрівся з своїми старими друзями по комсомолу, з якими зустрічався не раз в стінах райкому, окружкому чи ЦК комсомолу. Тут і Корнійчук, і Первомайський, і Гончаренко, і Шеремет, і багато інших товаришів-письменників, вихованців комсомолу, того комсомолу, якому він віддав стільки сил і енергії...

В самому кінці травня місяця п'ятдесятого року величезна маса народу — жителі столиці України — міста Києва, всі, хто знав і глибоко шанував автора повісті «Молодість», колишнього диміївського хлопчика, пізніше вожака комсомольського, секретаря ЦК комсомолу України, — проводжала його в останню путь.

Весь широкий Хрещатик, вся Червоноармійська та багато інших прилеглих до них вулиць були заповнені

масою людей, різних за віком і професіями. Сивий у віках і вічно молодий Київ складав вінки пошани й поваги одному з улюблених письменників молоді.

II.

Працюючи редактором журналу «Молодняк» — органу ЦК комсомолу, який об'єднував молодих письменників України у другій половині двадцятих років, — я вже знав Олександра Бойченка.

Познайомився, здається, на якійсь всеукраїнській конференції чи з'їзді комсомолу.

Шумно з'їжджалися до Харкова, тодішньої столиці України, комсомольські делегації — донецька, волинська, київська. От серед маси юнаків я й запам'ятав його — кароокій, світловидий молодик, красивий і станом, і на лице.

Це був, як я потім довідався, син диміївського робітника — слюсаря залізничних майстерень.

Активності тодішнім комсомольцям не бракувало, але й серед них виділявся молодий Сашко — Шура Бойченко — своїм талантом організатора, товарииськістю, сердечністю і наполегливістю в справах, які ставилися перед юнацтвом партією, державою. Та й не дивно, що скоро він став ватажком молоді...

Ставши секретарем Центрального Комітету комсомолу України, він відіграв неабияку роль у процесі формування молодих паростків літератури, образотворчого мистецтва, молодих композиторів.

Творча молодь ішла до нього зі своїми планами і своїми сумнівами.

Це був дуже цікавий процес становлення молодого мистецтва — наприкінці двадцятих та на початку тридцятих років.

Що ж вабило в цій особі політичного і громадського діяча людей найрізноманітніших професій? І його щире серце, і здатність дати пораду, правильно вирішити справу, а головне — це любов до людини, простота у взаєминах, своєрідна комсомольська інтимність і прямота. Нещодавно один товариш-журналіст, згадуючи Бойченка, розповів мені:

«Послали мене на одну роботу, а в мене ніяк не ладиться — і сімейні справи, й інше... Піду до Бойченка! Він прийняв мене, і я звернувся до нього на «ви»:

— Ви, Олександрє Максимовичу...

— Почекай, почекай, ти звідки? — зупинив він мене.

— Зараз з Одеси, а до того працював у Харкові...

— Ти й комсомолец?

— Так, Ленінського призову, з 24-го року.

— Робив десь?

— На Петінці, в заводі.

— І Молчанова Ваню знаєш?

— Знаю.

— І оце він тебе так виховав? Ми ж комсомольці — і те, що я секретар ЦК, а ти на іншій роботі, так ти будеш мені «викати»?! А як тебе зовуть?

— Гриша.

— А мене Саша; так от, сідай і тепер розкажуй, у чому справа».

Я би міг навести багато прикладів, що свідчать про характер, вдачу, про інші якості, які малюють образ цієї людини.

Пригадується мені його виступ під час великої молодіжної демонстрації, присвяченої десятич роковинам комсомолу.

На старовинній площі Києва перед Софією — там, де гетьман Богдан Хмельницький підняв наздобики свого огира, розлилося широке море юнацьких облич. На якійсь імпровізованій трибуні здіймається стрункий юнак і по-

чинає промову. Тоді ще не було гучномовців, і голос промовця на такій площі, серед великої маси люду міг би потонути, але на диво його було добре чути. Тисячі очей було звернено у бік промовця, площа стишила свій гамір.

Бойченко не був оратором-трибуном, але його промови завжди підкупали якимось своєрідною сердечністю, торкались найпотаємніших дум і прагнень юних будівників нового комуністичного суспільства. І тим вони ставали дійовою силою, що кликала й вела на подвиги, до перемог за краще майбутнє.

«Мы рождены, чтоб сказку сделать былью» — ці слова любив казати Бойченко у своїх зверненнях до молоді.

Вся робота Бойченка з ранніх років і до останнього подиху, весь його образ, як і образи комуністів, комсомольців його книги, зливаються в єдину дію — ту, яка виховувала молодь, надихала незламним духом краснодонців, Гастелло, Зою Космодем'янську і Лялю Убийвовк...

III.

Одна з околиць міста Києва — стара Деміївка. Хто її не знає, славну своїм робочим людом, добрими майстрами, потомственими залізничниками! Тільки не така вже вона тепер, як була колись, до революції, — з похилими обдертими хатинами, з баюрами на вулицях. Високо піднялися вгору нові житлові будинки, світлі школи, шумливі клуби...

І тепер, як і колись, тут живе багато залізничників, переймаючи потомствені професії від батька й діда. І проживають ще тут і досі старики, правда, вже поважні

пенсіонери, які згадують старого Максима, доброго слюсаря, батька Олександра Бойченка. Та хто не знав тут і самого Сашка, Сашу, світлоокого, русочубого хлопця-комсомольця, ватажка молоді, що в часи героїчної першої п'ятирічки очолив усю українську комсомолію, ставши секретарем її ЦК.

Олександр Максимович своє трудове життя почав рано. Його батько, Максим Олександрович, як я вже сказав, маючи професію слюсаря, привчав до цього ремесла й свого сина. А хлопець був запопадливим — він живо набував уміння і знань, що передавалися від старших. Він непогано вчився спочатку в залізничному училищі, а потім — у вищому початковому міському училищі.

Та важкою була наука синові простого робітника, бо вже з ранніх років треба було думати про заробіток для сім'ї, бо важка матеріальна скрута невідступно стояла коло дверей. Шістнадцятирічний Сашко пішов працювати на лісозаготівлі. Надмірна фізична праця вкрай виснажувала молодий організм, забирала в юнака всю його силу. Але працювати доводилось будь-що, бо ніяких інших заробітків не було.

Важкі часи економічної кризи та розруха, породжені внаслідок виснажливої імперіалістичної війни чотирнадцятого року, гостро давали себе знати в усьому житті країни. Залізничний транспорт було вкрай розладнано, фабрики й заводи не працювали.

З захопленням, по-юнацькому збуджено зустрів революційні події в країні юнак Олександр Бойченко. Він слухав на мітингах запальних промовців, ставши потім свідком суворой, нещадної боротьби батьків та старших братів проти влади капіталістів і поміщиків. А коли радянські війська під проводом більшовиків остаточно звільнили від ворогів його рідний Київ, він весь як є поринув у захоплюючу громадську роботу, в благородний труд по відновленню пародного господарства.

З осені двадцятого року він стає комсомольцем, а вже повесні двадцять першого його обирають секретарем комсомольського осередку. Всю силу молодого енергії віддає він тепер цьому молодому колективу залізничників, беручи разом з тим участь у походах на банди, участь у роботі продзагонів, у суботниках на напівзруйнованих підприємствах, у боротьбі за відновлення економічної потужності молодого Радянської республіки.

Залізничники, робітничка молодь бачили в особі комсомольця Саші Бойченка свого справжнього вожака. Вони любили його, вірили йому, слухали його. І тому не дивно, що десь восени 1926 року Бойченко обирають секретарем райкому комсомолу.

Він завжди виявляв природний нахил до повсякденного зв'язку з масами, особливо з молоддю. Вже й пізніше, коли Бойченко став секретарем Київського окружного комітету комсомолу, його можна було побачити серед юнаків на підприємствах, у гуртожитках, а в свята, у вихідні дні — на зелених галявинах приміських гаїв, у веселому юнацькому колі, де лунає захватна комсомольська пісня.

Мені не раз доводилося зустрічатися з Олександром Максимовичем у різні роки його життя. І перше чомусь пригадується його виступ під час великої молодіжної демонстрації, присвяченої десятию роковинам комсомолу...

І в інших умовах зустрічався я з Бойченком. Це вже було десь за рік-два пізніше, в зеленому оточенні люботинських перелісків, куди харківська молодь любила після трудового тижня виїхати у вихідний день відпочити, покататися, набратися сил. Там, на чудових озерах, було де покататися, покататися на човнах, наспіватись пісень. Багато хто з старих комсомольців і тепер згадує ті часи, коли Саша Бойченко, вже секретар ЦК комсомолу, був частим співучасником цих, як тоді називали, культмасових

походів. Пізно ввечері веселими юрмами, шумно, з піснями поверталися всі разом до міста, заповнюючи вагони приміських поїздів. А на другий день — знову захоплююча праця на фабриках, заводах, в установах, у лабораторіях.

Хто з харківських комсомольців (Харків тоді був столицею України) не знав особисто свого вожака, секретаря ЦК Саші Бойченка?! Всі його знали як умілого організатора, патхненника багатьох комсомольських починань. Він не розумів ніякої праці поза колективом, відірвано від мас молоді. Тому й бачимо ми часто його самого і разом з усім складом Центрального Комітету комсомолу то на будівництві Дніпрогесу, то на шахтах Донбасу, то у молодих новоутворених колгоспах на Україні.

У двадцять дев'ятому, в тридцятих роках, у розпалі першої нашої п'ятирічки в країні стало відчутним значне відставання вугільного Донбасу від загальних темпів. Будівництво нових заводів, фабрик, нестримний рух нашої промисловості, як ніколи, потребували вугілля, а його не вистачало. Центральний Комітет комсомолу України звернувся до молоді республіки з закликом поповнити кадри шахтарів, піти на працю у вугільну промисловість, дати вугіль країні. Тоді було проведено першу мобілізацію комсомольців на вугільний фронт. З комсомольськими путівками багато юнаків прибуло в Горлівку, Кадіївку, Щербинівку, на шахти Рутченкову, Смолянку, Вітку та ін. Звичайно, по-перше, молодь зустріла немало труднощів, які треба було настійно переборювати. Для ознайомлення з станом на місцях, для зміцнення вугільної промисловості кадрами на Донбас виїхала група працівників ЦК комсомолу на чолі з Бойченком. Як і завжди, він бував усюди серед молоді й того ж вимагав від усіх членів групи.

В гуртожитках, у парадних, на глибоких горизонтах, а то і просто на вулицях шахтарських селищ чи на яко-

мусь донецькому базарчику, всюди, де тільки збиралась молодь, бував Бойченко. В розмовах молоді шахтарі висловлювали багато невдоволень шахтоуправліннями, умовами праці, життя... Бойченко розпитував, перепитував товаришів, а коли вже суть справи була цілком ясною, тоді й він висловлювався. Він не прикрашав дійсності, ставлячи перед комсомольцями, молодими шахтарями цілком реальні завдання. З труднощами треба боротись — і особливо тепер, коли перед країною стоять грандіозні, невідкладні завдання. Країна жде вугілля — і Донбас його мусить дати. Кому як не комсомольцям з їхнім молодецьким запалом допомогти партії в такій великій справі?!

Того ж місяця на одній з шахт, саме в розпалі праці, Олександр Бойченко простудився й захворів. Він довго не здавався, але довелося злягти. Ми ще тоді не могли й думати, що це вже був початок тієї тяжкої хвороби, яка прикувала його до ліжка на багато років. Але, кажу, Бойченко не здавався, не хотів здаватися хворобі. І він ще не раз проводив збори, конференції, з'їзди, брав участь у парадах. Ще не раз ми бачили його веселим, жартівливим, чули, як він голосно заспівував пісень...

І все ж лиха хвороба підступно скувала, здавалося б, такий міцний організм. Почалися довгі роки боротьби за можливість бути в передніх рядах бійців, за творче, дійове життя будівника соціалізму. Вже будучи прикутим до ліжка, Бойченко багато працює як порадинок, як вихователь молодих авторів, редагуючи книги з історії комсомолу. Тепер він задумується і сам над тим, щоб написати книгу із славного минулого комсомолу. Це надає йому енергії, надає нових сил у боротьбі з хворобою — і він весь поринає в роботу: багато перечитує матеріалу, працює над спогадами, запрошує до свого ліжка старих своїх друзів по комсомолу, своїх учителів — старих робітників, ділиться спогадами, занотовує потрібне для твору. Тут треба сказати, що умови його праці були

тотожні до умов праці Миколи Островського. Олександр Бойченко повторив героїчний подвиг славного сина комсомолу і, як Микола Островський, виходив переможцем.

Та в розпалі праці гримнула Велика Вітчизняна війна. На рідний Київ насувала ворожа навала — і уряд евакуує Бойченка з сім'єю в далекий тил, в один з заволзьких колгоспів. І тут Бойченко залишається бійцем, він не припиняє праці над потрібною книгою, а разом з тим, ставши членом партійного бюро колгоспу, бере найактивнішу участь у напруженому житті села.

Тяжкі це були часи для нашої країни, нелегко їх було переживати прикутій до ліжка людині, яка кожного часткою свого серця була там, де вирішувалась доля всього людства. І Бойченко працював самовіддано і невтомно, рядок за рядком, розділ за розділом. І коли вже в 1945 році він приїздить до звільненого рідного Києва, він привозить з собою закінчену книгу повісті «Молодість». Це була перемога.

Тепло зустрів читач цю першу, як потім і другу, частину повісті... Всі краці риси як представників старої гвардії більшовиків, так і молодого покоління, що жило, боролось і творило, показав письменник на сторінках своєї книги. Його заповітною думою було написати третю і останню частину книги, аби тим самим подати читачеві широке полотно, картини героїчного життя комунарів доби відбудови, всю складність праці в умовах нової економічної політики, контрреволюційної діяльності ворогів зовнішніх і внутрішніх.

...Вже йшов сімнадцятий рік від того часу, коли тяжка хвороба прикувала Бойченка до ліжка. Нерівними були сили в змаганні, але борець не здавався, продовжував боротьбу, працював. І тепер його квартира в Києві на вулиці Кірова, 2, нагадувала своєрідний штаб. Хто тільки не бував тоді у письменника! Сюди приходили його старі друзі по комсомолу, приходили диміївські старожили —

поважні залізничники, свідки юних літ Бойченка, багато з яких пізнавали себе на сторінках повісті. Сюди ж ішли листи, багато листів від читачів книги з усіх кінців великого Радянського Союзу, надходили також архівні матеріали, такі потрібні в дальшій роботі письменника.

Буває — на шляху боротьби гине герой. Передчасно скошує його смерть. Але від тієї передчасності не затьмарюється образ героя, а сама смерть лише підкреслює всю силу подвигу. Щось подібне ми бачимо і в особі Олександр Бойченка.

1958—1967

ЛЮДИНА НЕВИЧЕРПНОЇ ЕНЕРГІЇ

Наприкінці літа 1925 року, потрапивши в якійсь справі до Одеси, я вважав за необхідне обов'язково зустрітися з гартованцями. Харківський «Гарт» на той час фактично був розвалений, але ж окремі його філії по містах України ще працювали. Молоді літератори, об'єднуючись навколо газет, збиралися на свої «понеділки» чи «середі», обмірковували свої твори, виходили, як мовилось, «на люди» з першими поезіями, оповіданнями. Такою філією була й одеська, на чолі якої стояв молодий літератор Іван Кіндратович Микитенко.

Зрозуміло, першим моїм бажанням було зустрітися з самим Іваном Кіндратовичем. Не пригадую, чи зустрічався я з ним раніше (можливо, на з'їзді «Плугу» в Харкові), але цю, одеську, зустріч я запам'ятав якнайкраще і тому вважаю її першою.

В затишній маленькій кімнаті поралась юна господарка її, Іванова дружина Зіна. Студентським життям і молодістю мовило все в цьому житлі — два стільці, ліжко і... книги, книги, книги...

— Заждіть, обов'язково заждіть, Ваня ось-ось надійде, він радий буде, як же — з Харкова... — це Зінаїда Григорівна.

Іван не ввійшов — влетів. Він завжди так входив — входив поспішаючи, йшов поспішаючи, працював поспішаючи, енергійно, навально. І в розмові був підкреслено активним — розпитував, додавав, коментував, а вичерпавши все, що стосувалося теми, коли не переходив до іншої, залишав співрозмовника. Мене завжди й потім, як і багатьох інших, дивувала ота невичерпна Іванова енергія,

навальність у діянні, цілеспрямованість у роботі. Та про це ще потім.

Справді, він зрадив побаченню. Негайно темою розмови стало літературне життя Харкова, тодішньої столиці України, доля «Гарту», хвильовизм, взаємини з «Плугом» і, звичайно, творчі повини, пові книги побратимів-письменників — старших, молодших, невідомих...

Він, як ніхто, досконало знав усе, що на той час з'являлось нового на літературній ниві. І не тільки знав кожну видану нову книжку чи надруковану в журналі поєвсть, поему, оповідання... Він знав так само кожен вірш, надрукований відомим чи невідомим поетом у будь-якій газеті. Знав і, якщо вірш йому подобався чи був характерний своїми огріхами, міг тут же згадати його й прочитати по пам'яті. Ми, вуспівці й молодняківці, не раз дивувалися з цих здібностей Івана Кіндратовича багато пам'ятати, багато знати й постійно тримати на овиді живі факти сьогоденного літературного життя.

Ось таким і постає він у моїй уяві вже з цього першого побачення. На віддалі років згадується ця зустріч як жива юність, як щось далеке, казкове й разом з тим незабутнє. Зрозуміло, що мені приємно було тоді піднести Іванові в дарунок свою першу книжечку, яка ще пахла свіжою фарбою і яка ще немовби не вичахла від пристрастей і хвилювань її початкуючого автора.

Літературні події 1926—1927 років позначено гострими ідейними й творчими суперечками, розвалом старих літературних організацій і утворенням нових. За цих умов значний приплив молоді був знаменним явищем, що й зумовило до певної міри появу «Молодняка», літературної організації, назва якої відповідала її віковому складу. Скоро затим утворюється організація ВУСПП (Всеукраїнська спілка пролетарських письменників), що об'єднала письменників старших за віком і, звичайно, з більшим творчим доробком.

Але певна частина молодяківців увійшла до складу ВУСППу, тим збільшивши склад цієї організації, і хоч такий дуалізм іноді давався взнаки побільшенням зайвих суперечок, проте в своїх ідейних і творчих настановах як ВУСПП, так і «Молодіяк» фактично становили одне ціле і, як тоді казали, виступали єдиним фронтом проти своїх літературних суперників.

Пам'ятаю, на першому з'їзді ВУСППу стало питання про керівника організації, питання, яке за тогочасних неспокійних умов не було для всіх нас байдужим. Ще мало було письменників із значним творчим доробком, із набутим за роки авторитетом, кому б можна було довірити таку важливу справу на фронті культури. І хоч яким був теж молодим Іван Кіндратович, всі одногослоно зійшлися на його імені, обравши його секретарем новоутвореної організації. Ось із цього часу й довелося мені на протязі багатьох років зустрічатися й працювати з Микитенком.

Я вже казав, що мене, як і багатьох інших, завжди вражали його життєлюбство, енергія, творчий неспокій, цілеспрямованість і настійність у задумах, праці. Це все якнайповніше розквітло особливо з переїздом Микитенка до Харкова. Тут з'являються його великі прозові твори, повіі п'єси, які живуть на сценах провідних театрів. Сказати, що творчі умови були для письменника бодай пристойними, я ніяк не наважився б. Безконечні суперечки, оте ворогування між літературними організаціями, гострі дискусії, що часто переходили в особисті образи, звичайно, мало сприяли праці. Сама організація ВУСПП, будучи неоднорідною за складом у багатьох відношеннях, аж надто вирувала спірками, незгодами, що забирало немало часу на дискусії. Та письменник, на диво перемагаючи всі труднощі, брав щабель за щаблем, ідучи вперед по шляху творчого зростання. В кінці двадцятих і на початку тридцятих років доводилось багато виїздити в складі

різних бригад на повобудови, в села на колективізацію, близько стикатися з складними умовами життя, праці, перебудови. Пильне око письменника завжди вихоплювало найістотніше; повернувшись до Харкова, Микитенко сідав до столу й поринав у свої записки, обдумуючи тему твору.

Один час, не маючи квартир, ми жили з ним в харківському Селянському будинку, в кімнатках-клітинах два на три метри. Вміщувалось тільки ліжко, побіля якого був вузенький прохід до столика. Тут і доводилось часто нам узгоджувати спірні питання ВУСППу — «Молодняка». Один з нас сидів на ліжку, другий на єдиному стільці. Пригадую, бувало, глянувши на годинника, він схоплювався, запахав до портфеля білий халат студента-медика й миттю мчав на лекцію. На той час він закінчував медінститут і, як мені здавалося, готувався до професії лікаря із завяттям не меншим, як і до професії літератора.

А завяттю Микитенка багато хто заздрило, сатиричне крило літорганізацій, особливо супротивних, не дармувало, тож стріл на його адресу не бракувало. Напружено й гостро дзвепіла в багатолюдних аудиторіях зброя суперечок, і Микитенко, будиши природним полемістом, не раз викликавав на себе вогонь. Перепадало супротивникам, але діставалось і йому.

Та не про ці перепалки хотілося б говорити. Життя висувало великі проблеми розвитку молоді української пожовтневої літератури, її місця в братньому колі радянських народів, її виходу на світову арену. Скільки складних питань, великих і малих, поставало перед керівником великої творчої організації, і до всього треба було прикласти рук, знання, досвіду й серця!

Переломним моментом в усьому літературному житті країни став рік 1932, коли утворений за постановою ЦК ВКП(б) Оргкомітет мав своїм завданням об'єднати

в єдину творчу організацію всіх радянських письменників. Відтєнер Іван Кіндратович з властивою йому енергією береться за цю важливу справу, хоч і не легкою вона була, бо надто багато напластувань на взаємини між письменниками наклали всі попередні незгоди та суперечки.

Атмосфера творчого піднесення серед широкого кола письменників стала особливо відчутною з часу перенесення столиці республіки до древнього Києва. Певне, тому, що з прибуттям провідної частини письменників із Харкова тут, у Києві, відбулося те корисне товариське спілкування літераторів, яке до того часу унеможлилювалося з багатьох причин. Причини усунуто, і ми бачимо, як за нових умов відбуваються творчі вечори, наради, спільне товариське обговорення нових книг поетів, прозаїків, драматургів, спільна праця над колективними поемами і, зрештою, велика подорож письменників пароплавом по Славутичу від Києва до Херсона (липень — серпень 1935 року).

Мені чомусь пригадується тепла, сердечна вечірка в Максима Тадейовича Рильського, де в невеликій і, сказати б, не заставленій, а заваленій книгами квартирі господар ласкаво приймав у себе (у бувшого неокласика!) бувших вуспівців, молодняківців! Це було в той час, коли Павло Григорович Тичина написав свій відомий вірш «Партія веде», а Максим Тадейович Рильський виступив із своїми піснями про партію, про молодість.

Ні на цій, згаданій мною, теплій зустрічі, ні пізніше за інших обставин я не пригадую, щоб довелось чути оті своєрідні спогади про всілякі взаємозвинувачення, яких було так багато і які ще так недавно лунали на зустрічах і в Києві, і в Харкові.

Микитенко стояв у центрі кипучого творчого процесу, збагативши на той час нашу літературу й новими повістями й новими п'єсами. Його «Диктатуру» було прийнято

пе тільки як знаменний літературний факт, як чудову п'єсу — вона стала в пам'яті багатьох живим пам'ятником доби перших десятиліть Радянської влади. Я особисто був захоплений п'єсою «Дівчата нашої країни», — вона мені здалася натхненним ліричним заспівом до героїчної поеми труда нашої юні, яка молодо й завзято рушила на перші майданчики соціалістичних будов.

Пригадуються мені проводи наших товаришів-письменників до Парижа на Міжнародний антифашистський конгрес захисту культури. Від'їздили тоді Павло Тичина, Петро Панч, Олександр Корнійчук, Іван Микитенко. Голова делегації Іван Кіндратович гідно представив на конгресі нашу революційну українську літературу, виголосивши промову «Нація і культура».

...Чума фашизму все дужче розпоширюється по Європі, вже гримлять гармати на іспанській землі, і в цей час письменник у республіканському Мадриді на Другому антифашистському конгресі проголошує пристрасне слово до народу Іспанії.

Всі ми знали: Микитенко володів не лише талантом визначного письменника — повістяра, драматурга, — але й хистом полум'яного оратора, трибуна.

1967

Згадується перша зустріч з письменником Іваном Ле в середині двадцятих років — він приїхав до Харкова прямо з якогось будівництва, з царства лопати й кайла, потрапивши прямо в вир ідейних суперечок, так би мовити, в світ надбудови, й, звичайно, для розпалених завзятців-диспутантів на теми «як бути?» він міг здатися, та й таки здавався, білою вороною, людиною, яка зовсім по-іншому дивилася на світ, на явища та й на саму дискусію. Й, певне, тому вже скоро я прощався з письменником на шумному харківському вокзалі, звідки він з гармонією (грав захоплююче народні пісні) прямував на Донбас працювати, працювати з молодими письменниками вугільного краю, керувати літературною організацією «Забой».

Величезний досвід життя цієї людини, винесений нею буквально з дитинства, мене завжди дивував і чарував. Я оминаю його літературну працю, про неї багато говорено, я маю на увазі ту підоснову, яка, немов стільники медом, насотувала його літературну творчість.

Крім всього, він добре знав жіночу працю — вмів шити, прости, ткати, вишивати... Вишиті ним рушники прикрашали придане не одної кубанської красуні, де письменник підлітком заробляв на життя.

Якось уже в Угорщині, коли наш фронт зачепився на одному з рубежів, у нас, воєнних кореспондентів, трапився перепочинок. Розмовляли про в'язку вовняною чи шерстяною ниткою, як ото в'яжуть спритно й талановито жінки. Іван Леонтійович, працюючи над нарисом про Героя Радянського Союзу — здається, Зав'ялова, — в перерві

вистругав бердо, дістав потрібного матеріалу й показав, на подив усім нам, свою майстерність і в цьому «жанрі». В моїй польовій сумці так на згядку й лишився цей уривок своєрідного його «рукопису».

Іван Леонтійович, так би мовити, багатогалузево обдарована людина. Кожен, хто з ним стикався, той в цьому наочно переконався. Чи було це на фронті, чи десь на виробництві, до війни й після війни, — він всюди й скрізь прикладав свою творчу робочу руку, даючи людям своє серце й свій досвід і беручи од життя все те, що дає наснагу творчості, поезії праці.

Ще мене завжди вражала Іванова повсюдність. Отак було на фронті — де не побуваєш, куди не приїдеш, всюди почувш: «А в нас був письменник Іван Ле...» І по очах бачиш, що приносив він солдатам радість в трудне окопне фронтове життя, бачиш, що тут побував справжній повпред нашої української літератури.

Якось вже в 50-ті роки Іван Леонтійович запропонував мені: «Поїдемо на південь — по Україні, на Кубань...» І ми поїхали. Спочатку ми проїздили древніми дорогами київської землі, старовинними селами — і він розповідав майже про кожне село, знаючи історію краю від давніх-давен. «Ось тут за Катерини піднімалось повстання, ось тут уперше тесалось пам'ятника Шевченкові, а в цьому селі було придбано перший на Київщині трактор...» Він знав, де і як на весіллях прикрашають гільде, де з воску білого, а де з воску рожевого...

Коли ми опинились на кубанському березі, переїхавши Керченську протоку, був ранок, стояла тиха осіння пора, але тиша дзвеніла тим особливим дзвоном машинного часу — Кубань сіяла.

Іван Леонтійович попросив шофера спинити машину, зійшов з дороги і довго стояв у степу, вслухаючись в той легіт нового, що він не чув його тоді, як працював у цих краях на грабарських заробітках.

Та Кубань була йому такою ж знапою, близькою й рідною, як і древня київська земля, як і його подніпровська Черкащина.

...І ще згадується.

Ми стояли з ним на греблі Дніпрогесу. Під сонцем на південь мріла безкінечна долина, знизу безперестанку вибухали шуми, билась і ревла вода, — та ж сама, солодка, древня дніпровська, і з тим же гримучим нестримним клекотом, як і колись — у віках.

І чомусь здалося, що ми знаходимось десь у вестибюлі якогось велетенського палацу, дахом якого є саме небо, а підпирають його стіни небокраю. Мабуть, це враження склалось від строгих ліній пейзажу, могутнього й велетенського, але разом з тим і такого затишного, як саме дитинство в колисці.

Я похвалився цим Іванові, він не відповів, мовчав...

1970

В РЕВОЛЮЦІЙНОМУ ГОРІННІ

Виступ на вечорі, присвяченому пам'яті І. Фефера,
у Республіканському будинку літератора

Сьогодні ми зібрались тут з вами, щоб ушанувати в день сімдесятиріччя пам'ять одного з видатних поетів нашої радянської літератури, одного з перших її заспівувачів, дорогого нам побратима, друга й товариша Ісаака Соломоновича (Іцика) Фефера.

Сьогодні, з свого сімдесятиріччя, встає перед нами образ не сивого, — ні! — не похилого, — ні! — не згорбленого, а стрункого, моложавого, з ходою юнака, — хоч і з ціпочком (що більше для співбесіди, ніж для того, щоб спертись!), образ чудесної людини, талановитого поета, незабутнього друга. Очі трохи примружені, граюча усмішка, що ледь-іноді тільки збіжить з лица, бо натомість набіжить насторога, як запитання: що це? У цьому «що це?» — повсякчасне пізнання життя, проникнення в суть явищ, залюблення в життя і постійний розтин пізаного на правду й кривду, на добро і зло, що й ставало об'єктом його захоплення чи обурення, ставало його натхненням, його поетичним вираженням у слові чи книзі.

Фефер був поетом завжди і всюди, це був поет і громадський діяч, незмінний організатор літературного процесу, незаперечний авторитет для початкуючої молоді. Думаю, що і в цій залі в числі присутніх є не один з тих, кому поет, комуніст з 1919 року, давав пугівку в життя.

Знаючи життя, люблячи його, він сміливо, з гордо піднесеною головою йшов його дорогами, оспівуючи шляхи України, вносячи в багатонаціональну скарбницю радянської літератури мотиви рідного йому єврейського народу. В стільниках його поезії — нектар з квітів творчості

геніальних Шевченка й Гейне, Шолом-Алейхема і Маяковського, Лермонтова й Тичини, а ще — незрівнянна духмяність народної пісні. Це — те, що поет любив і про що сам писав.

Працював він багато, творчо, захоплено — я ніколи не знав його спокійним, я знав його завжди веселим, з гострою дотепністю, з винахідливістю в слові, в думці. З таким було добре знатися, легко працювати на одній роботі, в одній парторганізації чи в редакції, бути сусідою, сходитися за столом і в дискусіях. Яка це була Людина! Так, Людина з великої літери і зі знаком оклику!.. І не диво, що з Іциком Фефером завжди спілкувалися. Іцика любили Фадєєв і Микитенко, Тихонов і Тичина, Наїрі Зарян і Бажан, Янка Купала і Сосюра, Самед Вургун і Первомайський, Ушаков, Іван Ле і Микола Терещенко. Та чи можна охопити все те велике коло імен, прізвищ діячів радянської культури перших десятиріч, серед яких ім'я Фефера сяяло яскравою зіркою.

Вже з першого свого слова про Фефера я не міг не почати мову про нього саме як про людину, комуніста. Він був справжнім сином епохи, яка вивела на свої вали, на передові ленінські рубежі відданих і чесних, завзятих і некорисливих людей, людей без облуди, прикroachів, задрощів і шовінізму.

Я сумнівам чужий на перехресті,
Я бачу день ясний —
Я бачу день ясний на виднокрузі,—
Бо ми не змінимось ніколи, друзі,
Як не злиняє колір наших днів.

(Переклад Марка Зісмана).

Отже, образ його як людини вирізьблюється з минулого в його моральному й естетичному кредо, в його партійній і громадській діяльності й утверджується в його живому слові, в його поетичному багатстві:

Бо ми не змінимось ніколи, друзі,
Як не злиняє колір наших днів.

Це сказано ним до війни, пройшло війну, всі злети й лиха й лишається з ним і на сьогодні й на далеке поетове майбуття!

Єсть щось символічне в тому, що саме Павло Григорович Тичина з любов'ю переклав з єврейської мови вірш Фефера «Борги»:

Небо — нецвіти і квіти.
Хмарка десь пішла у плив.
Я їду борги платити,
Що країні завинив.

Крізь життя ряснії шати
Видираюсь на шпилі.
Скрізь я мушу погашати
Давнодані векселі.

За цей шлях, що ноги носять,
За гудки й закріпу дамб,—
З мене ще належить досить —
Тож з любов'ю я віддам.

Пропадiть ви, куми й кумці,
І пересуди й боги!..
Я одне тримаю в думці —
Мій обов'язок — борги.

Постійне служіння народу, повна віддача сил і нахнення були характерною й головною рисою літераторів покоління Тичини і Фефера.

Можна було б багато говорити тут на тему: «Поезія Фефера і Україна», — можна, кажу, було б, бо вона, поезія його, народжена, виплекана, вихована на чорноземях України, заґрунтовувалась в її революційному горінні. Заарештований денікінською контррозвідкою, в казематах Лук'янівки поет стрівся з Василем Чумаком; в його

першому вірші «Червоні вершники», надрукованому в київській газеті, опускають на голови свої шаблі вершники Примакова й Будьонного; Україна в огні громадянської війни, Україна Дніпрельстану, Україна в боротьбі з гітлерівськими окупантами — все це, як літопис, пройшло сторінками його книг аж до останніх днів.

От і встав перед нами і стоїть тут, серед нас, поет із Шполи, поет-революціонер, наш друг і побратим, співець великої Країни Рад — Іцик Фефер!..

1970

ЧЕРВОНОЮ ДОРОГОЮ

1925 рік. Березневе повесіння Харкова, тоді молодій столиці України, посилювало привабливість перших зустрічей молодих, ще дуже молодих, та, скажемо, й малочитаних авторів перших оповідань, перших віршів.

Цій незабутній зустрічі спричинився черговий з'їзд спілки письменників «Плуг», на який прибуло чимало молоді з усіх сторін України. Комсомольське крило з'їзду було досить міцним, і старшим товаришам було з чого радіти, йшло поповнення, якому судилося в значній своїй частині зв'язати свою долю з долею української радянської літератури.

Тоді я й познайомився з юнаком, що прибув з прикордонного Кам'янця-Подільського, це був Олексій Кундзіч. За тих часів ми надавали великого значення всім отим дискусіям, спілкам, оргпіданням... І мало часу лишалося на таке, як поблукати по вулицях міста, навідати його околиці, парки, а разом з тим досхочу набалакатись, помріяти... Ні, час пішов на велелюдний гомін, час живо сплив, і скоро Олексій разом з моїми друзями виїхав із Харкова.

Та, певне, щось добре пролягло між нами, скоро я почав одержувати з прикордонних містечок і сіл Кам'янець-Подільщини досить-таки грубезні за розміром листи. Бувало, написане не вміщувалось у звичайному конверті, дійшовши до адресата, конверт сам розпадався по краях, і мені вже не треба було його розрізати. Це були листи від Кундзіча.

Певно, юнацька невгамовність, романтичний запал, постійне бажання бачити щось більше за реальність буття

давали привід молодому початківцю парікати на «центр», на столичних літераторів, на їх неуважність до периферії... Та більше все ж писав Олексій про трудні дороги комсомольського інструктора, про глушину далеких хуторів, про неосяжні обрії політосвітньої роботи. І в уяві моїй поставали далекі комсомольські осередки, вечірні вогники каганців у хатах-читальнях, лікнепи, боротьба з темрявою, з куркульством, чонівські загони, сутички з бандами, що ще продиралися з-за кордону.

І тепер через ті листи як живий встає переді мною Кундзіч тих далеких літ, молодий, запальний, талановитий. Тоді ж почали надходити до Харкова його перші оповідання, вірші. Письменник виростав з доброго народного ґрунту, з комсомольської залюбленості в світ, з романтичних засад піонерів нового.

Редакція журналу «Молодий більшовик» (де я тоді працював разом з Григорієм Епіком) завжди була рада одержати щось новеньке з того прикордоння, та вже й почали подавати звідти свої голоси і Терень Масенко і Микола Трублаїні. Тоді Кундзіч надіслав своє комсомольське оповідання «Червоною дорогою». І сьогодні, зважуючи всі похибки початкуючого письменника тих далеких років, треба віддати належне неабиякому звучанню цього першого й подібних йому творів. Їх було небагато, цих перших оповідань, новел, віршів, але ж саме ці твори були гаряче сприйняті тодішньою комсомолією, на них виховувалось покоління молоді двадцятих років, дискутувало по них, зживалося з їх героями, виносячи ті образи на все своє життя.

1926 рік був, певне, тим роком, коли Кундзіч твердо вирішує присвятити себе літературі. В Харкові він закінчує курси журналістики, вступає на філологічний відділ ІНО, пробує себе в жанрах новели, нарису, оповідання і... великого роману. Це був той час для нього, коли здавалося — все по силі!

Але треба сказати, що саме в цьому році загальні обставини склалися так, що вони мимоволі прискорювали процес самовизначення молодого письменника,— саме в цьому році розпочалися гарячі дискусії про шляхи розвитку української літератури, саме в цьому році руйнуються підвалини «старих» літорганізацій та засновуються нові. Молодь диспутує в аудиторіях, на лекціях, у коридорах вузів, у гуртожитках, на вулицях... І в цьому ж році починає виходити друком щоденна молодіжна газета «Комсомолец України», готується, теж вперше (вже працює редколегія), товстий за обсягом літературно-мистецький журнал «Молодняк», орган ЦК комсомолу України, відбуваються організаційні збори молодих письменників, які й засновують спілку комсомольських пролетарських письменників «Молодняк».

І в цьому вирі дискусій, оргзаходів, планів і мрій, звичайно, і юний Олексій Куцдзич.

Коло найближчих друзів? Такий же запальний мрійник, молодий критик Ваня Момот, близький, ще з Поділля, дещо розсудливіший од інших Терень Масенко, студент «сковородинки» (так називали ми педінститут імені Григорія Сковороди), майбутній гуморист Юрій Вухналь, а поки що початкуючий прозаїк Ваня Ковтун, першовзявці молоді української радянської журналістики Коля Трублаїні та посланець неможливіцької Полтавщини Митя Гордієнко. Всі вони мало не щодня, а не рідше як через день, на Пушкінській, 24, в єдиній тісній редакційній кімнаті новозаснованого журналу «Молодняк».

Тут обговорюються дискусійні статті, критикуються гостро й по-дружньому вірші, оповідання, які тільки написано, які мають кудись потрапити... до друку чи до кошика.

Звичайно, такий «колективізм» не завжди сприяв творчій праці молодого письменника, але він створював атмосферу дружби, юного завзяття й захоплюючих перспек-

тив. Та праця письменника, кропітка й наполеглива, ви-
магала своїх, належних їй умов, своїх законів — треба
було шукати затишку, стола й паперу... А саме цього
(хіба що крім паперу) де було взяти студенту-незамож-
нику в шумливій, вкрай переповненій людьми й устано-
вами столиці республіки!

І Олексій знаходить вихід — він запасасться кефіром,
хлібом (харчами, які дешевше) й на цілий день виїздить
за місто. Там в тінистих закутках Лісопарку є спокійні
й тихі галявини, на одній з яких так добре працюється
молодому письменнику. Кундзіч працював над романом
«Де факто», здаючи його частинами до журналу. Як на
сьогодні, то я мав би картати себе за те, що я квашив мо-
лодого автора, був, так би мовити, винуватцем в якійсь
мірі в появі ще недосконалого, не до кінця вивершено-
го твору. Але ж надходив час здачі матеріалу до друкарні,
а в редакційному портфелі цілковита порожнеча, жодного
прозового твору, тож не диво, що ми з Теренем Масенком,
який на той час працював секретарем «Молодняка», все
з більшим хвилюванням поглядали на двері у жданках, що
ось двері відчиняться й на порозі з'явиться міцна стату-
ра Олекси з добрим жмутом паперу, списаного вкрай,
вздовж і впоперек.

І Олекса з'являвся з жмутком якоїсь лісової травиці,
з гіллячкою дуба чи берізки, одним словом, в образі
справжнього дитяти зелених гаїв і перелісків романтичної
Слобожанщини.

Та доводилось вже з самого порога уривати таке лірич-
не забарвлення нашої очікуваної зустрічі тридцятирічним
коротким: до друкарні, негайно!..

І Кундзіч ішов у кімнату поруч, і довго чулося кла-
цання машинки, довго він вичитував сторінки своїх роз-
ділів, вносячи на ходу нові слова, речення, цілі абзаци,
так само викреслюючи, вилучаючи те, що здавалося йому
зайвим.

Минали роки двадцять сьомий, двадцять восьмий. Минали в павчанні, в холостяцьких турботах, у літературних навальних сутичках. Та в більшості молодняківців уже було видано по книжці першій, пайдорожчій! У декого бралось й на другу, а це вже було, як нам здавалося, літературою, хоч по-справжньому то були лише перші заявки.

Дружно виїздили ми щовихідного в чарівні місця казкової Слобожанщини, на люботинські озера, в переліски Бабаїв і Зеленого Гаю... З часом то один, то другий з нас ненароком натрапив на крало-мавку... І вже їздилося меншими ватагами, а то й зовсім поодинці. Ще ми не раз з Олексієм прямували в напрямі Мерефи, туди, до Зеленого Гаю, аж доки я одного разу не повертався додому сам в напівпорожньому вагоні останнього поїзда, залишаючи свого друга з тією чорноокою ніжною дівчиною, що потім стала йому на все життя вірним другом, дружиною.

В цих своїх стислих спогадах я навмисне спинився на тому ранньому а ш о м у, що не могло не бути іноді до наївного раннім в житті, в задумах, в творчості й ще було лише заспівом, а не пісню. Про Кундзіча як письменника, як чудового новеліста, як перекладача й теоретика перекладницької справи у нас на Україні вже сказано товаришами добре слово, але є багато ще чого сказати, бо плідним і цікавим був його творчий шлях.

Десь в пізніші роки, коли ми розійшлися по різних літературних організаціях, наші взаємини з Олексієм набули вже інших форм, та, певне, найкраще про те сказав Кундзіч сам у своїх записах: «...з 1925 року ми увесь час один в одного перед очима, колись були у дружбі, від якої залишилися незмінно теплі стосунки».

В згадувані вже ранні літа ми не раз хвалилися один одному своїми рідними краями, селами наших батьків, нашими домівками, нашими колісками. Тоді було ми

змовились обов'язково побувати один у одного: в моєму Надоріллі та на його Подолії. На жаль, молодість замірюється завжди на більше, жалкуючи потім за нездійсненим. Так сталося й з нами. Про це ми згадали аж в суворі дні війни сорок першого року, коли вже в шинелях, притискуючи до себе рушниці, їхали на полуторці на захід в розпорядження штабу фронту. Їхали вночі. Попереду палала Тернопільщина, чулися глухі вибухи гармат.

Мені все ж випало побувати на батьківщині Олексія, але, на жаль, вже без нього, минулого 1969 року, коли його рідна Павлівка вшанувала світлу пам'ять письменника, свого талановитого земляка.

1970

СЛОВО ПРО ДРУГА

Літературна діяльність Дмитра Гордієнка найповніше припала на бурхливий час ще молодого Радянської країни і так само на гарячі літа його власної юності.

Про Дмитра Гордієнка можна сміливо говорити як про одного з зачинателів української радянської літератури, одного з її заспівувачів.

Почавши десь у 1922—1923 роках поетичними спробами та невеличкими нарисами, він згодом виростає в цікавого повістяря, романіста. Предметом його творчості стають найгостріші соціальні процеси періодів непу, відбудови та реконструкції народного господарства, колективізації на селі. Поєднавши в собі якості допитливого журналіста з пристрасною вдумливого письменника, Дмитро Гордієнко кидається у вир складного життя, повного явищ, що народжувались у відчайдушних сутичках старого з новим.

Класові бої, перенесені з фронтів громадянської війни в умови мирного життя Радянської держави, знайшли яскраве відображення в творчості письменника. Непман і саботажник в місті й куркуль на селі, всі чорні реакційні сили, які протидіяли напруженій праці робітників і селян, — ось тло, на якому Гордієнко показує себе письменником-бійцем, що сміло вийшов на передову вже нового, не менш складного й відповідального фронту.

Тут, як і на фронтах громадянської війни, гинуть бійці й зраджують слабодухі. Проте борються відважні, вони йдуть уперед і кличуть за собою інших. І саме цим хоробрим, несхильним, перейнятим великою ленінською

правдою людям письменник віддає всю щедрість своєї душі, знаходить ту мову й ті фарби, що малюють нам отих справжніх героїв у справжньому світлі як людей нової епохи, пових звершень.

Звичайно, не все вдалося молодому авторові. Сучасно-му читачеві неважко помітити певні вади у творах письменника, але, скажемо прямо, Гордієнко уже на той час виявив свою спостережливість і вправне перо.

Через багато років я знову прочитав його роман «Тинда». Переді мною зримо встали, немов живі, всі дійові особи твору. Так, письменник зумів весь вогонь своєї душі вкласти в ідейну наспагу роману. Твір цей немов заряджено вогнем авторської пристрасті.

Не був байдужий митець до подій, до людей, до життєвих доль, що їх торкнувся його пензель, і ми вже не зможемо бути байдужими до створеної ним картини.

Та не буду зупинятися в даному випадку на романі «Тинда» — читач, певне, гідно оцінить його. Скажу лише, що цей твір був помітним явищем на зорі української радянської романістики. Цим я не хочу підкреслити, що Гордієнко йшов невторованими шляхами, ні, бо перед ним завжди був творчий приклад автора роману «Бур'ян» Андрія Головка, вплив якого помітно на доробку письменника. Але мені хотілося б звернути увагу на самий факт появи в ті роки письменника з таким широким жанровим і тематичним діапазоном. Ми знаємо, що тоді, в двадцяті роки, з'являлось немало імен, які виступали саме в жанрах поетичної творчості, переважно в жанрі ліричного вірша.

Гордієнко почав, як уже говорилося, з невеликого газетного нарису, з фейлетону про глитає на селі, з вірша про батрацьку долю. Набувши літературного досвіду, він переходить до новели, оповідання, повісті, а далі — й роману. За короткий строк на межі 1920-х—1930-х років він стає автором книг: «Зелений флігель», «Доба на повороті»,

П. Усенко під Кагарлицькими слободами.
Серпень 1941 р.

Іван Ле та П. Усенко — військові кореспонденти.
Болгарія. 1944 р.

«Героїка», «Поламани люди», «Полонені чорноземи», «Срібний край», «Чужі профілі» і, нарешті, роману «Гинда».

Його твори і зокрема роман «Гинда», що першим виданням з'явився 1930 року, викликали багато відгуків, дискусійних суперечок у пресі та в читацьких колах. Пригадуються жваві дискусії тих років в Одесі, Горлівці, на шахтах Донбасу, Криворіжжя тощо.

Його молоді літа були дорогою вгору, на крутизни творчості. І коли я думаю, що повело й спрямувало на цей нелегкий шлях вчорашнього батрака, партизана, комсомольського активіста, який навіть загальну освіту брав самоутужки, то мимоволі відповідаю собі — життя.

Так, життя, наша радянська дійсність дали можливість талановитому юнакові замість батрацької торби взяти до рук книгу.

* * *

Яка п'янка, солодка була весна двадцятого року! В Чорне море скинуто останніх золотопогонників. На рідній землі розвіялися тяжкі примари терору й визиску. І хоч шкірили зуби ще білопольські пани, а за Перекопом підводили голови недобитки барона Врангеля, та вже певність народу в перемозі була непорушною.

Молодому селяюку, в недавньому червоноармійцеві, який їхав оце з рідної Пирятинщини до столиці України Харкова, ця радість посилювалася й тим, що їхав-бо він не аби за чим, а за освітою, про яку мріяв ще в суворі дні війни. У квітні цього вікопомного року розпочиналися заняття на перших за Радянської влади на Україні курсах «Радянське будівництво та право». І хоч курси були аж надто короточасні — чотири місяці, все одно заряджували вони гарячим ентузіазмом натхненних будівників нового життя на роки.

Читали лекції та проводили бесіди з курсантами самі керівники молоді Української Радянської держави. Серед них такі як знаний і любимий народом Григорій Іванович Петровський, Всеукраїнський староста, який викладав тему «Органи Радянської влади на селі»; Григорій Федорович Гринько, народний комісар освіти, — «Школа й народна освіта». Лекції на ці теми були глибокоактуальні. Вони спрямовували майбутню діяльність активістів. Зрозуміло, з яким ентузіазмом всотував ту науку Дмитро, наймитський син, або, як казали на нього, наймит з наймита.

Народився Дмитро Прокопович Гордієнко 27 листопада 1901 року в селі Плужники на Полтавщині. Не раз потім згадує він у творах своє рідне село, тихий Удай, синьоводий Супій... Та, хоч були любі йому ті оспівані в піснях степи і переліски, гіркота дитинства, тяжкі злидні наймитування невідступно супроводять його спогади. В автобіографічній повелі «Початок біографії», написаній для дітей, Гордієнко змальовує долю малого селянського хлопця, якого віддали в найми:

«Кривою вулицею села вів мене, десятилітнього хлопця, батько мій, тримаючи за руку. В правій руці була в нього з молодого дуба ковчійка, на раменах — старий кобеняк, а через ліве плече перекинені, шматтям наймитським напхані, рядняні сакви.

Ще було зовсім темно, як ми спипились у дворі, коло хати Левка Майбороди. Батько, міцно тримаючи мене за руку, тихо постукав у вікно тієї хати. Згодом скрипнули сінешні двері, і з них надвір виповзла бородата й клишонога, вже згорблена, постать, глянула на мене, потім на батька, мовила:

— То це ти, Прокопе, хлопця привів. Ото й добре. Буде, як умовилися — сім карбованців за літо,— і починає ходити навколо мепе, оглядати.

— Я ще просив би й чобітки йому па зиму... І сорочок пару... — каже батько.

Майборода потому ще пильніше оглядає мене.

— Та й худюще, мале воно в тебе якесь. Либонь, ще хворітиме. А то ж ізбитошно... Захарчував ти його, Прокопе, а так дорого просиш. Мені треба, щоб хлопець вертикальний був, бо худоба в мене поровиста. І коней, і волів у плузі чи в бороні поганяти щоб умів, от...— Він ще раз аж нахилився, оглядав мою постать...— Слабосильне хлоп'я, вутле,— править він далі, підводиться, батькові в обличчя прикро дивиться.— Ні, Прокопе, ото як я сказав— сім карбованців, та й тільки...»

І далі зображується в оповіданні моторошно реалістична картина торгу за хлопця між батьком, снованим нужденністю, та дукою Левком Майбородою. Треба сказати, що живі картини дитинства та юнацтва знайшли своє широке відображення в усій його творчості. Вони, ті картини, стали основою показу життя, сповненого соціальних протиріч і класової боротьби.

Тринадцяти років Дмитро вже йде з рідного села на заробітки, як казали, в широкий світ. Працює в панському маєтку, потім на Яготинській цукроварні. П'ятнадцятирічним юнаком зустрічає він перші громовиці революції. І цього ж таки сімнадцятого року ми вже бачимо його зі зброєю в руках. Він у червоногвардійських частинах. А потім, коли настали часи гетьманщини, петлюрівщини, денікінщини, Гордієнко в партизанських загонах Придніпров'я.

Отак і воював усі роки громадянської війни юний борець Революції, аж поки не покликали його на мирну й мовби буденну працю. Після харківських курсів, повернувшись у рідні краї, він поришає в активну громадську роботу. Романтика комсомольських буднів, безнастанне горіння, про що наше юнацтво сьогодні знає з пісень, художніх творів та кінофільмів, виношені майбутнім письменником по курних шляхах нині далеких двадцятих років. Багато опрацював тоді Гордієнко на селі, борючися з бандами

й збираючи продовольчий податок, організовуючи комсомольські осередки й клуби молоді. Та ніколи не забував він про книгу. Тут і вірші почав писати.

Юначе, чуй... Ударив молот
В осінній кузні світовій.
Вставай на рабство і на голод —
За свою молодість на біі!
.....
Гей, гей, цією ж борозною,
Все вдаль та вишир, на нові гони!..
Де ген з-за хмари грозової
Мигають блискавки червоні.

А скільки радощів було в юнака, коли він уперше побачив свого нариса на літературній сторінці окружної газети «Прилуччина»! З 1923 року він почав все частіше друкуватися в центральній пресі, зокрема в журналі профспілки робітників землі й лісу «Сільськогосподарський пролетар». Виступає з віршами і нарисами. Пише про рідне й добре знайоме йому сільське життя.

Енергійний збирач молодих літературних сил, організатор «Плугу» — спілки селянських письменників, Сергій Пилипенко добачив у юному початківцеві майбутнього письменника. Він підтримує його перші спроби, стежить за дальшим зростанням, допомагає порадами.

І тепер, понад чотири десятиліття по тому, з любов'ю згадує Дмитро Гордієнко про свого порадника — першого редактора «Сільськогосподарського пролетаря» та газети «Селянська правда».

1924 року Гордієнко закінчує в Харкові курси журналістики й стає одним з активних працівників центральної преси. Перше завдання молодий журналіст одержує від газети «Вісті». Йому доручили познайомитися з життям робітників «Канатки» — харківського підприємства, яке працювало тоді для потреб шахт Донбасу. Так з'явилася в газеті двома підвалами «Канатка» — нарис Дмитра Гор-

дієнка. В ньому широко висвітлювалося життя й праця трударів великого виробництва. Того ж року в журналі «Селянка України» друкується його перше оповідання — «У комуни». До речі, воно ілюстроване молодим ще тоді художником Олександром Довженком.

Скоро талановитий нарисовець, початкуючий письменник стає завідуючим відділом робітничого життя газети — майже десятиліття віддається він захоплюючій праці журналіста, письменника. «Вісті», «Робітнича газета», журнал «Всесвіт»... В останньому він працює заступником, а фактично — редактором.

Робота забирає дуже багато часу. Але письменницьке перо не притуплюється. Навпаки, все гостріше тематично, все досконаліше сюжетом, мовою з'являються твори на сторінках газет, журналів, окремими книжками. Широкий читач дедалі більше знайомиться з творчістю молодого письменника. Гордієнка знають, шанують. І треба сказати, що на той час в особі Дмитра Гордієнка ми мали чи не найплодовитішого письменника. Він працює багато й захоплено, а часті подорожі по Україні, відвідини Донбасу, Криворіжжя ще більше активізують його.

Дмитро Гордієнко прийшов у літературу разом з багатьма талановитими, тоді початкуючими літераторами. Це був, так би мовити, перший призов молодих. В тому колі ми бачимо Леоніда Первомайського, Олесе Донченка, Миколу Трублаїні, Івана Багмута, Леоніда Смілянського, Анатолія Шияна. Як й інші молодяківці, вони принесли в літературу юнацький запал, прагнення служити народу, партії. Серед них Дмитро Гордієнко посідає, безперечно, помітне місце.

СІВАЧ

Минуло 60 років з дня народження письменника-комуніста, одного з сіваців на повесняній пиві молоді радянської української літератури, автора багатьох оповідань, повістей і роману, активного учасника літературного процесу Радянської України — Григорія Даниловича Епіка.

Він прийшов у літературу не як шукач слави, не як шукач якогось мішливого літературного дозвілля і не як любитель «ізящних форм» мистецтва — ні, він прийшов у літературу як робітник, як трудолюб, бо був таким від молодю і все своє життя. Своє літературне покликання він із самого початку пов'язав зі священним обов'язком передової людини нашого часу — бути глашатаєм і будівником усього нового, що народжувалось, зміцнювалось, творилось. Він близько брав до серця і барви щастя людського, і чорноту всього лихого, і радість надбань, і горе втрат — він був людиною повного серця і глибокої душі.

...Перші роки третього десятиріччя нашого двадцятого віку. Двадцять років. Ще не згасла громадянська війна, ще банди на повітах і змови у містах, голод і холод, нетоплені установи і вкрай убогі пайки, боротьба за саме життя, за його основу, за владу Рад. Григорій Епик стає комуністом, членом партії, агітатором і пропагандистом. Трудні дні і ночі на продроботі, в чонівських походах, праця в органах освіти, робота по боротьбі з дитячою безпритульністю і весь той багатогалузевий і складний комплекс державних та громадських питань і обов'язків, який поглинав комуніста тих років усього до останку.

Можна сказати хоч дещо й традиційними, але гранично правдивими словами,— Епiк замолоду увiйшов весь у вир життя.

Як з далекої iмли чи iмлистого туману виривають менi трохи примруженi, але такi примiткi його чорнi допитливi очi — очi непохваткого, кремезного, дещо задумливого юнака, очi, якi так часто спалахують i пломеняться вогнем агiтатора на зборах, на мiтингах перших днiв революцiї.

Потiм Епiк входить у своє життя бiльш реальшою особою — з сiчня по квітень 1921 року ми з ним курсанти одних курсiв шкiльних iнструкторiв у Полтавi, мешканцi одного гуртожитку цих курсiв.

Що значить курси перших рокiв Радянської влади? Це її надiя, її опора, її першi кадри. Ще не дiяли унiверситети, iнститути, технiкуми, а тi, що дiяли, були ще великою мiрою в полонi старих дореволюцiйних, а часто-густо контрреволюцiйних елементiв. Йшла велика ломка, вiдсiв ворожого i наростання нового, революцiйного,— i ви розумiєте, що три мiсяцi якихось курсiв, мало даючи науки по сутi, давали путiвку до творчого життя, пристрасне бажання працювати i працювати на єдино велику справу держави, партiї.

В мої уявi вiсiмнадцятилiтнього юнака, що недавно прийшов з села до мiста, Григорiй Епiк постав привабливою постаттю з перших же днiв нашого курсантського життя. Справа в тому, що курси за своїм складом були на цей раз надто строкатими. Тут були i старi вчителi, що вже мали досвiд педагогiчної роботи й хотiли, як вони казали, переучитись, i були безвусi комсомольцi, якi, крiм бажання оволодiти справою, бiльш нічого не мали; потрапили сюди й попiвськi доньки й деякi випадковi елементи, яких привабив, певне, курсантський пайок i лiжка в гуртожитку, була група галичан, занесених до Полтави хвилями революцiйних подiй на Захiднiй Українi.

В цій строкатій масі курсантів не відчувалось ідейного кістяка, який так потрібен був скрізь у той важкий для країни час. Часто спалахували гострі суперечки на ідейній основі — і вийшло так, що саме Епик уособив у собі того, хто очолив кращу частину курсантів. Давши гостру відсіч одному з тих, хто пробував вести протирадянську агітацію, він вже у той короткий курсантський час набув ідейного авторитету і, певне, таким запам'ятовся багатьом, як відтоді запам'ятовся і мені.

Я більше зупиняюся на образі людини, друга, комуніста, людини, яка формувалась сама і формувала навколишній світ, активно жила, боролась, воювала за нове.

Ось причина з'явлення його першої поетичної книжечки «Червона кобза», де темою стали думи про нашу героїчну частину Червоної Армії — дивізію Червоного козацтва. Червоні козаки — це бойова одиниця, сформована і очолена Віталієм Примаковим за безпосередньої участі родини Коцюбинського, вславила себе багатьма подвигами на фронтах громадянської війни — і зокрема відомим проривом денікінського фронту в районі Фатезж — Понири. Над корпусом Червоного козацтва шефствували комсомол України і Комуністична партія Франції. На подвигах червоних козаків ми виховували молодь, слали дарунки козакам від української молоді — дівчат і хлопців. У той час ходили по селах кобзарі, співали про славу минулих часів, — а нам, комсомольцям, хотілось, щоб і імена нових героїв лягали на співучі струни.

Праця Епіка, його «Червона кобза», видана губкомом комсомолу Полтавщини, зіграла свою роль, її з подякою взяли воїни — червоні козаки, вона пішла по руках української молоді, а Першого травня 1923 року кобзар Гамалій співав епиківські червонокозачі пісні на площі Полтави серед демонстрантів.

Не все написано тоді Епіком витримало іспит часу. І це можна сказати не лише стосовно нього, а й багатьох

пас — і зокрема тодішніх початківців. Та мені хотілося б до цього додати й таке. Час скороплинний і неймовірно багатозмінний. І часто те, що на сьогодні вже зблякло і невидне, служило в свій час міцно і чесно тій великій справі, яка сьогодні осяяна новими вогнями.

У кінці 1924 року Епик за викликом ЦК комсомолу України переїздить до Харкова.

Він очолює юнсектор Держлітвидаву, прабатька теперішнього видавництва «Молодь», стає редактором журналу «Молодий більшовик», де чи не вперше друкується (в усякому разі, перекладається на українську мову) Борис Горбатов та українська літературна молодь.

Я назвав Епіка трудолобом. Скажу, цей бік справи мене часто вражав. Епик трудився над найменшим твором — вперто, багато. Він любив їздити (його культпропівська звичка), бувати в масах, збирати, як тепер кажуть, матеріал, але ж він любив і сидіти за столом.

У Харкові, на Пушкінському в'їзді, б, є великий, здається, шести- чи семиповерховий будинок. Там була в нього маленька, завалена книгами кімнатка для родини, для своєї літературної праці він випрохав у домоуправа глибокий безвіконний підвал — льох, обладнав його і там вперто опрацьовував свої твори, писані в ті роки. Скажу: його ніколи не приваблював кілометраж прози (явище, досить поширене потім у декого з літераторів), він уперто домагався якості, а головне — ідейної цілеспрямованості, бойовитості твору.

Його гостра викривальна сатира на негативні явища нашого життя тих часів вимагала чітких і ясних формулювань — чи то в окремих оповіданнях книжки «На зломі», чи то в повісті «Без ґрунту», — і в своїх домаганнях він часто виходив переможцем. Але ніщо його так не захоплювало, не збуджувало до творчих поривань, як героїка революції. В цьому відношенні особливо вірно писав у ті роки, характеризуючи творчість письменника,

академік Олександр Іванович Білецький: «Своєрідно і палко переживає героїку революції Григорій Епik. Це — поет революційної молоді...»

В житті Епik був скромною людиною. Він ніколи й ніде не виставляв себе напоказ. Пригадую, ще в Полтаві, на наших плужанських читаннях, він часто, відчуваючи слабкість своїх речей, відмовлявся читати, хоч мав твір при собі написаним-переписаним. Іноді ж раптом вирішував читати, але завжди був тим незадоволений.

Хоч він був майже наш (я говорю про літературну молодь) ровесник, але здавався завжди від нас старшим набагато і в роках, і в поведінці, завжди був нам авторитетом у багатьох літературних і життєвих питаннях.

Трохи задумливий його погляд багато говорив — чи то запитував, чи стверджував вашу думку, чи спонукав до роздумів.

Григорій Епik пізніше увійшов до літературної організації «Пролітфронт», яка не раз за свої ідейні спрямування піддавалася критиці. Та ми не схильні огульно засуджувати його. Складність процесів нашої української літератури в часи її становлення вимагає партійно-об'єктивного підходу до кожного письменника, до його складного ідейно-творчого шляху. І на шляху письменника Епика були невдачі й помилки, були піднесення і зриви, але перед нами не потьмарюється його образ, повний прямоти, відкритості та сердечності перед партією і народом.

З ВИРУ КЛАСОВИХ БИТВ

На стрімчастих скелях,
Де орли та хмари,
Гей, там
розцвітали грози
З синьої блакиті.
З синьої блакиті.

Я перебував у полоні тичинівських поезій, і ці рядки бриніли в мені тоді. Ультрамарин моря й неба і сочинський полудень гарячого літа 1925 року зринають в пам'яті. Я сидів на прибережному камені, й дочитана-перечитана книжка «Вітер з України» лежала поруч.

Сочі-місто було тоді тихим приморським містечком без сучасних санаторіїв-палаців, без садів-парків та залюднених пляжів, хіба що по його розбитому дощами й шторами узбережжі в старих садибах нещодавно вигнаного пацства тулилося кілька будинків відпочинку радянських профспілок. По розпечених гарячим сонцем урвищах паслися черідки білих кізок, мирно пощипуючи присохлу травцю.

...Тиша якась особлива, південна. Ритмічні шерехи моря й блакить далини...

Поскрипуючи прибережним камінням, нешвидкою ходою понад морем йшла людина. Скоро біля мене зупинився юнак років вісімнадцяти. Піяковіючи, він запитав:

- Здасться, ви читаєте вірші Тичини?
- Так, я читаю «Вітер з України».
- Я волів би переглянути цю книжку...

І ми познайомилися — юнак був з будинку відпочинку МОДРу (Міжнародна організація допомоги борцям революції). У одноповерховий під зеленим дахом будинок, що

височів недалеко над морем, зібралось чимало людей різних віком, мовою, звичаями, але серця їхні билися одним революційним, бойовим ритмом. Підпільна боротьба, арешти, допити, голодовки були за плечима багатьох борців, які лікувалися тут, прибувши з різних країн, де шаленів жорстокий терор знавіснелих експлуататорів.

Мечислав Гаско, юнак, про якого йде мова, теж потрапив сюди після розгрому панською дефензивою волинського комсомолу, зазнавши тортур, арешту, суворого суду, ув'язнення. За рішенням ЦК КПЗУ він переправляється в Радянський Союз на лікування, і ось — тепле чорноморське підсоння, коло друзів-революціонерів, знайомство з українською радянською поезією...

Пригадую, тоді Гаско не читав мені жодного з своїх віршів, хоч у нього вже були перші ранні спроби, викресані з ювацьких поривів під час вуличних демонстрацій чи вже у в'язниці. Були, кажу, але навряд чи юнак думав стати поетом — треба було підійматись на боротьбу проти панів, і він оспівував цю боротьбу як умів, і друзям подобалась його пісня, бо вона кликала на нові битви.

Нелегким було життя Мечислава Едмундовича Гаска. Народився він в 1907 році 27 січня в місті Луцьку в сім'ї кресляра, службовця міської управи. Коли йому було сім років, розпочалася перша світова війна, і її жахливі картини пройшли перед дитячим зором, бо Луцьк не раз був коли не прифронтовим містом, то безпосередньо ареною боїв. Потім революційні події сімнадцятого року, маси революційно настроєних солдатів колишньої царської армії, наступ кайзерівських військ, білопольська інтервенція, пілсудчина... Ідеями Жовтня жила чимала родина Гаска, і тому не дивно, що старші брати його пішли в рядах Червоної Армії боротись за молоду Радянську владу. В Луцьку, що опинився під чоботом Пілсудського, залишилися осліпий на той час батько, змучена горем мати та три поетових сестри й молодший брат.

Скоро п'ятнадцятилітній юнак зв'язується з комуністичними групами Західної України. «Найдужче, — розповідає Мечислав Гаско, — мене потряс розстріл дефензивою шістох польських комуністів. Тоді я написав «Пісню про шістох розстріляних».

Панські шпигуни й провокатори пильно стежили за будь-яким проявом революційної діяльності серед робітників і селян, а також серед молоді. Пілсудчики вживали всіх заходів, щоб із корінням було вирвано будь-які спроби до національного і соціального визволення. Особливо ж їх непокоїли настрої населення «на кресах», в областях Західної України, на прикордонні з Радянським Союзом. На той час про катівні в Польщі знав чи не весь світ.

Після арешту на допиті Гаско зазнав тяжких тортур, сліди від яких лишилися на все життя. Невідомо, як обернулася б його доля, коли б не активні виступи лівих в сеймі, що в якійсь мірі відкрили істину про страшні знущання дефензиви над неповнолітніми. Незабаром, як неповнолітній, випущений під залог до суду, де його мали судити за 102-ю статтею царського кодексу, що діяв на окупованій Волині, виходить на волю й Мечислав Гаско. Але справжня воля для фізично повівченого юнака приходить тільки тоді, коли позаду лишилися тривожна ніч, вузенька смуга кордону, і нарешті... Радянська земля!

Вже в одному з пізніших своїх віршів поет, певне пригадуючи свої переживання тих часів, пише:

Річка замерзла — кордон.
Берег тамтой — Україна!
Іще тільки півтора гони,
І він кайдапи скине.

.

У радості серце в полові —
Вже берег радянський вітає!..

...Потім я не зустрічав Гаска кілька років. А він тим часом вчився в нашому радянському вузі в Одесі, став членом літературної організації, почав друкувати свої поезії в газетах, журналах. І тільки пізніше, познайомившись з його творчістю, я пригадав худорляву постать юнака на сочинському узбережжі, його простягнену руку до тичинівського «Вітру з України».

Теми класової боротьби на світовій арені, інтернаціональні мотиви братерства, революційні зрушення й звольні битви на всіх материках земної кулі — ось що хвилювало поета й народжувало пристрасні рядки його віршів. Страйки, демонстрації й запальна боротьба в панській Польщі, події на Балканах, в країнах Південної Америки — Уругваї і Аргентині. Софія і Луцьк, міста й пустелі Африки, далекі заокеанські прерії, повстання чорношкірих рабів і криваві розправи колоніалістів над борцями за волю — ось що було лейтмотивом ранньої творчості поета.

І коли глибше й глибше вчитуєшся в рядки його творів, то бачиш, як вимальовуються крізь тканину поезій контури гігантської боротьби, що точилася й точиться між двома світами. Мечислав Гаско відчув це гостро, бо надто рано в його дитячий світ ввірвалися звуки її гонгів. В одному з віршів — «Лист до брата» — він, згадуючи своє дитинство, писав:

...Між руїн
і між трупів росли
Ми у сонця на ясних очах.
Ні пісень,
ні казок
не казав
В ночі-дні
в льоху ніхто нам.
Тільки чути одне довелось:
Як гармат
та шрапнелів хорал,

Коли день у крові догорав,
Свої співи
 співав стоголосі
Й цілував бліндажі бетонні...

В одній із своїх найбільших поем «Карпати», надрукованої десь в 1927 році в журналі «Молодняк», поет зображує жахи братовбивчої першої світової війни, затіяної капіталістичними заправилами світу. Образи твору Мечислав Гаско виносив в собі ще на світанку свого життя. Своїм змістом, розкриттям пастроїв поема перегукується з відомою повістю Анрі Барбюса «Вогонь», високо оціненою Володимиром Іллічем Леніним. Як і в повісті «Вогонь», у «Карпатах» показується все безглуздя численних убивств сипів народів-братів, зодягнених в сирі солдатські шинелі, нещадно тавруються ті, хто організовує ці убивства. Засніжені Карпати спливають кров'ю представників багатьох народів — росіян, українців, угорців, словаків, чехів:

...Стогнуть Карпати...
 плачуть Бескиди...
В хмари завинулись турні.
Снігом укрилися галі.
Всі нарукували:
 лемки,
 і бойки,
 й гуцули...

Поету завжди була невимовно близька й рідна доля трудящих Західної України. Сам він брав участь у перших сутичках за її визволення з-під панського гніту, тож зрозуміло, чому ця тема так часто звучала в його піснях. Живучи вже на радянській землі, він не забуває про ту титанічну боротьбу, що з дня на день точиться там, на тій землі, де живуть його мати і сестри:

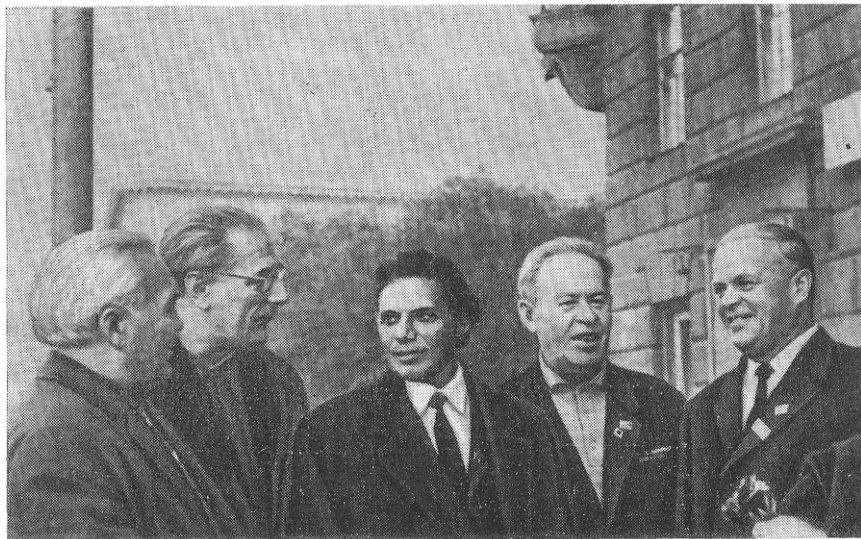
...Сльозами і кров'ю спливає мій край.
Кати в їх потоках будують свій рай.
Ні розстрілів луни, ні шибениць ліс,
Ні дзенькіт кайданів, ні леза заліз,
Ні дула, наставлені просто на скропль,—
Ніщо не згасило протесту вогонь.

Вся збірка «Обабіч кордону», що вийшла в світ в 1929 році, сповнена цими мотивами гніву й боротьби, визвольних прагнень та інтернаціональної солідарності пролетарських борців усього світу.

Але в збірці вже немало й інших мотивів — це пісні про вільне життя на радянській землі, про щастя праці й рівність трудящих. І в тому ж вірші, який я щойно цитував, є такі слова, що з ними звертається поет до своїх земляків:

...На сході — дивіться:
 не щадячи поту,
Взялись на будові
 брати за роботу.
Для всіх нас зростає
 ця спільна будова,
Ніщо їх не ділить —
 ні фях, ані мова.

В подальшій своїй творчості Мечислав Гаско не раз повертається до теми дружби народів, але тепер він ще частіше співає пісню тій дружбі, що розвинулася за інших умов, під зорею ленінської національної політики. Закінчивши радянський вуз, одержавши спеціальність, він працює в багатьох місцях Радянського Союзу і всюди знаходить таке характерне в нашому житті, що кличе до пісні... Алтай, Мецера, Ріон, дослідницькі траси на просторах безмежної Батьківщини. Чудова у віршах поета наша радянська земля: в його рядках обов'язково відчуваєш те, чим пройнявся автор. Він далекий від трафарету, від збитих штампів. Не все вдається йому, але ось ви читаєте

Письменники України у Волгограді. Зліва направо:
М. Упеник, В. Кондратенко, П. Усенко, М. Талалаєвський,
І. Гончаренко. 1971 р.

Л. Первомайський та П. Усенко. 1972 р.

про край, де «із Бії вже бути Обі», і ви відчуваєте й ту природу, й ту обстановку, й ті чуття людини, які передає автор і які тільки такими й можуть бути. Мечислав Гаско, безперечно, вніс в українську радянську поезію багато нового в образах, надиханих далекими й близькими краями нашої землі, нововідкриттями, перетворенням природи, пейзажами, картинами...

Прочитайте, з якою любов'ю оспівує поет «місто технічної слави, те, що еру машин розпочало», сибірське місто Барнаул, в якому, «співтворчістю міцно злютовані, Ползунов і Фролов дерзали» і де

...Підіймались й до світла тягнулись
Ті, чий труд увійде в комунізм.

А скільки теплих рядків сказано поетом і в окремих віршах, і в поемі «Коли співає Сазандар» про, здавалося б, вже такі знані нами ще з поезій Лермонтова й Пушкіна, гори Кавказу, про його людей, його історію!

Ім'я Леніна, вождя світового пролетаріату, не раз з'являється в творчості Гаска. Для пригноблених всіх континентів ім'я те є символом визволення і кращої долі.

В невеличкій поемі «У річницю Ілліча» старий робітник Хозе, що живе на одній з вулиць Буенос-Айреса, звертається до російського комуніста:

О, послухай, любий русо,
Певне, Леніна ти знав...
Розкажи, який він був
І чи правда те, що вмер він?..

Поема писалася в третю річницю смерті Володимира Ілліча, але й тепер вона промовляє тією ж правдою, як і тоді, бо величний немеркнучий образ вождя живе в серцях і думках трудящих усього світу.

Я вже говорив, що не все з написаного поетом вдалося йому, та й доробок творчий має він скромний. Суворе життя часто кидало поета на тяжкі випробування, що певною автобіографічною канвою й лягло в підоснову його творчості.

Але поет вийшов переможцем під ударами долі й залишився, як і годилось, незламним і вірним священній меті комуніста, з великою в серці любов'ю до людини, лишився інтернаціоналістом, з незагасимим закоханням в далі й небо Батьківщини. І те, що створено ним, заслуговує уваги й, безперечно, становить цінний внесок до скарбів нашої радянської поезії.

В поезії Мечислава Гаска ми часто відчуваємо плідні впливи творчості Володимира Маяковського. Це помітно на таких його поезіях, як «В Північному морі», «Лист до брата», «Лист з в'язниці», «З західноукраїнських мотивів» і особливо у вірші «Помста Бен-Елі». Але справа не лише в формальному наслідуванні. Гаско вчивсь у великого майстра умінню в стислих, карбовано-різьблених словах показати гостру ситуацію, характерну подію, душевний порив людини — і все це на значному політичному звучанні. Вчився Гаско і в представників старшого покоління українських радянських поетів — Тичини, Сосяри.

Поет віддав чималу данину і формальним шуканням, часто невинуватим, але характерним для нашої поезії в двадцяті роки.

Але поза всім поезія Мечислава Гаска не була байдужою, не була холодною, спокійно-споглядальницькою. Сучасній молоді треба вивчати й знати поезію років класових битв. В ній горить непогасний вогонь пролетарського інтернаціоналізму, і багато поезій Гаска показові в цьому відношенні — вони яскраво відбивають всією своєю будовою, всім своїм еством ті пориви й горіння, якими жило поетове покоління.

Поет працює й зараз. Особливо приємно відзначити, що він лишився вірним своїм першим покликам серця, своїм юнацьким поривам, зарядженим вогнями Жовтня. Поет співає дружбу народів, силу єдності, славить братерство нерушиме й вічне. Напередодні свого п'ятдесятиріччя він мав повне право сказати:

..На березі року нового
Я знову складатиму звіт,—
Що зроблено мною й для кого
На протязі пройдених літ.

1958

ОЛЕКСА ВЛИЗЬКО

Слово на вечорі, присвяченому 60-річчю з дня народження Олекси Влизька

Сьогодні у нас день шістдесятиріччя поета Олекси Влизька. Уявимо собі, що серед нас на цих урочистих зборах сидить поважна людина похилого віку, натруджена трудами, з примореним серцем і присніженою головою... Уявимо.

...Та будемо говорити про молодість, про молодість поета й про юність поезії.

Гей, ти, серце, сонячно гаряче!
Гей, ти, серце, сонцем золоте!
Від коліски невгамовна вдача
Оселилась з нами і росте.

Може, творчість Олекси Влизька є найхарактернішим прикладом того, як слово поета, через десятиліття пройшовши до нас, залишається тим духовним скарбом, який і час не губить, не стирає його.

А певне, саме тому, що те слово його, вся його творчість — це голос літ, це буяння епохи, це рух і боротьба, сприйняті його юним серцем і закарбовані в книжках поета як на монументах по шляху історії нашої.

Перше десятиріччя по Жовтню. Перший вірш 25-го року, перша збірка 27-го року.

Хай вдухли бої громадянської війни, віддалились битви, та вона йде, сувора й непримиренна, та класова боротьба двох світів, і юний поет, як солдат-новобранець, бере зброю старших, їх мужність, їх традиції й гордий з тієї овітреної дороги, що пролягла йому уперед...

Тепер і йому видиться далеко, і він може продекларувати «За всіх скажу» (назва збірки), і з цього тичинівського трампліна ми бачимо його світлочубого, волошково синьоокого й неспокійного.

Вогню, вогню! Надлюдської любові!
Хай кров кипить у грудях молодих!
Беру тебе, о світе мій терновий,
В обійми сонячні...

Коли ми, молодняківці, говорили про Влизька, ми обов'язково додавали «непосидючий Влизько».

Київ — Харків — Одеса... Середня Азія, закордон... Міста і села, порти і аеродроми, гори і моря... Більшість поезій його написано на далеких і близьких дорогах чи в готелях і кав'ярнях чужих і рідних міст. Це, як і інше, зближало його з Маяковським. Недаремно ж той казав: «Путешествия мне заменяют чтение книг». Олексі справді хотілось «весь світ обійти», але це було таким же далеким від туристських забаганок, споглядальницьких і холодних, як небо від землі. Куди б не потрапляв він, він гострим оком своїм, з тією посиленою гостротою, що компенсувала вади слуху, бачив лихе й прекрасне.

Прочитайте його балади, творчий наслідок чи, сказати б, підсумок його подорожей-блукань, і ви відчуєте творчий дух справді вояцького неспокою, що його ніс він у собі.

ПІСНЯР КОМСОМОЛУ

Кожного разу, коли я стрічаюсь з рядками давно писаних поезій Марка Кожушного, мене мов проймають токи тих незабутніх літ боротьби й звитяг, назва яким Двадцять роки.

В нас мета — комунізм,
Шлях широкий, без меж,—
Серце зоткане з заліз,
Серце зоткане з пожеж!

Всі ми вирости з бур,
Стяг наш — криця і кров...

...Він прийшов на перші збори полтавського літературного об'єднання «Плуг», принісши з собою дві чи три поезії, чи не весь свій доробок! Сором'язливо витяг з кишені списані листочки й ще сором'язливіше почав читати, кидаючи карими очима на аудиторію.

Нам того багажу було достатньо, щоб одноставно проголосувати за прийом цього молодика до нашого кола, до кола таких же ще безкнижних початкуючих письменників. І сьогодні я думаю, що ми не помилились у своєму рішенні, бо ж поезіям тим судилося ввійти навечно до скарбниці наших літературних надбань, що вже громадились в перші роки нашого радянського буття.

Що приніс з собою цей дев'ятнадцятилітній комсомолец з села Денисівки, що на Лубенщині, на той час курсант Полтавської губпартшколи? Звичайно, можна було б говорити про його молодечий запал, про романтику перших літ революції і його невимовне захоплення світом нового, але це було б не все — він образно, в карбованих

рядках своїх поезій зумів сказати про непохитну істину епохи, ясну й величну, про становлення нового світу, народженого Революцією,—

Ми — машини,
Ми — електрика,
Двигуни історії,
В нас червона орнаментика,
Усипана зорями.
Сини славних неможливіків,
Наймити ображені...

Образність, пісенний лад перших поезій Кожушного в поєднанні з їх смисловим динамізмом, здавалось, квіткою весняною розквітали нам на радість. От тільки писав він мало та й мало з'являвся в редакції нашої комсомольської газети «Червоний юнак», певне, через надмірну завантаженість комсомольського активіста тих літ.

Та написане ним було добре виношеним у серці його, бо живо переходило в пісню, ставало широким надбанням молоді, комсомольських осередків. Я не знав тоді жодного вірша Марка Кожушного, який би не ставав піснею. Й що характерно, кожному з них брали на голос не лише професійні композитори, як Кость Богуславський, Пилип Козицький, Василь Верховинець, але самі комсомольці, комсомольські вожаки-заспівувачі.

Хто тоді не знав, не співав його славної:

Наша спілка молода —
Немов маківка на полі,
Мов мале дитя...
Гей до нас!
Брати, до волі!
Кличе трактор нас у поле,
Комунарів-молодців!
Ми, машиняні герої,
На машині, на моторі
Волю несемо!

Я добре знав Лубенщину, працюючи весну й літо 1923 року завполітосвітвідділом окружкому комсомолу, полюбив цю прекрасну частину Полтавщини, край пісень, край богатиря Піддубного, край нашої комсомолії. І хоч часто доводилося мені тоді бувати на її дорогах, але я ніде не стрічав, не бачив живого трактора... Посмужене поле, плужок, дерев'яна борона, прапрадідовський коток — ось і вся «машинізація» на той час.

Як же Марко міг так заспівати про трактор, про машиняних героїв (прообраз сучасних механізаторів), про те нове, що «на машині, на моторі» мало змінити світ?..

...Згадується місто, приголомшене звісткою про смерть Ілліча. Полтава в траурі. Сипався й сипався, здавалось, без кінця, сніг, від залізничного вузла гули, немов ридали, гудки, й туга невимовна брала й брала людські серця...

І згадується Марків вірш тих днів:

Недаремно гули гудки
Фабричні,
Заводські,—
То місто й село тобі, Ілліч,
Із сліз вишивало сорочку.

Єсть тасмниці поетичного слова, що мов зринають з глибин душі самі собою, в хвилини найбільших переживань. Які слова було знайти поету в ті хвилини всенародної скорботи? І вони знайшлися, немов зринули з самої душі народу образом вічної сили його, образом, що і з печалей постає живим життям.

Я вже сказав, Кожушний писав мало, за своє життя він не видав і малої книжечки. Після Полтави, в середині двадцятих років, вчився в Харкові в Комуністичному університеті імені Артема, потім працював у редакціях газет і журналів «Наймит», «Сільськогосподарський пролетар», «Трактор», належав до спілки комсомольських письменників «Молодняк».

За роботою все рідше доводилося зустрічатися з Марком, а тим часом друзі почали помічати, як до міцної статури Кожушного вже підбиралась ще неквапна, але підступна хвороба. Все менше з'являлось його поезій, таких пам'ятних всім, написаних ним у попередні роки. На початку тридцятих він пристрасно відгукується на знаменні події в нашій країні, на такі, як народження гіганта радянської індустрії,— «З пісень про Тракторбуд»; співає він і про вже справді бачений ним трактор, про героїв-ударників першої п'ятирічки:

В нас другі набої,
В нас другі гранати.
Перекопи нові
Треба нам забрати.

.

Не спивить нікому
Шумного прибою,
І тепер ми, друзі,
Не програєм бою!

СХИЛІМО ГОЛОВИ

Їх немає між нас... І сьогодні ми можемо тільки гадати про священні місця їх вічного схову, думкою і серцем облітаючи широкі поля військової слави. І ми навідуємо друзів, поетів у шоломах, на присмаглих степах Приазовщини, при синіх холодках Кавказу, в межиріччях Дунаю і Рейну. Встають вони і йдуть до нас із степової могили Червоного Солдата, щоб прочитати свого вірша чи прочитати розділ з нового, недописаного роману, поділитись словом, живим і гарячим.

Вони серед нас.

Пригадуються перші дні війни — другий чи третій. Значна група членів Спілки письменників, що зголосилась добровільно негайно ж виїхати на фронт, зодягалась у військову уніформу. Припасовували ремені, пояси. Від незвички ходити в чоботях важко гунали по цементовій долівці. Одержували рушниці, патронташі, набої. Заходила ніч, і ми мусили поспішати, на нас чекала далека нічна дорога туди — на захід, до лінії фронту. Вже всі стали ладом, старанно виструнчились, та всіх затримувала одна людина...

Поет Микола Шпак не міг погодитись із тим, щоб узяти рушницю без багнета (рушниці нам було видано без багнетів). Він вимагав настійно розпакувати скрині з багнетами і видати йому. Всі нервували, але Микола свого тоді домігся. Коли потім товариші в дорозі запитали його, чому він так уперто наполягав на своєму, він пояснив так:

— В бою з фашистами близько буду. На багнета потрапить який — а я цього хочу! — не втече від мене...

Високий, стрункий, з великою лляною шевелюрою над чесними блакитними очима, закоханий у мистецтво пензля та в музику слова, пішов поет Микола Шпак з міцно насадженим на рушницю багнетом прямо в полум'я боїв. Далі — фронт, безперервна робота поета, солдата і газетяра під постійним вогнем ворога, що рвався вже на поля Київщини. Потім — оточення, життя в лісах, партизанська боротьба, безперервне полювання ворога за страшним і невловимим «дідом»... Вузький дворик київського Будинку письменників був свідком скажених туртур, які вчинили есесівці, ввіймавши, зрештою, поета-партизана. Глухий відгомін нерівної боротьби чується нам з-за кривавої стіни німецької катівні. Десь там загинув Микола Шпак.

У вантажній автомашині, що везла нас тоді на фронт, плече в плече з Миколою сидів відомий вже на тоді молодий єврейський поет Мотя Гарцман. Чутливий і талановитий лірик, майстер чудових рядків, створених його сильною фантазією, — мов примхливий барвистий візерунок шитва на тлі української природи. Ми запам'ятали його, певне, останні погляди на рідні йому місця, місця його дитинства, на землю ту, яка зродила не одне славетне ім'я класиків єврейської літератури. З лікарською сумкою, стоптавши багато кілометрів закривавленої військової землі, впав на полі бою Мотя Гарцман.

Нешвидкою ходою хазяйновитого старого солдата іде Яків Качура. Таким запам'ятали ми його на всіх фронтних перемаршах Південно-Західного фронту в трудні 1941—1942 роки. Він пройшов солдатом війну 1914 року і знав її невмолимі закони. Ніякі труднощі і несподіванки не захоплювали його зненацька, і, може, тому кожца подія фронту не минала його пера. Він скрізь встигав.

— Він робить, як віл, — казали про нього друзі...

Справді, це був літературний віл фронтового радіомовлення. З польовою сумкою, з карабіном і олівцем, цей

уже літній чоловік, батько сина-офіцера, був відомий у кожному підрозділі фронту. Його можна було зустрінути на перехресті доріг з піднятою рукою, щоб попутна машина підкинула ближче до якогось КП, у бліндажі за бесідою з якимсь розвідником чи снайпером, побачити в лінії наступаючих. І його матеріал завжди був свіжим і настійно потрібним для чергової трансляції в ефір.

Погожого вересневого дня осені 1943 року ми, група військових кореспондентів-письменників, побували не тільки на звільнених барвінківсько-ізіумських полях, місцях тогорічних запеклих боїв. На той час нашої уваги не привертали свіжі сліди недавнього бою, мислями ми поринули у скруту днів травня 1942 року. Широко розстиглось поле. Дощі, вітер, сонце і час уже стирали сліди тогорічних бойовищ. Ось уламки розтрощеної снарядом машини, ось непомітні деталі, найдрібніші речові докази людських трагедій: розбитий протигаз, шматки обгорілого одягу, вистріляні й невистріляні револьверні патрони, втоптана в землю пілотка. Ми стояли з хвилюванням у серці. Десь тут загинули наші товариші Олекса Десняк, Леонід Зимний, поет Джек Алтаузен, Яків Качура. Уява домальовувала невідоме. Ми розпитували у місцевих селян, у хлопчиків-пастухів про всі дрібниці подій тих днів, нам хотілось намацати хоч якісь сліди. Нам ще не хотілось вірити, що вони загинули, та, мов у відповідь, тільки степовий вітерець співав свою передосінню пісеньку над сизуватою рівниною поля...

А потім ми дізнались про залізну мужність Якова Качури. Він загинув, закатований на допитах, як вірний син своєї Радянської Батьківщини, сказавши кагам:

— Я український радянський письменник. Ніколи не зраджував і нічим не зраджу Батьківщину, служити ворогу не буду...

Мужньо і з вірою в перемогу загинули на своєму посту талановитий, широко відомий радянському читачеві

прозаїк Олекса Десняк, поет Леонід Зимний, поет Джек Алтаузен, який у суворих боях тих років виміряв південні степи нашої України, присвячуючи їй гарячі рядки своїх поезій.

Кожен раз, коли перед молодією школярською аудиторією згадується ім'я Миколи Трублаїні і його смерть на полі бою, скорботні жалі проходять по залу. Талановитий мандрівник, захопаний в суворі полярні простори нашої Півночі, він так само захоплював своїх юних читачів. Це був любий письменник юнаків і дітей. Працюючи в галузі пригодницького жанру, він перед війною досяг уже дуже багато. Але в Трублаїні була особлива вдача — він був ще й прекрасним організатором юнацьких дослідчих гуртків, екскурсій, піонерських походів у різні кінці Радянського Союзу. Він був співцем неосяжних просторів нашої Батьківщини і захоплено вів на ті чарівні простори наше юнацтво. Його книги розходились великими тиражами...

Ще не встигнувши переодягтись у військову форму, Микола Трублаїні добровольцем з'явився на Південному фронті. Він міг би стати з часом одним із найцікавіших військових письменників. Але війна війною, і куля смерті безжална скрізь. Іще коли не злинув цвіт липневих маків нашого південного степу, кров його тяжкої рани забарвила марлю бинтів. Рана була смертельною. Це сталося десь у районі Приазов'я, коло Савур-могили.

На полях визвольних битв полягли смертю хоробрих єврейські письменники, члени української організації Спільки товариші Мойсей Гершензон, Гірш Діамант, автор біографічного оповідання про Тараса Шевченка, єврейський критик Петро Альтман, відомий перекладач і поет Мойсей Хащеватський.

Імена письменників-воїнів поета Угарова-Остропольського, автора відомої козачої пісні, Юрія Черкаського та інших вічно житимуть серед нас, як і імена західноукра-

їнських письменників Олександра Гаврилюка і Степана Тудора, що впали на вулиці міста Львова в перші години фашистської навали.

На збуреній гарматами крем'янистій кавказькій дорозі впав поет Кость Герасименко. Загинув він у ті трудні дні, коли оскаженілі гітлерівські орди рвалися перевалити кавказький кряж. Та ми не знаємо бодай одного рядка, оповитого зневір'ям у нашу силу, в віршах і картинах цього вічно бадьорого, з іскорками гумору поета. Віра в перемогу, в непереборну нашу силу дихала з кожної кореспонденції, кожного вірша за весь тяжкий рік невтомної його праці в армійській газеті.

Завдання Спілки письменників — дбайливо зібрати все, що стосується життя і бойової діяльності письменників-воїнів, покласти гідний вінок на пагорб слави, місце їх вічного сну.

В день славетної Перемоги ми пам'ятаємо, що весь їхній труд був тільки для перемоги і кожне їхнє слово кликало тільки до перемоги.

Над світлою пам'яттю поетів-воїнів схилимо голови, друзі!

1946

ПРО ЯКОВА КАЧУРУ

Знав я Якова Дем'яновича Качуру, може, не так уже й близько, але знав давно—десь з 1925—1926 року.

Творчий доробок письменника був ще невеликий, але ім'я його і на тоді вже було знаним в широких колах і літераторів, і читачів.

В ті давні часи було чимало так званих «письменників» з «гучним» ім'ям із різних аспанфутів, неокласиків, літярмарківців, з різних буржуазно-націоналістичних організацій, які всіляко намагалися залучити до своїх груп справді талановитих початківців. Але та «слава» обходила, була глибоко відвортною для вдумливого молодого радянського письменника Якова Качури. Пригадується, з яким гострим сарказмом висміював він неодноразово всіляких діячів, що за галасливою літрекламою тільки шкочили радянській літературі.

Бувши безпартійним, Яків Качура на протязі всіх років своєї літературної діяльності завжди йшов лінією, що її визначила наша партія,— це був справжній непартійний більшовик, радянський письменник.

В колі літераторів Якова Дем'яновича називали «старим солдатом». Справді, він добре знав солдатське життя ще старої, царської армії, але він знав і життя солдата великої армії революції, життя червоноармійця, будучи сам у лавах Червоної Армії. З Яковом Качурою завжди було приємно говорити як з людиною значного життєвого досвіду, з людиною теплою серця, ясної думки.

Письменник майже весь час працював як газетяр і журналіст. Це давало йому можливість ґрунтовно і всебічно вивчати життя.

Глибоко відчуваючи радянську дійсність, прагнучи відобразити її в своїх творах, Яків Качура і сам постійно зростав як патріот Радянської Батьківщини. За це і не любили його всілякі буржуазні націоналісти та троцькісти. Скромний, працьовитий непартійний письменник часто ставав об'єктом їх нападів.

Багато сили і енергії віддав письменник журналу «Молодий більшовик» (бувний «Молодняк»), де він працював секретарем. Чимало матеріалів молодих літераторів пройшло через його руки, багато щирих порад вислухали від нього початкуючі.

Яків Дем'янович в перший день війни пішов добровольцем на фронт.

Пригадую, їхали ми з ним в одній групі вантажною автомашиною з Києва на Тернопіль. Дехто з товаришів рушницю тримав у руках уперше, дехто не знав, як поводитись під час ворожих авіанальотів, і тоді Яків Качура широко використовував свій досвід «старого солдата», допомагав товаришам. Сам він, ставши військовим журналістом, ніколи не розлучався зі зброєю. Таким і лишився він в пам'яті тих, хто його знав близько...

Талановитий письменник і журналіст, полум'яний патріот Батьківщини, що героїчно загинув у боротьбі з фашизмом, Яків Дем'янович Качура всім своїм кращим доробком мусить бути відомий нашому радянському читачеві.

МИКОЛА ШПАК

В грізному 1942 році до рук гестапівців потрапив мужній партизан, непохитний радянський патріот поет Микола Шпак.

Збігають один по одному дні і роки, але в усіх, хто тільки знав його, зустрічав його в житті, не згасає в пам'яті світлий образ життєрадісної, завжди піднесено-схвиленої в своїх творчих устремліннях людини.

Тяжкі іспити життя не згинають сильних духом, вони ще дужче загартовують волю і серце незламних. Так сталося і з Миколою Шпаком. Полум'ям всеспопеляючої зненависті до фашистських окупантів розгорілось його натхненне слово, народжене в умовах боротьби, труднощів і поразок, в умовах важкого підпілля. І, розглядаючи сьогодні його останній поетичний данок, можна сміливо сказати, що українська радянська поезія часів Вітчизняної війни засвідчила себе в особі поета Шпака сталевонезламною зброєю, сила якої була страшна для ворогів Вітчизни.

Ми не знаємо останніх передсмертних слів поета, але ми чуємо, до нас доходять з далнини тих суворих літ пристрасні рядки його віршів, його полум'яні слова:

...Не підійме ворог голови.
Заживуть народи, вільні люди,
Будуть весні сосячні, нові,
Будуть жить брати повсюди!..

Микола Шпак (справжнє прізвище Шпаковський) народився 23 лютого 1909 року в селі Липки Корнинського району на Житомирщині. Син неможливого селянина, він

азнав усіх злигоднів нелегкого дитинства, але вже в ранні літа в його дитячій свідомості вразливо відбилися перші спалахи революційних вогнів сімнадцятого року, запалені Великим Жовтнем. Радянська влада дала можливість юнакові набути освіту, закінчити художню школу і продовжити далі навчання в сільськогосподарському та педагогічному інститутах. Професія батька, який працював садівником, не могла не лишити свого впливу на кмітливого хлопця, вона прищепила йому на все життя велику любов до природи, сказати до речі, чарівної приірпінської природи, де зелень полів і блакить неба так чудово поєднуються з завжди шумовитими перелісками Житомирщини, що далі на захід переходять в масиви поетичних дібров Волині.

Звичайно, юнак не знав, що саме тут доведеться йому в майбутньому стрітися з лютим ворогом-окупантом, що доведеться колись за інших умов сказати:

...Мов ізумруд, весінній ліс
На вітрові качається.
На Ірпені, де я ізріс,
Літа мої стрічаються.

Стрічаються в жорстокі дні,
У дні війни...

Через всю ранню творчість поета проходить одна із основних його тем — тема захисту Батьківщини, військово-патріотична тема, яка кликала до постійної і невпинної підготовки до можливих битв за здобуте в боротьбі батьками. І щоб зрозуміти велич і силу подвигу Миколи Шпака і по-справжньому оцінити нерозривне бойове співдружжя його зброї і його слова в години найтяжчих іспитів, для цього варто поглянути на весь шлях його творчих успіхів і невдач, на шлях, перейдений ним в часи нашої радянської діяльності.

Вже десь в роки 1928—1929 на сторінках комсомольського журналу «Молодий більшовик» почали з'являтися поезії за підписом Миколи Шпака. Писати він пробував і значно раніше, в шкільні роки, але ті його ранні спроби ще не могли потрапити на сторінки преси. Та й надруковані поезії не привернули особливої уваги ні тодішньої критики, ні читача, бо були вони на той час досить звичайним явищем, фактом появи ще одного початківця, що з трудом складав свої перші віршовані рядки.

До літератури через газети і журнали, через тодішні літературні організації йшло вже чимало початківців, але, як правило, ще з надто невеликим багажем знань, творчого досвіду, отже, й говорити про якісь яскраві сторони того чи іншого імені було ще важко. Проте вже й тоді не можна було не помітити в перших тих творах поета-початківця Миколи Шпака могутніх впливів народнопісенної традиції. Поет слухав пісні і прислів'я, казки і приказки, вбирав їх своїм співучим серцем, щоб у майбутньому творчо повернути народові. І не дивно, що в грізний час підпілля кожен рядок його пісні-гніву, пісні-заклику зазвучав по-особливому дохідливо до людських сердець, по-особливому глибоко промовляючи подзвоном зброї народного месника.

І гострота слова, і сила гніву змогли народитися в поета з усіх його попередніх надбань, почерпнутих з великої скарбниці душі народної, такої розкриленої, наснаженої великою силою радянської дійсності.

З перших рядків своєї творчості поет не відривається від життя; він змальовує його реальні картини, оспівує велич молодого, нового, що народжується.

Отже, цілком природно, що в його перших поезіях з'являються і «с е л ь б у д», і хустка «ч е р в о н а», і комсомольці-«а к т и в і с т и», і перша «е л е к т р и к а» з вікна сельбуду, і все те нове, що прийшло з радянським життям в побут села.

Кому не знайомі почуття селянського хлопча чи юнака, може, дещо наївно висловлені в римованих рядках ранніх поезій, почуття юнака, який був свідком і став учасником пам'ятних зламів на селі в часи гострої боротьби нового з старим. Треба пам'ятати, що поет приходить в літературу в період початку широкого колгоспного руху, в часи найбільшої активності всього передового в нашому селі, і він палко співає славу новому. На той час були, скажемо, й інші голоси в літературі, яким не бракувало мінорних тонів в оспівуванні села і за якими стояла неабияка традиція оспівування всього старого, патріархального, відживаючого з усіма атрибутами старої романтики. Та в літературі, як і в житті, на передній план вже владно виступало нове. Револьюційні потрясіння і небувалі зрушення, що їх ніс з собою колгоспний рух,— ось те, що давало напрям поетам, які писали на теми села. І молоді радянські літературні сили були тут заспівувачами. Чуємо ми з того молодого хору ранніх літ і юний голос Миколи Шпака.

Журнально-газетний період випробування сил у поета минув уже в 1933 році, коли вийшла з друку перша його книжка поезій «Наркому рапорт». На цей час поет пройшов вже чималу школу життя, набув літературного досвіду, зазнаючи досить відчутних впливів з боку радянських поетів старшого покоління. Микола Шпак любив і захоплювався поезіями Сосюри, Тичини, Маяковського, що не могло не позначитись на його ранній творчості.

Поетом заволоділа індустріальна, як казали тоді, тема, але особливого значення він надавав темі воєнній. Саме тоді в наших літературних колах можна було зустріти високого і стрункого, з бездоганною військовою виправкою синьоокого красуня юнака в військовій формі, який тільки що повернувся з військового навчання чи від'їздив до червоноармійських таборів. Він був активним членом

ЛОЧАФу (Літературне об'єднання Червоної Армії і Флоту), сумлінно вивчав життя і побут нашої армії, писав про неї в газетах і журналах. Капіталістичний світ повсякчас нагадував своїми провокаціями, що він аж ніяк не відмовився від ідеї воєнного походу на вільні радянські землі, і треба було міцнити наші сили, гартувати зброю. Майже всі поезії збірки «Наркому рапорт» присвячені цій темі. Вже самі назви розділів та віршів у збірці («Маневри», «Похід», «В повітрі бій», «Бійці», «Червона казарма», «За станцію бій», «На варті», «Кордон» та ін.) говорять нам про їх цілеспрямованість, про тематичну суть. Поет-юнак сам проходить військове навчання, бере участь в маневрах і бачить в усьому тому високе покликання патріота і громадянина. Це не холодне виконання обов'язку солдата старої армії, ні — це справжнє горіння радянської людини, розуміння славного обов'язку молодого покоління перед народом, партією, країною.

І поет наснажує свої поезії тих літ романтикою походів, горінням юності, високим розумінням мети. Він намагається в художніх образах передати напругу маневрів не як механічного переміщення техніки і людей, а як заходів оборонного значення на тлі міжнародних політичних подій («А десь в Болгарії, у Польщі смута, солдати армій інтервенцій чатують час...»). Він вірить в правоту нашої справи і говорить про це у вірші, написаному в дарницькому таборі, «В повітрі бій»:

Ми знаємо:
 життя закон такий,
 Що переможуть
 лиш більшовики.
 В майбутніх днях
 майбутніх війн
 Відчуже з нас
 це не одні.

Я навмисне зупиняюсь, може, більше від можливостей цієї статті, на питанні ранньої творчості Миколи Шпака тому, що, на мій погляд, дехто з товаришів в останніх своїх критичних працях, присвячених поету, чомусь обминають саме цей період, тим самим недооцінюючи його значення для всього подальшого зростання письменника, його ідейного гарту. Можливо, такому підходу підставою стали окремі поетичні невірності ранніх творів поета, але ж не можна обминути ті благородні ґрунти, на яких починали рости наші поети-патріоти, вирісши згодом в хоробрих воїнів Радянської Вітчизни і показавши в наступних битвах з ворогом незламну силу зброї і пісні.

Естетський підхід до літературної спадщини раннього періоду багатьох наших поетів, що прийшли в літературу в довоєнний час, чимало нашкодив деяким критикам в правильному аналізі літературних явищ.

В пошуках високоестетичних поетичних зразків того періоду естетствующі критики прогледіли головне — літопис часу, суть часу, його реальне відбиття в реально існуючих документах, поетичних збірках. Коли б справа стояла так з одним-двома авторами, то це було б ще півбіді, але ж ми маємо справу з цілими групами молодих — від найперших років радянської літератури і до часів Вітчизняної війни. Це вже вада, про яку треба говорити.

Ось чому я не можу обминути і не зупинитись на ранній творчості Миколи Шпака, яка є яскравим відбитком і характерним показником його перших літературних устремлінь, його ідейним і творчим початком, що так яскраво спалахнув уже в умовах смертельної боротьби з ворогами Вітчизни.

Духом священного патріотизму, любові до свого краю пройнято всі поезії Миколи Шпака. То його глибоко хвилюють літні маневри нашої армії — і він намагається відбити в своїх поезіях молодечий запал юнаків-воїнів, їх армійський побут і досягнення, щоб рапортувати пар-

кому товаришу Фрунзе, то він заглиблюється в спогади про минулі бої батьків за краще майбутнє...

Поет починав свій літературний шлях у час великих перетворень в нашому селі, у час першої п'ятирічки, в період велетенського крутого піднесення країни на фронті індустріалізації. Ось бійці одного підрозділу вийшли в поле на заняття, перед ними складне завдання. Спрага, спека — ніщо не зупиняє бійців, бо вони, прямуючи через поле, бачать, і це наснажує їх, як залізницею йдуть ешелони з незвичайним ще до цього часу вантажем —

під гул заводів нових
в степи весна прийшла
із ХаТеЗе.

ХТЗ, Дніпрогес, Тракторний, новобудови... Це все пове в тематичному арсеналі тодішніх поетичних збірок, і воно цілком полонить уяву поета і посідає значне місце в збірках «Наркому рапорт», «В дорозі» та інших.

Друга збірка поезій Миколи Шпака і формально і тематично близька до першої; і в ній провідною темою є тема бурхливого радянського життя, тема будівництва перших п'ятирічок.

Мій край росте
в деталях кожної машини,—

пише поет. Він оспівує юнь, своїх ровесників, що вперше стають до верстатів, поповнюючи ряди радянського робітничого класу.

Природно, лексика другої збірки — «В дорозі» — збагачується новими словами, як-от: «промфінплан», «конвейєр», «зрівнялівка», «завком», «бюро осередку», «профком», «змагання» та інші. Поет розуміє високе покликання митців художнього слова, він мріє завжди йти за найпередовішими ідеями нашого часу, ідеями Комуністичної партії.

...я завжди регулярно читаю «Правду»,
Це найкращий помічник в поетичній роботі,—

заявляє поет в одному з своїх віршів.

В післявоєнних виданнях збірок Миколи Шпака подано дуже мало зразків його перших поезій, і тому читачеві дещо важко простежити справжній творчий шлях поета, ім'я якого ніколи не буде забутим в серці нашого народу.

Перше, що впадає в очі, це, безперечно, намагання наслідувати бойовій музи Володимира Маяковського, особливо в перших збірках. Звичайно, тут було ще багато від захоплення зовнішньою стороною форми вірша, але й не тільки це. Володимир Маяковський славив героїчну дійсність нової в світі держави труда, завдавав нищівного удару її ворогам, громив усе, що заважало могутній ході нашого народу вперед. Він вторгався в буденне життя республіки, брав в арсенал своєї бойової поезії, здавалося б, такі звичайні питання, яким, певне, ніколи не судилося б запалати вогнем незвичайної напруги справжнього поетичного пафосу. Володимир Маяковський був великим новатором форми і дивовижним майстром змісту, і все це захоплювало молодих поетів, владарювало над їх розумом. Звичайно, наслідування були часто некритичними, та й сили були замалі, а від цього і благородні спроби часто не досягали мети.

Коли розглядати поезії Миколи Шпака того періоду, то, поряд з вдалими з художнього боку творами, часто бачимо і вірші, позначені технічною невправністю, хоч і повні молодечого запалу. Тут ми нерідко зустрічаємо і невдалі словотвори, такі як: «літа зріль», «хоч в місяць стріль», «дні осончені», «збирають набряклу сонь», «накидь намстів» і т. ін. Є в збірці й тодішні загальноновживані трафарети на зразок: «сон розпапавши», «сонячний розмай» та ін.

Починаючи з третьої збірки «Моя любов» (1936 р.), поет дещо змінює характер свого вірша, відходить від попередніх формальних шукань і повертається знову до улюбленого ним раніше традиційного пісенного рядка:

Зацвітай, калино,
Посеред долини
Піснею дівчини,
Співом солов'їним.

На пісенній основі свого вірша поет і працює включно до останнього передвоєнного року і в цій же улюбленій ним формі потужно підіймається в нашій поезії своїм доробком, створеним за інших суворих і грізних умов.

Природу поет любив особливою творчою любов'ю. Це була не споглядальницька любов пустопорожнього естета, не снобістське замилювання чарами змінних явищ зими, літа, весни. Свою любов до неї він виніс з років трудового дитинства, коли працював на перших смугах землі, що перейшла у власність трудівника-селянина від поміщика і куркуля, любов до природи прищепив йому народ, серед якого жив і творив юнак. І ця любов проходить через всю поетичну творчість Шпака до його останніх рядків, створених вже десь в грізному партизанському лісі на пні зрізаної липи.

Ось поет, співаючи про кохання гармоніста до любої йому дівчини, майстерно домальовує весь рисунок вірша пейзажем:

Розцвітає тихий сад,
Зацвітає літо,
Обростає палісад
Король-цвітом.

Ось він створює вірш «Цвітуть сади» — про дружбу, кохання, — сповнений леготом весіннього цвітіння:

Тебе люблю, мій друг натхненний,—
В роботі вдох нам не згасать.
Сміється білим цвітом сад.

.

Цвітуть сади,
Надходить літо,
Плоди наллються соком ситим,
Добірні сонячні плоди.
Цвітуть сади —
Тебе любитиму завжди.

Микола Шпак не просто віддає данину рідній йому природі, яка надихала його, він черпає з неї, немов з багатющої скарбниці, нові образи, нові мотиви, теми нових творчих задумів. І вона ж нагадує йому про ті героїчні подвиги нашого народу, якими він вславився в боротьбі за кращу долю людства. В творчості поета все настійніше постають образи народних героїв часів громадянської війни, знайомі йому з дитинства картини суворих воєнних буднів в рідних місцях:

А з загоном на Брусилів
Милій конем скаче,
Розганя він банди білі
У боях гарячих.

Події минулого, славні подвиги героїв революції, любов до рідного краю — провідні теми творчості майбутнього поета-партизана. Він і пізніше не забуває тієї істини, з якою прийшов до літератури і яку висловив вже в перших своїх рядках:

Ми живем у дні казкові,
Але знаємо, в цих днях,
Якщо треба,— ми готові —
Будеш ти на літакові,
Осідлаю я коня.

І третя книжка, як і перші дві, коли розглядати їх з формального боку, це книжка шукань і поступового

зросту поета. Багато було в нього спільного з його ровесниками, з поетами його покоління, та не можна не помітити того особливого, що було властивим тільки Шпакові. Розвиваючи далі народність в творчих прийомах свого вірша, він береться за більші поетичні полотна, і вже його четверта книжка починається поемою «Багатство». Приблизно в цей же час він задумує і пише велику епічну поему про юних підпільниць, комсомолок, робітниць махоркових фабрик міста Кременчука. Тема героїчного комсомольського підпілля за часів денікінщини цікавила багатьох письменників, вона захопила і Шпака. В ній розгорталась дивовижна картина беззавітної відданості нашої молоді великій справі комунізму в часи найтяжчих випробувань. На жаль, поет не здійснив свого задуму до кінця, і... власною кров'ю довелось йому дописати в роки Вітчизняної війни сторінки героїчної поеми.

В книжці «Багатство» (1938 р.) він малює реалістичні картини життя колгоспу в будні і в свята, зримо показує побутові деталі, вводить читача в світ нового, що народжується. Зріє майстерність поета, і це помітно позначається на згадуваній збірці. Характерним в цьому відношенні є вірш «Славить Пушкіна народ». Просто і невимушено починає поет розповідь. «Знову вечір загляда до хати... заганя дітей померзлих мати до бабусі...» І ось діти в полоні тих казок, які своїми персонажами такі близькі до пушкінських. Від спогадів дитинства поет переноситься до сучасного:

Та роки спливли, і ми — дорослі,
Путь широка пролягла.
З'їдемо в колгосп до батька в гості,
До хатини край села.

.
У кругу веселим вечорами
Сяє лампа Ілліча.
Той студент, той інженер... Між нами
Мати з радістю в очах,

Росла країна, міцніла новою силою, а разом з нею зростав і мужнів поет. І сьогодні, розглядаючи поетичний доробок Миколи Шпака, розумієш всю закономірність того зростання; крізь всі ранні огріхи і невірності бачиш стільки пережитого, милого, рідного, що наче йдеш ранньою весною по свіжозораній ріллі; йти важко по свіжих скибах, але так пахне земля, така сила відчувається весняна, аж злетіти хочеться у ту голубу далечінь, куди кликав нас поет своїми словами.

Ось його захоплюють синьобарвні квіти, світлі райдуги, золота імла ранків, і він від усього серця проголошує:

...Нахилиє вітер віти
в золотій імлі...
Як чудово жить на світі
на моїй землі...

І так само характерно для його світовідчуження звучать рядки з вірша:

...Злітають жайворонки над полями,
і ми зустрілися з піснями.

Остання друкована перед війною книжка поезій Миколи Шпака має назву «Сила земна», та ще має книжку, яка через воєнні обставини вже не змогла вийти і назву якій поет дав «Жита красуються». Вже самі пазви говорять про той шлях, яким протягом десятиріччя ішов поет, не збиваючись на манівці, віддаючи партії і країні весь свій хист, помисли і устремління.

Багато і напружено працює поет в останні передвоєнні роки над підвищенням своїх знань, над вивченням революційного минулого нашого народу...

Поет береться до перекладу багатьох російських народних пісень, перекладає на українську мову поезії з білоруської, осетинської, єврейської, башкирської, вірменської та інших мов. Його захоплює величний спос

«Калевали», і він здійснює частину перекладу, за цей же час він створює низку дитячих казок, таких як «Сон Захарка», «Казка про лютого царя та мудру вдову» та ін. З усього було видно, що до поета прийшли найплodотворніші, а тому й найщасливіші роки творчості, багатих задумів, нових устремлень!

...Та ось перед нами книжка поезій Миколи Шпака, яка змістом своїм різко відрізняється від усього, написаного ним досі. Те саме, з ніжною назвою село Липки позначається під його поезіями, немов чуються запахи тих самих перелісків, шуми дерев... Але не ті часи труда і миру оспівує автор — перед нами постає грізний месник, поет-боєць, поет-партизан:

До свободи! До свободи!
Уставайте, смілі, горді!
.....
Що ж, умремо у бою,
Ніж знеславим юнь свою...

Сталося так, що офіцер Радянської Армії Миколе Шпак, потрапивши в оточення, тяжко поранений, опинився в таборі смертників. З величезними труднощами при допомозі радянських патріотів вдалося матері поета вивести сина з табору і перевести до рідного села. Дужий від природи організм переборов тяжкий фізичний стан — поет видужав. І ще його руки не могли як слід тримати олівця, а він уже пише гнівні заклики до братів і сестер, що залишилися на тимчасово окупованій території, гнівно таврує всією силою свого поетичного хисту фашистських загарбників. Він ні на хвилину не залишався осторонь великої боротьби, що точилася навколо не на життя, а на смерть.

Простеж, читачу, сторінку за сторінкою, рядок за рядком його гнівних поезій запілля і боротьби, і перед тобою постане великої сили образ радянського патріота.

І силу цього образу не можна зрозуміти, не зрозумівши, не пізнавши всієї долі його, всього життєвого шляху селянського юнака, що зростав і мужнів за Радянської влади. Він не може миритися з тим, що сталося, він не поступиться ні перед якою силою заради виношених з дитинства ідеалів свободи, щастя і братерства. Боротьба і тільки боротьба за всяких умов — ось що стало тепер перед поетом в усій жорстокій необхідності!

Поет опинився, так би мовити, один па один супроти суворої дійсності, без зброї, без організації, без явок. І треба було починати все з азів зацілля, починати згідно з обставинами, але суворо керуючись єдино вірною, що впливала з усього єства патріота, ідеєю бити фашистську наволоч, де б вона не була. І поет починає бити ворога зброєю слова. За псевдонімом Пилипа Комашки з'являються націлені в саме серце ворога, насичені силою правди сатиричні вірші поета. Він відгукується на всі події, використовує кожний випадок. Ось з'являється відозва до населення окупованих областей про збирання металевого брухту, і поет відповідає на цей закликницьким саркастичним віршем:

...Гей, свинець даруйте, мідь,
Буду кулі нові лить,
Буду кулі нові лити,
Від синів вас боронити.

.

Стоїть мати коло тину,
Виглядає мати сина,
Нема сина із походу,
Б'ється син той за свободу.

І закінчується вірш полум'яними словами відозви не давати нічого окупантам, а ставати «до визвольних гордих лав», і тоді:

...Зустріне мати сина,
Й стане вільна Україна.

Під цим віршем ще значиться: «село Липки». Але далі життя в рідному селі стає все небезпечнішим, і Микола Шпак, згуртувавши з відданих радянських патріотів партизанський загін, іде в ліси. Від цього часу під його пристрасними поезіями все рідше зустрічаємо назву рідного села, а з'являються натомість інші назви, які говорять самі за себе, як ось — Ст. ліс, у Яри-му лісі, с. Війтівці, с. Попільня, у лісі села Сороцівка, с. Липки — Ірпінь, с. Озера, у лісі й знову в лісі, а то й ще «в кімнаті Павлука, завідуючого школою»... Поетові товариші, спільники по партизанському життю, розповідають, що письменним столом поета був на той час стовбур зрізаного дерева серед лісів Житомирщини.

В умовах невідступного переслідування ворогом, в умовах смертельної боротьби, суворого партизанського життя поет-воїн писав багато. Те, що до нас дійшло, становить окрему книжку, але є свідки, які стверджують, що, крім відомих поезій, один зошит віршів було спалено під час наскоку есесівців на запільну явку. Немало віршів було просто загублено.

Гнівна муза боротьби була тою силою для поета, яку він всю мобілізував на справу перемоги над ворогом. А дні були тяжкі. Фронт перемістився далеко до Дону і Волги. Треба було згуртовувати людей, знаходити зброю, готуватись до нових і нових битв. Даремно було б шукати в ці тяжкі хвилини в рядках поезії Шпака зневіри, розпач, розгубленість. Його партизанські поезії — це, крім всього, блискучий поетичний щоденник людини-борця, людини-комуніста. Його турбувало лише одне:

...Де-то наші нині,
Що боронять землю
Степову веселу,
Край від ворогів?..

І в такі хвилини природно з'являються рядки, в яких пристрасно звучить звернення до брата-офіцера:

...Де ти, Федоре, мій брате,
Чи бійців своїх торопиш?..

Поет знав і вірив, як і все паселення тимчасово окупованих земель, що проб'є час і прийде визволення, принесене воїнами славної Радянської Армії. А тим часом всюди мужні патріоти-партизани не припиняють ні на мить своєї нещадної боротьби з ворогом. Минають дні і місяці напруженої праці в підпіллі, що дорівнюються рокам. Як не зрозуміти слів поета, сказаних ним своєму другові в хвилини, коли треба було підбадьорювати товаришів.

...Важко жити в цім заплілі,
Працювати над собою,—
Решту наших, що впілили,
Треба вивести до бою...

Глибоким ліризмом і силою гніву до чужинців, своєрідним маніфестом підпільника до рідних йому сестер і подруг звучить вірш поета «Дівчатам лицецьким». Починає він мову мудрістю Сааді, його словами: «Кто не разбросает зерна — не соберет жатвы, кто не рискнет жизнью — тот не победит врага». Всі рядки цього вірша пройняті сердечною любов'ю до нашого народу, до радянських дівчат:

...Немов Жанна д'Арк, ви
Всі будьте, дівчата!
О земле українська,
На муки багата,
Рости героїнь ти
Свободолюбивих,
Сміливих, відважних,
І мужніх, і мстивих!..

Багато теплих, сердечних рядків поет присвятив своїм друзям по спільній боротьбі в лісах Житомирщини — партизанам і партизанкам.

Та всі почуття свої, всі помисли, які тільки вривалися в серце поета, всі їх поєднував він з одним — з боротьбою:

...Ти будеш жити й любити мене,
А я... чи смерть лиха, серцита мене.
А ти рости будеш, люба, як знать,
Своїх білявих, білозубих малят
І, може, згадувати, плакати за тим,
Кого любила і ворога була з ким.

А в найтяжчі хвилини в його поетичному щоденнику викарбовуються такі рядки:

...Збите листя падало зелене,
Як лишилось мало друзів, мало,
Тільки ти жива ще біля мене...

Підсумовуючи розгляд цього особливо характерного періоду в творчості Миколи Шпака, можна сказати, що коли б у нас з якогось сумного випадку долі залишився тільки один вірш цієї збірки, то й тоді він був би для нас значним вкладом у скарбницю української поезії періоду Вітчизняної війни.

Але, на щастя, ми маємо всю дорогоцінну збірку поета, створену у виключних умовах за кілька місяців героїчної боротьби з ворогом. І все це становить собою такий скарб, який ще по-справжньому не оцінений нами перед народом.

Поезіями партизанського підпілля Микола Шпак займає одне з чільних місць в українській радянській літературі періоду Вітчизняної війни. Його ліра цього часу підносить голос такого звучання, який міг луцати з уст народних співців в години тяжких іспитів, в суворі часи історії.

В тяжкі дні і ночі, в хащах лісів, в смертельному ворожому колі в серці поета народжувались слова жагучої ненависті до окупантів. І коли візьмемо ту територію, той порівняно невеликий простір, який було охоплено бойовою активністю партизана Миколи Шпака, то земля та вогнем палала під ногами ворога. А українська література мала там свого кращого товариша, свого представника, який гідно ніс славний прапор радянського літератора-патріота.

Літнього дня 1942 року на одній з зелених вулиць Києва зграя розлютованих есесівців нарешті натрапила на невловимого досі поета-партизана Пилипа Комашку — Миколу Шпака, а разом і на його давнього друга по літературному об'єднанню «Молодняк», письменника Петра Радченка. Підлий буржуазний націоналіст А. Любченко видав письменників-партизанів ворогам.

Нам не відома дальша доля поета-партизана, вона губиться за ґратами фашистської катівні, нам невідомо також, де його могила. Дуби і берези, сосни і ялиці, німі свідки його діяльності, і сьогодні шумлять в лісах Житомирщини.

Рани на стовбурах дерев, що їх нанесено кулями в часи боїв, давно позаростали корою, тільки не заросла рана, яку завдано нашій поезії. Кажуть, що колгоспні дівчата, працюючи на полі, знайшли пляшку, в яку було вкладено вірші Пилипа Комашки. Це правдиво — вже легендарний на сьогодні образ Миколи Шпака живе серед рідних йому гаїв і луків, на яких колись минали його дитячі літа і на яких він словом і зброєю боровся з ворогами.

І сліду не лишилося від тих, з ким вів смертельну боротьбу воїн-співець.

А пісні його, гарячі і пристрасні, живуть і будуть жити, бо зогріває їх негасимий вогонь радянського патріотизму.

Не подзвоном зброї хочеться закінчити цей огляд про життя і творчість друга-поета, а закінчити рядками однієї з його поезій, яку він читав колись разом з нами на одному з літературних вечорів:

День пламені,
День, а чи квіти,
Як тобі, сестро,
Світ не любити!

1956

ВОГОНЬ СЕРЦЯ

Ім'я поета Матвія Гарцмана, одного з тих письменників, які віддали своє життя за свободу і незалежність нашої Соціалістичної Батьківщини, ми згадуємо сьогодні з великою пошаною.

Багато товаришів, які працювали в Києві до Великої Вітчизняної війни, знали скромного, невисокого на зріст, з розумними карими очима талановитого поета-лірика. Але особливо знали і любили поета його найближчі друзі, ті, кому вперше він читав свої ще не друковані поезії і які, люблячи його талант і щире серце, стали його першими перекладачами на українську мову, — це були поети Микола Шпак і Леонід Зимний. Велика і пристрасна любов до Соціалістичної Вітчизни, бажання віддати їй весь світ талант і уміння, спільність думок, поривів і ідей — ось що зближувало цих трьох молодих поетів, яким Батьківщина слала широкі і звабні дороги.

І як наслідок цієї творчої дружби, десь в сороковому році, напередодні війни, з'явилася в перекладі на українську мову книга поезій Матвія Гарцмана «Поезії та балади». З почуттям шаноби беремо ми до рук невелику книжку ще й тому, що нема на сьогодні серед нас — смертю хоробрих полягли вони на полях битв — і самого автора книги, і її редактора Петра Альтмана, і її перекладачів Миколи Шпака і Леоніда Зимного.

Талант М. Гарцмана завжди привертав увагу кращих майстрів української радянської поезії, і тому ми маємо його вірші в перекладах Павла Тичини, Максима Рильського, Володимира Сосюри, Андрія Малишка та багатьох інших поетів.

Велика любов до Соціалістичної Батьківщини надихнула поета на чудові пісні про поля і ліси, про гори і моря нашої неосяжної країни. По-особливому, з великою поетичною силою лірика оспівує він красу рідної нам землі. Але особливо величною постає на тлі перетворюваної більшовиками природи наша радянська людина:

Весна не тому,
Що ластівка знов
Звиває гніздо своє,
Що сонце в Дніпро
І в зелень дібров
Снагу життєдайну лє.
Дніпре,
В холодну твою каламуть
Пішли водолази,— вони
Три ночі пороги упевнено рвуть,
Щоб звести греблю весни.

Матвії Гарцман — сучасник славної доби Дніпробуду, доби п'ятирічок, коли країна наша перетворювалась на могутню індустріально-колгоспну державу, і тому пісні його славлять героїчний труд нової, щасливої людини. На тлі велетенських подій, що відбуваються в нашій країні, голос поета звучить особливо життєстверджуюче, він мужніє з часом, набуває сильного звучання.

У поета було тяжке дитинство, і він розуміє, що тільки Радянська влада дала йому крила злетіти до справжніх людських високостей. В одному з своїх біографічних віршів поет про свої дитячі роки пише:

Свіглих згадок про дитинство
Я, на жаль, так мало маю...

Та поет радий з того, що вже ніколи не повернеться те старе і прокляте минуле і що він може тепер сказати:

Ой ти, чорне лихоліття,
Ви, мої дитячі роки,

Вже не вернетесь до мене,
У моє життя натхненне!..

Багато рядків своїх поезій присвятив поет природі і полям Радянської України, її полям і садам, її рікам і долам, де народився і зріс він і за визволення якої від фашистських окупантів віддав своє життя. Про це співають такі його чудові вірші, як «Україна», «На батьківщині», «Дарунок», «Дуб», «Моя республіка» та ряд інших поезій.

Але багато поезій присвятив М. Гарцман і всьому Радянському Союзу, його неосяжним просторам. Він з любов'ю оспівує і радянське Заполяр'я, відвагу наших людей в сніжних далях Півночі, і гори Кавказу, і сонце Молдавії, і чарівну природу Біробіджану.

Варто сказати, що М. Гарцман один з тих поетів, які ніколи не забували того, що треба бути завжди готовим дати ворогу належну відсіч, якщо тільки він здумає напасти на радянські землі. В багатьох його поезіях цей мотив набуває особливо підкресленого значення. Так, в одному з своїх віршів, присвячених рідному братові, що загинув на підводному човні в Фінській затоці, поет каже:

Своє життя прожити хочу до кінця,
Як треба буде — зодягну шинель бійця.

Ніщо не страшить поета, мужнього радянського патріота, коли треба стати на оборону рідної країни. В тому ж вірші він продовжує:

Я хочу, щоб буяла молодість в цвіту,
Вона, немов орел, вся прагне в висоту.
.
Та голови орел не захова між крил,
Коли побачить раптом чорний небосхил.

І не дивно, що, коли грянула війна, всі три старші брати Гарцмани стали в лави воїнів героїчної Червоної Армії і смертю хоробрих полягли в жорстоких битвах за

свободу Вітчизни. Меншого брата, разом з матір'ю поета, фашисти закатували.

Ще десь в середині сорокових років поет, визначаючи роль своєї пісні, у вірші «Я вже не той, що був колись...» пише:

Хай супроводжує бійця,
Хай сил додасть у дні походу.

Та разом з тим він визначає і своє місце в строю, місце поета-бійця, поета-громадянина:

А треба буде,— в час безсонь,
Як битва закипить священна,—
Із серця викрешу вогонь,
Осяю бойові знамена.

Ці ж мотиви захисту Соціалістичної Вітчизни і боротьби за священні ідеї комунізму надихнули поета створити і такий прекрасний вірш, як «Трибун», присвячений Георгію Димитрову.

Поетичний доробок М. Гарцмана, який так чудово відсвічує всім багатством барв, просякнутий священними ідеями радянського патріотизму, натхненним закликком до друзів-ровесників готувати себе на випадок смертельних битв з ворогами Соціалістичної Батьківщини. В цьому плані ним створено ряд блискучих балад, то мініатюрних, таких як «Скрипаль», то таких розгорнутих, наповнених відчуттям бойової напруги, диханням гарячого степу, як «Будьоннівська балада». Тонкий лірик, майстер відображення найінтимніших людських почуттів, він був разом з тим суворим воїном в серці і в мислях, з нещадним веспопеляючим гнівом ставився до ворогів Вітчизни.

Зачарованими очима дивився він на світ нового, щасливого радянського життя і в цьому зачаруванні свій спів зливав із співом сопілки пастуха, з рапковим хором

птаства в гаях Придніпров'я, з піснею жниці на колгоспних ланах. Хороші пісні поета Матвія Гарцмана! Не все вдалося зібрати і перекласти з його спадщини, але і те, що вже знайдене, показує неабияку силу поетичного хисту поета-воїна.

Ми вже говорили про те, що поетові завжди була близькою тема дружби наших народів і на цю тему він написав багато поетичних творів. Та хотілося б тут окремо згадати про одну з таких його речей, як «Слово про чабана». Мов у краплі води, відбито в цій невеличкій поемі всю долю старого чабана, сина Казахстану.

Що мав колись, до Радянської влади, знедолений байський батрак, убогий казах?

Випасав чужі отари,
Бай від них жирів,
Я ж ходив сумний, як хмара,
З голоду чорнів.

Велетенські перетворення, що їх принесла Радянська влада в степи Казахстану, докорінно змінили становище трудящих мас, колись гнобленого царатом і ожирілим байством народом. І нову пісню співає чабан-акин, і гримить в тій пісні слава новому:

Ні, де, друзі, вже не сниться —
Там, де ріс полям,
Золота шумить пшениця
Й чути гул машин.

Степ колгоспний, наче море,
Розіславсь навкруг.
Вийшов трактор на простори —
В землю врізавсь плуг.

І неначе з неба хмари
Впали на поля —
То ідуть мої отари —
То моя земля...

Так через образ старого чабана поет показує велику життєдайну, перетворюючу силу Комуністичної партії, Радянської влади. Тож не дарма в його творах комунисти — це люди великого благородства, великої душевної сили. І себе поет відносив до цієї сили, покликаної перетворити світ. Глибоко відчуваючи болі і печалі ударів та втрат на великому шляху перемог, розмовляючи з своїм серцем, він каже:

Ти, серце моє, не здригнися в бою!
.....
Ти радість пізнало — того не забудь.
Пройшли ми велику і зоряну путь.
Ми добре коріння пустили в глибіню
Для щастя майбутніх, нових поколінь.

З глибини самого серця вириваються в поета незабутні рядки, написані ним в якомусь дивному передчутті:

Про смерть не згадаю ніколи —
Життю мої мислі й воління,
Бо хочу, як Щорс, в чистім полі
Мчать верхи, бить іскри з каміння.

Хай краще вже серце вколнше
Десь вітер в степах України,
Ніж бути оплаканим в тліні,
На ліжку, у колі родини.

Ставши в ряди воїнів у дні Великої Вітчизняної війни, М. Гарцман створив таку прекрасну річ, як «Смертний вирок» — цей гнівний присуд поета фашистським насильникам. Будучи солдатом, ідучи полями битв, поет викресав із серця вогонь, який освітлював шляхи до перемоги.

В Київському клубі письменників висить мармурова дошка, на якій золотими літерами викарбувано імена письменників, що полягли на полі брані, і серед багатьох знаних памі імен читасмо ім'я Матвія Гарцмана.

МИКОЛА ТАРНОВСЬКИЙ

Десь близько сорока років тому довелося мені серед редакційної пошти розкрити адресованого нам до редакції листа. З білого конверта на стіл лягли вірші, коротка інформація про себе. То був голос з-за океану, голос Миколи Тарновського. А десь невдовзі по тому ми вже друкували кілька речей його в «Молодняку», й він став, так би мовити, молодняківцем, хоч до того він уже організаційно належав до «Гарту», ввійшовши до складу його заокеанської філії.

Вже з першої половини двадцятих років ім'я пролетарського поета Миколи Тарновського стає добре відомим радянському читачеві. Про нього писав критик Володимир Коряк у газеті «Вісті», писали Олександр Копиленко — в журналі «Червоний Шлях», Михайло Доленго — в статті «Десять років української літератури», Люціана Піонтек — в журналі «Молодняк» та й ще не один критик чи письменник...

Микола Тарновський вже тоді зріднився з українською радянською літературою, жив її життям, її шуканням, її темами, її перспективами.

Звідки й що приніс вартого уваги цей неспокійний заокеанський чоловік з мозолистими руками пролетаря, з чолом поета, з хистом професійного революціонера?

Микола Тарновський народився 1 січня наприкінці минулого сторіччя на Тернопільщині. Мабуть, мало дарунків поклав біля його коляски новий 1895 рік, хіба що моторні

посипальники села Коцюбинців щедріше сипнули зерном до хати та голосніше проспівали «на щастя, на здоров'я». А наймитське щастя (батьки жили в наймах при фільварку пана) — то убоге щастя. З його ласки старший брат та сестри Миколині, як у вирій птахи, потяглися далеко в невідомі краї, за океан. Та не одні вони! Тисячі й тисячі бідарів, обкраяних графами, князями, панотцями, всілякими орендарями, здиричками, заповнили трюми великих пароплавів, назавжди покидаючи миле небо батьківщини, знайомі з дитячих літ гаї й потічки, близьких і рідних. Це про цей страдницький «исход народа» горючими словами скаже потім один з тих, хто був тоді в цій гушці:

Ось вийшов з-за воріт хлопчина малолітній,
А матінка за ним, заллялася сльозами;
Ось дівчина іде, мов квітка нерозквітла,
Що впала із куца на шлях цей тут, між нами.
Ось батько нахилився, дітей своїх прощає,
Цілує їх уста і кучері їх гладить;
Дружина — журний зір в дорогу направляє,
Востанне мужа так в незнаний світ провадить.
Ось «газда» йде старий із клунком під пахвою:
В борги заліз, отож — щоб поле не продати,
Іде в далекий світ, примушений бідом,—
Не знати й сам куди — минуле відробляти.
Ось жінка з тягарем нестатків і недолі
До сина йде, що десь живе в новому світі...
Чи можна знати їй, яка її жде доля
І що у світі їй прийдеться їй зустріти?!
Багато нас було, тих вигнанців нещасних,
Що дім лишили свій і в світ ішли за очі...

Такий згусток фарб поклав, взявши зі своєї творчої палітри, Микола Тарновський на полотно моторошної в своїй трагічності картини, назва якій — е м і г р а ц і я. П'ятнадцятирічним юнаком він сам пройшов весь цей шлях, як і тисячі й тисячі його старших та молодших братів та побратимів.

1940 рік. Селянський хлопець з Коцюбисщів на Тернопільщині вже в місті хмарочосів, у місті, якому дав перед тим таку вбивчо точну назву Максим Горький: місто Жовтого Диявола. Що при собі мав юнак? Мову — вивезену з краю, рідну, славу мову коломиїнок, мову материних пісень, Франка, Стефаніка; ще — спогади-картини рідної природи, милого Прикарпаття, спільного неба, світлих ранків, образи рідних і друзів,— спогади, які вже можуть з'являтися тільки в снах... І що ще? Міцні працюючі руки, юнацькі стремління, п'ятнадцять років. Ось і весь багаж! Як бачимо, це все таке, що й на зуб мало тому Жовтому Дияволу. Хто не пригадає знаменитої повісті Володимира Короленка «Без язика», долі героя повісті поліщука з Волині Матвія Лозинського. Чи не це жде й Миколу, який уже втрапив у ту диявольську машину, що все перетирає, перемелює на єдиний продукт — пеліченні багатства для багатих?

Ось сторінка з його життєпису цих перших літ:

«Приїхавши до Америки, перші два з половиною роки я працював по ресторанах міста Нью-Йорка. Робота була втомлююча, без відпочинку, без вихідних днів, по чотирнадцять годин щоденно.

Заробляв п'ять, шість доларів на тиждень, з яких треба було відривати спору частину, щоб післати батькові на сплатення боргу за мою подорож. Із заробленого майже нічого не лишалося для себе...»

Далі — Детройт, праця в ливарному цеху, завод Форда, праця на конвейєрі, заводи Доджа, Студебеккера, Каділлака. «Довелось мені походити,— згадує Тарновський,— і попід заводами у пошуках праці, бо знову наступило безробіття...» «Тисячі людей стояли в черзі,— розповідає він далі,— перед «добродійними» установами, де їм подавали безплатно якусь юшку, а також поношену, стару одягу. Блукав я без праці п'ять місяців, але брат не дав загинути. Тоді ж я знову пригадав, що можу

працювати в ресторані, а ресторани були відриті в центрі міста. Пішов і достав роботу на нічну зміну, до 12 годин — з 7-ї вечора до 7-ї ранку. І знову без вихідних днів! Але працював я там тільки шість місяців, поки не відкрились автозаводи. На заводі, серед тисяч робітників, я почував себе краще, принаймні знав, що я не сам, що нас тут багато таких. А коли ми разом, то ми ж таки сила!»

Я звертаю увагу на ці останні слова з автобіографії Миколи Тарновського: «А коли ми разом — то ми ж таки сила!»

Пригадуєте, доведений до відчаю, приголомшений, прибитий усім ладом життя капіталістичної Америки, Матвій Лозинський із згадуваної вже тут повісті Короленка, потрясаючи кулаками, вигукує гнівні прокляття: «Нехай грім розіб'є це прокляте місто... нехай грім розіб'є і цю їхню свободу, там, на острові... і нехай їх візьмуть усі чорти разом з тими, хто продає їм свою душу!..» Це рознач одинака, з якого виварює юшку в своєму капіталістичному казані місто Жовтого Диявола, це доля тисяч і тисяч подібних до Матвія Лозинського. Але це не стало долею Миколи Тарновського й усіх таких, як він, бо до серця припало оте: а коли ми разом, то ми ж таки сила! З цього переконання починається класова свідомість, боротьба робітничого класу, організація його авангарду — Комуністичної партії, — все те, з чим пов'язав усе своє подальше свідоме життя Микола Тарновський.

Ось чому, розглядаючи творчість Миколи Тарновського, ми не можемо відділити ані на йоту її від тої колосальної громадської, партійної і журналістської роботи, яку провадив усе своє життя поет. Власне, вся його творчість впливала з тієї боротьби, яку вели робітничий клас та комуністичні партії світу.

П'ятдесят років тому вперше було надруковано вірш М. Тарновського з символічною назвою «Доля». Саме

цьому віршеві й судилося розкрити трудову книгу всієї по-
дальшої творчості письменника.

Хто покаже, як те папство
Всюди лихо творить?
Хто на це увагу зверне —
Хто тут заговорить? —

запитував п'ятдесят років тому двадцятирічний юнак
з міста Детройта. І в нього с вже відповідь на те запи-
тання, є розуміння сили, усвідомлення необхідності бо-
ротьби, єднання пролетарів, а це неабияка сила:

Вставайте, браття! Вже світає
І незабаром день буде;
Над світом сонце завітає —
Проміння радості зійде.

.
Нам треба йти, подавши руки
Назустріч правді, пліч-о-пліч;
Нам треба світла і науки —
Хай пропада ворожа ніч.

До цих рядків навряд чи варто що додавати. Перед
нами постає образ їх автора-пролетаря, який після неймо-
вірно виснажливої праці твердо зачинає свою **першу** літе-
ратурну сторінку, сторінку тієї **творчості**, над якою навис-
нуть і заборона, і переслідування, і арешти.

У літературному відношенні ми можемо говорити про
певні впливи. Але найкраще про них сказав сам автор
у своїй автобіографії:

«Ще восени 1914 року, коли в Європі шаліла війна, я,
ходячи з безробітними, почав складати вірші, щось на зра-
зок народних чи емігрантських пісень».

Так, це був зразок народної творчості, що народжува-
лась у середовищі, з якого вийшов і в якому перебував
початкуючий поет.

Та ось невдовзі вірш «Заклик», рядки з якого я щойно
цитував і який мав тоді назву «Вставайте», друкує газета

«Робітник» — і чорнороб Тарновський входить у світ літератури, освіняється покликанням поетів, які звали словом до боротьби.

Від цього часу він стає речником людей експлуатованого труда, а образи велетнів духа — Шевченка, Франка — стають його духовними поводириями.

З часом його творча активність зростає в міру розгортання класових битв, в міру розширення робітничої преси, утворення прогресивних організацій і всього іншого, що входило в арсенал класової боротьби.

Ми можемо сьогодні, на віддалі часу, по-різному оцінювати перші поезії Тарновського, але уявімо силу його слова, кинутого ним десь у наелектризований натовп чи з трибуни до страйкарів, — і враз вірш обростає живим еством, шугає птицею, в'ється прапором. Ось, наприклад, переді мною його антивоєнний вірш, написаний в розпалі імперіалістичної війни в 1916 році й присвячений Карлу Лібкнехту:

Майдан. На майдані грізна і бурхлива
Юрба, як розжарений кратер;
Між неї з трибуни палку і чутливу
Промову веде агітатор.
Країна в війні, і на фронті страхіття,
Держава війну розгортає;
Народ серед злиднів — війни лихоліття —
На перви терпіння мотає...

Так, наближався сімнадцятий рік, і терпець народу урвався. Які ж гасла вкладає поет в уста агітатора?

— Дрижіть, кровопивці, всесвітні акули!
— Дрижіть, світові паразити!

Ці гасла знайомі нам з окопних листівок, вони лунали на міських барикадах сімнадцятого року! Ось чим дихала тоді поезія Миколи Тарновського! І, я думаю, багата на революційні традиції українська поезія забирає до своїх

томів і цю поезію далеких і близьких нам класових битв, поезію барикад.

Вже через п'ять років поет у вірші «Кому пісні мої» запитує:

Є співаки, що співом прославляють
Панів, і пань, і панську їх «красу»...
Кому ж це я пісень своїх співаю?
Кому хвалу несу?

І відповідає:

Робітникам по фабриках, заводах,
В глибоких шахтах, селах і містах...
Летить, пісні мої, в серця народу,
Звучить в його устах!

Жовтнева революція в Росії окрилила поета. Світовий пролетаріат, поневолені народи одержали могутній стимул до боротьби за свої права, і співець цієї боротьби знаходить нові мотиви, добирає нові слова для своїх пісень. І тут в допомозі йому стають брати з України, українські радянські письменники. Відділений тисячами кілометрів суходолу й океану, він гаряче відчуває кровну братерську близькість рідної йому, тепер Радянської України, і він тягнеться до її життя, до її імен, до її літератури. На протязі десятиріч можна простежити у багатьох поезіях цю його невгамовну потребу єднання з рідною землею, з рідним народом. Поет немов мимоволі стає духовним повпредом нашим на американському континенті. Він натхненно пише про наші здобутки, героїчні діла, правдиво розповідає про наші труднощі й перемоги.

Вже на початку двадцятих років радянські критики розглядали творчість Тарновського у контексті всієї української пожовтневої літератури. Я і сам не раз слухав виступи й лекції критика, професора літератури

Володимира Коряка, який піднесено, з підкресленою гордістю цитував зразки творчості пролетарського поета з-за океану.

Плодотворні зв'язки були в Миколи Тарновського з Мирославом Ірчаном.

Кожну вістку з України, кожен лист, кожен вірш радянського автора поет брав як найдорожчу копшовність до свого серця, і носив, і беріг її. З якою любов'ю він і тепер згадує, як він зазнайомлювався там, за океаном, з поезією Чумака, Сосюри, Тичини і багатьох інших поетів Радянської України. За великими клопотами журналістської, громадської, партійної праці, за умов терору й переслідувань він ніколи не забував дослухатись до ніжних мотивів нашої лірики, до звучання епосу революції. Немов натягнута струна, відгукувався він і на події міжнародні, на ті події, що відбувалися тут, на нашій землі. З Тичипою він розмовляє в горах, зустрічаючись, хай у думці, але зустрічаючись у тяжкі дні війни, з Рильським він перегукується через фронт й кордони листами-віршами:

О так! ворожі крила простяглись...
У крові тонуть українські ниви...
Та наші мислі тісно заплелись
В одній надії і в однім пориві!

Отже, одними надіями й одними поривами з нами мислив, жив і творив письменник, перемагаючи далеч, відстань і межі державні.

Сама природа творчості, вся громадська й політична діяльність Тарновського наснажували його поезію на інтернаціональні мотиви. Глибоко люблячи свою землю, свій народ, його пісню, літературу, мистецтво, він завжди був у тих шерегах, що билися за ідеали братерства, класової солідарності, пролетарської інтернаціональної єдності. Можна було б ілюструвати цю думку безліччю прикладів з його доробку як раннього періоду, так і літ

останніх, але власне вся творчість поета й журналіста, газетяра може стати за той приклад.

Тому хотілося б звернути увагу бодай на частину його поезій, таких, як «Смерть Сакко і Ванцетті», «Гаррі Сіммс», «Анрі Барбюс», «Живи, Іспаніє», «Дружній тост». Старше покоління наших громадян пам'ятає ті дні, коли могутніми хвилями перекочувались голоси протесту проти злочинницького вироку над Сакко і Ванцетті. Підняли свій голос і українські радянські поети. Вбивчо, дуже затаврував той злочин американської реакції Микола Таршовський. Він дає картину розбурханого людського моря, що злилося в єдиний крик тисячоголосий:

— Не смій убити їх, не смій!

Та кат шаліє. Його рука готова ввімкнути електричний струм, який на стільці спалить, спопелить жертви. Напруга має зростає!..

Заскреготали ржаво-чорні ґрати
І виляли свою останню злість.
Кати ведуть бійців на страту!..
Та ті бійці — це ми, це ми!

Поема «Гаррі Сіммс» — один із найбільш дозрілих творів поета першої половини тридцятих років. Саме тоді йшли особливо запеклі битви американських робітників з своїми експлуататорами. Поліцейські наскоки, терор куклукскланівців, організація штрейкбрехерства — все було кинуте проти страйкуючих шахтарів південного штату Кентуккі. Партія закликає найстійкіших стати на допомогу братам, і юний Гаррі Сіммс, комсомолец, вихованець колективу текстильної фабрики, вирушає з півночі країни на палаючий південь, щоб стати до лав страйкарів.

Схилімо прапори додолу —
На знак пошани, мук і болю;
Схилімо низько свої чола
Перед бійцем, що впав за волю!

Прибиті горем невимовним,
Ми поклянімося всі строго,
Що не забудемо ніколи
Про Гаррі Сіммса дорогого!

Це поема-некролог. З її сторінок постає героїчний образ молодого пролетаря-комунара, славного сина американського робітничого класу.

Українська радянська поезія багата на блискучі зразки вбивчого, гострого слова на адресу всіляких запроданців, націонал-зрадників, петлюрівців, бандерівців і всіх тих, хто запродував свої душі й тіла «капіталу-богу». Згадується знаменита тичининська «Відповідь землякам», поема «Відповідь» Володимира Сосюри і багато інших, гострих, як лезо багнета, рядків. Видно, вже надто допікали Миколі Тарновському ті панські посіпаки й лакузи, бо зустрічався він з ними віч-на-віч. На всьому його багатолітньому творчому шляху ми подибуємо — і в його прозі, і в поезії — дошкульні твори на цю тему. Вірш з дуже влучною назвою «Переміщеним на панські смітники» своїми викривальними інтонаціями перекликається із згаданою поемою Сосюри, але він вже поціляє в нових посіпака, прибитих хвилиною останньої війни туди, за океан.

Від рідної землі відбилися ви, невдахи,
І в темряву пішли, в безвихідне багно,
А там обсіли вас пани, як ті комахи,
І далі вже тягнули всіх на дно.

Зігнали нас, тоді списали, як худобу,
Безвольних і тупих за море повезли,
А ви — хоч і були на людяну подобу —
Дали себе везти, як справжні ті воли.

Занурені у блеф, — брехню ви ремигали,
Дивились у вікно на видуманий рай,
А з вами ті пани комедію зіграли —
В трущоби завели, і там — хоч помирай!

.

Кому ви служите? Чужим панам пихатим,
Які війною знов збираються іти,—
Щоб пшцити життя, палити рідну хату
І рідних вам людей з лиця землі знести?

Куди ж підете ви?..

Ми розуміємо, яку роль відіграв цей твір у середовищі українського населення Америки, безперечно правильно орієнтуючи багатьох у тій ситуації, що створилася там після війни. Сила цього вірша полягає в тому, що він влучає прямо в ціль. Тут годі шукати підтексту, все ясно, все — в діло.

Ще юнаком, у 1916 році, в Детройті, Микола Тарновський написав невеличку поему «Казка». Це була його перша спроба показати тяжкі злигодні української еміграції. Але лише через кілька десятків років йому вдалося здійснити свій задум, давши майстерно виконане полотно на цю тему — роман «Емігранти».

Треба було набути досвіду, пройти великий шлях. Та й безперервна громадська, газетярська, публіцистична праця — чи ж багато вона давала часу на здійснення таких творчих замислів?! «Ще за океаном, — пише поет, — мене ніколи не покидало бажання цілком віддатись літературній праці, але через вплив організаційної та громадської роботи, яку треба було виконувати в першу чергу, і через брак коштів на видання художніх творів це не вдавалося». І все ж десять років праці, поміж іншою роботою, віддав Микола Миколайович Тарновський своїм «Емігрантам».

Завершив поет цю роботу в 1956 році, а в 1958-му здійснюється його давня мрія — він у колі своїх, близьких, рідних співгромадян Радянського Союзу.

Так, негасиме почуття палало в серці поета, сурмило по рідному краю. І кожен приїзд до Америки радянських людей, зустрічі з ними викликали в нього все дужчу

радість, все дужче захоплення, — і все дужче посилювалося давнє бажання.

Можна сміливо сказати, що Микола Тарновський ще задовго до переїзду на Батьківщину вростав у наше радянське середовище, тому так, сказати б, «з ходу» ввійшов він у нашу дійсність, зажив нашими турботами, нашими мріями.

І де ми зараз тільки не зустрічаємо цю літню посивілу людину з комсомольським запалом в очах?! І на комсомольських будовах, і на різних виробничих об'єктах, і в подорожах, і на літературних вечорах! І всюди — його вагоме слово, скрізь — його добра рада, рада досвідченої людини, загартованого борця, який знає ціну щастя, відвойованого у старого світу.

ДАЛЬНІ ПОДОРОЖІ

У Петра Дорошка є написана ним поема «Дитинство», в якій він чудово відтворив перше пізнання світу в свідомості допитливого, чистого серцем і душею хлопчика. Людині багато дає наука, навчання у вищих наукових закладах, але, що певне, поету багато дасться науки життя, — ще з колиски, ще з пастуха, з виру навколишніх пізнань, що несуть їх і ліс, і поле, і ріка... І, мабуть, блакитна чистота Десни і пахучі узлісся поліських дібров, пісні матері й сестер навіяли поету невгамовану любов до музики слова, до сердечної мови батьків, до просторів любимої Вітчизни.

Ось звідсіль, з лісів Полісся,
Де ліщина та ожини,
Потяглися-повелися
У життя мої стежини...

А й справді, потяглися-повелися у світ стежини селянського хлопця, колишнього бідаря, наймита. Свою щасливу долю взяв до рук народ український, відвоювавши її разом з народами-братами, і почалося справжнє життя його синів, його дочок... «...З фронту, з-під Перекопу, — згадує поет, — повернувся старший брат Василь. Він став працювати у волоснім виконкомі (грамотніших не було, мав добрий почерк). Згодом він пішов учитись у педтехнікум в місто Городню. Я вже скінчив сільську школу. Любив читати...»

І в цих стислих рядках-спогадах відбилася не лише мала частина життєпису поетового, але водночас і величезна сторінка історії його народу, про який він ще не раз

буде співати в своїх піснях. Справді, немає вже, як колись те було, жодного неписьменного на нашій українській землі, середня й вища освіта стали загальним здобутком всього народу. Сам поет згодом вчиться в Харківському університеті, закінчує літературний факультет, стає письменником.

Його перша книжка вийшла в 1931 році і мала назву «Переможці степу». А далі — збірка поезій «Декади зросту» й роки невпинної потужної праці над словом. Це були роки великого народного піднесення, коли земля, що віки не давалася до рук справжнього господаря, нарешті ставала великою колективною власністю. Справді, на арену могутнього дійства виходили переможці степу, владарі машин і рахманних ріль. І поет оспівує ці могутні історичні кроки в своїх юнацьких, прозорій радості поезіях. Він не може не співати!

Та завжди, якимсь чарівним лейтмотивом, в його пісні звучать слова про чудесні перетворення на його рідній Чернігівщині, він не забуває її ніде й ніколи, ні за яких обставин:

Тут і стерня по-іншому пахне,
Тут і вода в джерелах цілюща...
...Аж пахнуть мені осінні
Узлісся в ріднім краю,
Ночівлі на свіжій сні
Біля багаття в гаю,
Стежки лісові мошисті,
Холодні гриби тугі
І росами вимиті, чисті
В лугах величаві стоги.

Я по-особливому люблю поезію, близьку до природи краю, і люблю тих поетів, які свій солов'їний спів виносять з рідних дібров. Коли я читаю творіння співців гірської України, перед моїми очима постає мила краса Буковини, всього даленіючого Покарпаття. Так само, коли перечитуєш поезії наших молодих, часто, бува, не

зовсім і відомих поетів Херсонщини, Миколаївщини чи Запоріжжя, бачиш золоте безграниччя нашого чарівного Півдня, яке шумить пшеницями і переливається в шуми самого синього моря...

А хіба не так, читаючи Петра Дорошка, сам немов опиняєшся в казкових зеленошумах Полісся. Який чудесний край, які багатющі джерела його, які скарби!..

Поезія Петра Дорошка приносить мені крізь поліські шуми і настояні пахоці дібров думи і помисли мого народу.

Поет наділений неугасимою жадобою до подорожування. В яких тільки кутках нашої неосяжної Вітчизни та й поза її межами не побував поет! Він знає і гори-долини Алтаю, і безкрайність північної тундри східної Якутії, і живописні красвиди озерної Карелії, і південний гомін суворого Кавказу. І в його піснях ви знайдете не одну перлину, що відсвічує нам чарами інших країв, інших земель, інших народів.

Лийся, пісне, лийся, пісне,
Від Байкалу до Полісся,
Від тайги до Верховни...
На крило спустись чайне.
Над лісами, чистим полем,
Над хребтом і суходолом,
Проти вітру мчи на полос,
Наливай пшеничний колос,
Хай важкий додолу висне,
Лийся, пісне, лийся, пісне!

Такий поет, така його щирість, така його любов... Та суворо-карбованим стало його слово в грізні часи війни, сповнене ненависті до ворога-зайди, ворога-нападника. Я бачив тоді не усміхненого, гострослового в товаристві Петра, а суворого солдата, обпаленого вогнями й злигоднями перемаршів по бліндажах і окопах Південно-Західної України, під славним Сталінградом, під стінами Во-

ронежа, в лавах Першого Українського фронту. Та й за таких обставин він не кидає пера, пише книги — «Дальні заграви», «Насущний хліб», «Сади Червонограда», багато працює в фронтовій пресі, виступає по радіо. Довго ще зринатимуть в його творчості незабутні події і фронтові друзі, образи з тих вікопомних, вогнистих, сповнених героїзму всього народу минулих літ.

Невпізнаним став рідний край. Давно заліковано, здавалося б, незагойні рани. Працюють нові фабрики й заводи, шумлять дорідними хлібами колгоспні поля, по-новому, ще гучніше линуть пісні народні. І в ногу з народом своїм йде поет. Після війни Петро Дорошко випускає в світ книги — «Сандомирський плацдарм», «Пісні праці», «Єдність», «Заполяр'я», «Городок», «Труд і мир», «Дальні подорожі», «Вілюйський в'язень».

Багато зробив плідного він, проспівав багато солов'їних пісень, вірно слугував народу своєму, та не зігнулись його плечі від праці, не виписалось перо, не приглух голос. І сьогодні ми почуємо його, духом бадьорого, серцем щирого митця, нашого співця-полісянина, невтомного, працьовитого, непосидючого:

Ти говориш — пожив би дома...
Ну який із мене домосід?
Знову стежка витка невідома
Кличе в даль, у широкий світ.
Знов тайга простягає віти,
В морі дальньому світить маяк...
Чим же серце мені вгомонити,
Що не хоче спокою ніяк?..

ЗАКОХАНІЙ У РІДНУ ЗЕМЛЮ

Пригадую тридцять років і появу цілого хору молодих поетичних голосів.

Залунали вони з наддніпрянських країв і з Донбасу, з півдня України й з Поділля... Радо дослухалися до тих голосів поети старшої генерації, твори яких були освітлені полум'ям перших вогнів епохи Жовтня, першою наснагою революційних весен та наснагою перших літ романтики буднів.

Що дасть, що принесе, що скаже нове покоління, яких пісень заспівають нові поети нового десятиріччя?..

І ось вони, дзвінкі голоси багатьох молодиків, які вже за інших умов виношували свій талант, перед якими поставали нові обрії творчих прагнень і дерзаних. Входило в літературу поповнення, що було вже піддужене «гранітом науки» від перших радянських інститутів та університетів, що саме розгортало свою діяльність, набираючи сили в другому десятиріччі по революції.

Та скажемо — й ці поети, покликані ходою нової доби, не змінили головної лінії радянської поезії, її громадянської бойовитості, її пафосу служіння своєму народові.

У путь! На плечах плац-палатка,
Мов бурка, що посив Чапай...

Ці сказані вже в пізніші роки поетом Кацнельсоном слова точно виражають те головне, чим жила поетична когорта молодих у часи згаданого нами десятиріччя, та й в пізніші, в передвоєнні часи.

Вона, ця молодь, взяла на озброєння мужність своїх попередників, розуміння відповідальності за ідеали пар-

тії і народу. Воєнна тема, тема патріотичної наснаги радянської молоді не вивітрилась і в мирні часи, вона була, як б сказав, однією з головних тем, оскільки світ капіталізму завжди, немов чорна примара, нависав всім своїм озброєнням над першою і єдиною країною соціалізму.

На той час на бугристих полях Іспанії лилась кров мужніх патріотів, лунав голос славної Пасіонарії і йшли у бій проти фашистських молодчиків генерала Франко бійці інтернаціональних бригад, сини багатьох народів.

Зрозуміло, що інтернаціональні мотиви радянської поезії входили складовою частиною в єдине ціле образного й тематичного струменя. Цим заряджувалось і серце молодого поета з поліської Чернігівщини Абрама Кацнельсона, який писав тоді:

Із моря вітер дме солоний,
І телеграфний дзвонить дріт.
Летить, пісні, до Барселони,
Вітайте бойовий Мадрид!

Творчість кожного справжнього поета являє собою дивовижно характерне явище, в якому відбиваються і подих епохи, й події часу, і світло й тіні, кольори й фарби рідного краю. Творчість поета Кацнельсона, яку сьогодні ми можемо розглядати уже за кілька десятиріч, і є подібною до сказаного вище нами. Весь світ подій і явищ він сприймає, як син рідного краю, син його казкового Полісся, сповненого дивовижних легенд минувшини й ще більш дивовижних картин з недавньої історії боротьби всенародної.

О мій поліський рідний край,
Лісів замріяна дорога:
Іди й поезію читай
З уривків неба голубого.

Городня... Звичайне містечко в північній частині України. Так, звичайне, але скільки надзвичайного дало воно

душі й серцю поета, який з колиски запам'ятав чарівні пісні його дівчат, який хлопчиком на його вулицях зустрівач визвольні полки Миколи Щорса і яке стало партизанською стіною в дні смертельних битв з німецькими фашистами.

Я не розумію поезії поза часом і простором, якими б рядками не було її вигантувано, але з захопленням поринаю в світ поета, який веде мене під яблуневий шум свого дитинства, в гаї свого юнацтва, на ниви літ свого дозріння. Тепла, лірична сторона творчості поета Абрама Кацнельсона завжди хвилювала читача й слухача. Я був не раз свідком того, як сердечно приймала його аудиторія, що складалася з людей різних за віком та за професією, — а це були студенти й робітники, вчителі й колгоспники.

Жива, героїчна Чернігівщина пройшла перед дитячими й юнацькими очима поета, збудивши в його серці найкращі поривання, заклавши на все життя міцний фундамент ясного світосприймання, здорового оптимізму в усій творчості, в праці, в ідеалах.

Червоний вітер епохи віяв у вітрила його поетичного натхнення, відтворюючи чітку картину подій і явищ часу. Надто дужі славні традиції революційні і літературні, надто глибоке коріння їх народної всемогутності, щоб чутлива душа поета полишилася осторонь їх благотворного впливу.

Всю ніч архіви палить Директорія,
І чорний попіль кружить по землі,
А на гривастих конях мчить історія,
Й червопа зірка в неї на чолі.

Такі поезії, як і подібні до них, не є звичайна данина історизму, ні, в них закладено глибоке розуміння ваги незмінних основ світогляду народу — волелюбства, правдолюбства, братерства, а ще — розуміння їх виховного

значення для підростаючих поколінь. Саме це надихає поета в одному з його віршів сказати про доньку, яка заглибилася в підручник з історії:

В тривожні народилася літа,
А нині виросла...
Скажу: велике щастя
Самому слухати, коли дочка чита
Історію, якої ти учасник.

З сином він розмовляє про священні стіпи «Арсеналу», порешчені кулями, і цим самим веде мову з юною змією, якій не довелося зазнати класових битв минулого, але яка мусить знати про шлях той суворий, пройдений її батьками.

Я навмисне зупиняюсь в якійсь мірі більше на цій стороні творчості поета, бо вважаю її істотно важливою. П'ятдесятиріччя Жовтня є датою велетенських підсумків тих героїчних подвигів нашого народу, які спрямували саму історію до омріяних ідеалів комунізму. Поезія освячує ці підсумки високим натхненням і тим самим влітає барвисті квіти у чарівний вінок на чоло героя-народу.

Почавши свій шлях першою книжкою «Краплі сонця», Абрам Кацнельсон незмінно йде до удосконалення й зміцнення свого поетичного хисту. З часом він плідно працює в галузі теорії вірша, навчає поетиці молодих. Вже так повелося, що рідко який семінар початкуючих літераторів відбувається без досвідченого радника, теоретично і творчо обдарованого поета. Син вчителя, він і сам володіє тими багатьма чудовими якостями педагога, які завжди привертають увагу такої своєрідної аудиторії, як літературна молодь. Набутий досвід став поету запорукою його власних досягнень у галузі вірша.

Культура його вірша перш за все відчувається в чіткій організації твору, в якому немає нічого зайвого, в якому

домінує афористичність, сплавлена з ясністю думки й почуттів. Мова вірша теж не порушує його гармонії, вона прозора й ясна, а весь її плін іде єдиним, майже невідчутним у творі ладом. Для ствердження своєї думки, а так само для більш повного вираження тих принципів, які ставить перед собою в творчості поет, мені хотілося б процитувати тут одну з його невеликих, але своєрідних поезій «Журавлі».

Хоча оспівані давно вони
У сотнях віршів та балад,—
Я журавлями зачарований,
Суворим ладом їх армاد.
Незримо зчеплені, як строфи,
Рушають у захмарну путь
І не бояться катастрофи,
Аж доки лад свій бережуть,
І не страшні їм хуртовина,
Ані гроза, ні чорна мла...
Струнка, як в віршах, дисципліна
В гармонію переросла.

Поет, пройшовши суворий шлях війни, виніс з її горнила галерею героїчних образів синів і дочок народу, що стає на довгий час домінуючою в його творчості. Вже й у післявоєнні два десятиріччя він не раз повертається до прогірклих запахів степових аеродромів, до далеких, освітлених бомбовими ударами доріг, до балканських узгір'їв і віденських кварталів, де промайнули суворі дні війни його та його побратимів.

Але з часом все настійніше настроями поета оволодівають нові мотиви нових пісень — це мотиви миру, мотиви формування життя, сповненого подвигами труда й творчості.

На цей час у поета немов посилюється лірична тональність його поезій, глибина задушевності стає притаманною рисою творчості. Вся та закоханість у людей і природу, що була основою вже й початкових його віршів,

виростає в філософське осмислення явищ і взаємин, збагачується дозрінням оптимістичного світосприймання.

Не вся розгадана ще тайна.
Не бог, звичайно, і не маг...
Та десь новий Курчатов близько,
Якому здогад уже блиска
В мигтінні плазм, в жактінні магм.
Йому не спиться по ночах.
І вірю, знаю, що гряде він!
То він, як врубелівський Демон,
Застиг з жагою у очах...

Закоханість людиною, визволеною Жовтнем, — ось невичерпна тема поезії, і саме їй чи не найбільше віддає свого залюблення поет. А закоханість природою не є звичайним споглядальництвом її статичних картин в багетях віршової форми, ні, вона — природа Батьківщини — являє собою чинник в палітрі великих душевних порухів радянської людини. В творчому сплаві поета всі ці чинники грають своїми зріло добраними поетичними фарбами, і, певне, саме це останнє і є тією доброю і вдячною віддачею Великому Жовтню людини, народженої ним.

Суворішає з віком поет, критичніше оцінює свої й людські вчинки, та від цього не збавляється сила любові до ленінської правди, до всього світлого в житті:

...Та став на вигук ошадніший,
Зрілішає моя любов.
І до неправди став нещадніший,
До пишнослів'я охолов.
А скільки болів і тривог мені
Приносить дальніх воєн грім.
Як легко у житті закоханим
І як тривожно в світі їм!

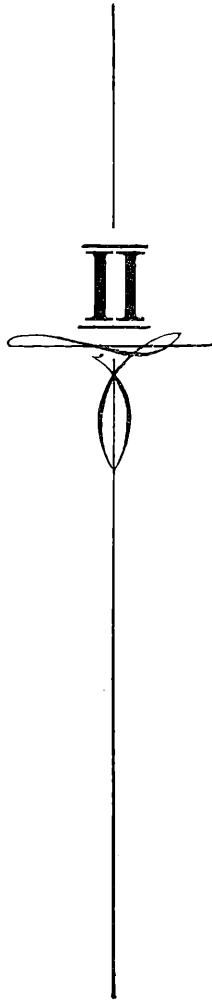
Поет, майже ровесник Жовтня, пройшов великою дорогою комсомольця, комуніста з постійним почуттям відповідальності за все, що відбувається на неспокійних обшпирях нашої планети.

Його, здавалося б, найінтимніші поетичні рядки, в їх ліричній схвильованості, завжди просякнуті і неспокоєм, і відповідальністю.

Ось цим жив і живе поет, кажучи:

Не будь ти, серце, кволим, хворим.
Забудь свої дрібні жалі.
Без тебе — знай — неповний кворум
У комуністів на Землі.

1967

НАШ ТАРАС

Промова на вечорі в Музеї Академії художеств у Ленінграді

Шановні товариші, дорогі друзі!

З великим задоволенням, з приємністю я сприйняв пропозицію Президії Спілки письменників України виїхати разом з Іваном Ле до славного міста Леніна, щоб взяти участь в цьому високому зібранні, присвяченому пам'яті Тараса Григоровича Шевченка.

Але вже в дорозі, в затишному купе поїзда з такою пісенною назвою «Ладоба», скажу правду, я знітився, подумавши: що ж мені сказати в такій шановній громаді, яка багато знає, яка високо плекає все те, що надбав час в імені нашого славного Кобзаря.

...І, думаючи, міркуючи під мрійливий перестук коліс «Ладоби», я мимоволі заглибився в давнину, в дні дитинства, юнацтва, дореволюційних часів, і звідти покликав мене образ Шевченка — легендарний і реальний — і звідти повів мене сюди, в Сьогодні.

Ніхто в моєму селі, що недалеко Дніпра на Полтавщині, не вмів так розповісти казку чи заспівати пісню, як тітка Килина, убога, у вічних нестатках жінка, та горда, смілива, з постійно незагасним вогником таланту. Мені було, може, сім, може, дев'ять років, коли я вперше почув від неї Шевченкову «Катерину». Вона проказала все по пам'яті, будучи сама неписьменною. Вона не знала, що це твір Шевченка, цього не знали й ті жінки, що слухали тітку Килину й слухаючи плакали, не знав і я, селянський хлопчик, що стояв коло своєї неньки. Заборонений, заграбований за царату, Шевченко, навіть не позначений іменем, вже жив у народі, ставши його еством, його речником.

Адесь в свої вже років одинадцять мені зшов довелось спіткатись з чимсь таємничим, що зірнуло іменем Шевченка.

Знав я коваля у придніпровському невеличкому місті Верхньодніпровську, міцного статурою, ледь білявого, широколобого, з красивим козацьким вусом. Він умів і жарт в розмову перекинути, і пісню заспівати, — хороший коваль. Любив я його в кузні за ковадлом, любив і в громаді за розмовою. От тільки не розумів я, чому його називали якимось Тарасом Шевченком, коли насправді він був коваль Грицько, Григорій Іванович Іваницький.

Це був 1913 рік. Мені було одинадцять... А ось війна. Десь в окопах — батьки, чоловіки, брати... Сусідська жінка, що вже жила самотною, боячись цієї самотності, зважилась просити мене до себе в квартиранти (я вчився в цьому місті). Мені не хотілось лишати мого господаря-коваля, та жінка знала мою хлоп'ячу слабкість — книги, і вона сказала: «Дам тобі прочитати таку книгу, що ти ще ніколи не читав». А коли я прийшов до її господи, вона таємниче ще й додала: «Читати будеш тоді, коли затулимо всі шибки у вікнах і замкнемо двері...»

Це був «Кобзар». І тут я побачив на титульній сторінці: «Тарас Шевченко», і тут я знайшов багато того, що знав уже з пісень, з казань, з переказів. Так ось хто такий Тарас Шевченко!

Це був 1915 рік.

Та тільки ж здивувало мене, чому в тій книзі Тараса Шевченка стільки крапок. На деяких сторінках їх було більше, аніж тих віршованих рядків, а коли я спитався господарки, чому це так, вона сказала мені: «Здогадайся сам».

Трудно було мені здогадатись, трудно, та, на велике щастя, про все, що треба було сказати, скоро по тому сказав і пояснив Великий Жовтень.

Коли в дні всенародної боротьби ми вже палили панські маєтки і коли в ті листопадові ночі полум'я високо здіймалося в небо, спопеляючи все ненависне панське, був один матеріал, якого не спопелив той вогонь,— книги. Ми жадібно розбирали їх і несли до своїх хат, не дуже привчених до такого добра.

І от тоді я вперше прочитав книгу Чалого про Шевченка.

Ще не існувало радянського шевченкознавства, та все найменше, що траплялось із знань про великого сина України, одного з бунтівних велетнів проти царату, всотувалось памі, як всотує губка вологу.

І, певне, не дивом є те, що вже в перші часи Радянської влади в нас, на Полтавщині, на першому Шевченківському святі, де з прапорами революції зійшлося кілька сіл Куликівської волості, я зміг за дорученням сільревкому виступити з доповіддю — словом про геніального Шевченка.

І аж тепер прошу вибачити мені, бо пригадую, як і тоді, виступаючи, я дещо переборщив у часі, але трибуну, зроблену селянськими майстрами наскоруруч, обвівав такий теплий солодкий березневий вітер, а в милих дівчат в руках уже синіли перші польові первоцвіти і перші проліски, і так пахла духмяно чорна рілля звільнених навічно полів, так, кажу, духмяно пахла, що я хотів би передати сьогодні і вам із тих уже далеких днів ті запахи поля, ті запахи української весни, коли починалася наша ера, наше радянське буття, а разом з усім тим і наше радянське шевченкознавство.

Шановні друзі! Між першим моїм виступом про Шевченка і оце сьогоднішнім минуло рівно 52 роки. І знову теж 9-те число місяця березня, і такий же чудесний світлий, ясний день,— тільки уже тут, у вас, над великим містом Леніна, містом, яке всім своїм єством звело

Шевченка разом з геніями Росії на височінь, якій важко шукати аналогії.

І було б кошунством звертатись до фактів власної біографії, пов'язуючи їх з іменем велетня, коли б ті факти були тільки власними, особистими.

Ні, вони були фактами, були віхами, загальними для цілого покоління. Це істина, як так само істиною є і те, що тільки Жовтень, тільки ленінська дорога великого братерства народів звела нас до щастя пізнання геніїв, що ювілей одного з них сьогодні ми й відзначаємо.

Спасибі вам усім, товариші ленінградці, що зібралися тут. Ваше тепло, ваше безрезневе сонцесіяння ми, повернувшись до Києва, якоюсь часткою передамо і всій Україні.

Виступаючи мовою українською, я, може, якоюсь мірою утруднив сприйняття свого виступу деякій частині товаришів.

Але мені згадалися дні Тижня української літератури 1929 року. Всіх нас, учасників цього Тижня — Остапа Вишню, Андрія Головка, Володимира Сосюру й мене, — ленінградці примушували виступати мовою Тараса Григоровича Шевченка.

Це й спонукало мене взяти на себе сміливість виступити цією мовою.

Дякую.

СИНИ ОДНІЄЇ ДОЛІ

Чотирнадцятий рік минулого сторіччя був знаменний тим, що він дав два великі ймення, велич яких ми відзначаємо ось уже через сто п'ятдесят літ.

Шевченко...

Лермонтов...

У травні цього року висока Чернеча гора, де лежить прах овіяного легендами Тараса, приймала силу-силенну друзів наших з усіх радянських республік, з країн світу. І от тепер, у жовтні, ми всі прибули під вічне сяєво Ельбрусу, до гори Машук, до місця трагічної загибелі Михайла Лермонтова.

«Венец певца, венец терновый», — писав Лермонтов...

Так, обох їх, великих геніїв, заслав царат подалі від престолу, подалі на окраїни, де точились битви і де широко гуляла смерть, яка могла будь-якої хвилини спіткати співця. Обох їх царат одягнув у мундири і вклав до рук зброю...

Коли сьогодні ми піднялися на верховину гори Машук, я мимоволі згадав епіграф, який подав Шевченко перед своєю поемою «Кавказ», присвяченою другові його, художникові Якову де Бальмену — офіцерові, що так само, як і Лермонтов, був висланий на Кавказ і убитий тут, — епіграф з Іеремії, глава 9:

Кто даст главе моей воду,
И очесем моим источник слез,
И плачуся и день и ночь о побиенных...

І далі — слова поеми:

За горами гори, хмарою повіті,
Засіяні горем, кровію політі...

Якою пристрасною любов'ю відплачували поети народам, з якими їх зіткнула лиха доля! Якою дивовижною силою віє від лермонтовських рядків: «Как я любил твои бури, Кавказ! те пустынные громкие бури, которым пещеры, как стражи ночей, отвечают...»

Звісно, багато причин — і в першу чергу соціальні та національні — спонукали Шевченка написати шедевр поезії «Кавказ», але однією з причин була, безумовно, й та причина, яка зветься глибоким проникненням його таланту в стихію лермонтовського натхнення. 1847 року він написав своїм друзям у Петербург з Орської фортеці:

«Пришліть ради поезії святої Лермонтова, хоч один том, велику-превелику радість пришлете з ним вашому вдячному й безталанному землякові».

...В чудовому місті, столиці Кабардино-Балкарії, похована Марко Вовчок — письменниця минулого сторіччя, зачинательниця української прози, що її Шевченко називав: «Пророче наш! Моя ти доне!»

...Господь послав
Тебе нам, кроткого пророка
І обличителя жестоких
Людей неситих...

Уже на початку цього сторіччя, будучи в похилих літах, живучи тут, на Ставрополлі, вона відвідала місце загибелі Лермонтова, довго стояла біля цих священних каменів, давши волю сльозам і спогадам...

Естафета великої любові до творчості Лермонтова перейшла з минулого сторіччя в сторіччя від Тараса Шевченка і Марка Вовчка до українських поетів-класиків Івана Франка, Лесі Українки, Павла Грабовського та багатьох інших.

Іван Франко вважав Лермонтова одним з велетнів світової літератури, високо поцінував «Героя нашого часу», давши тонкий аналіз образу Печоріна як соціально-історичної постаті...

Я не буду зупинятися на всьому тому, що зроблено як у миццелому, так і останніми роками українськими радянськими поетами, бо ж це зайняло б багато часу, та про це й написано вже великі праці, що вийшли окремими книгами.

Я тільки скажу, що перекладами творів Лермонтова займалися Володимир Сосюра, Максим Рильський, Микола Терещенко, Леонід Первомайський, Федір Ісаєв та багато інших наших поетів...

І я не відступлю від істини, якщо скажу від себе і водночас від імені кожного поета України: якщо вся сила російської мови стала мені так само близькою, як і сила моєї рідної української мови, то я вважаю однією з найважливіших причин цього велику чарівничу силу лермонтовського вірша!

Ніжність його поезії — від світу дитячих співів, юнацького першого кохання, роздумів та надій, волелюбності, безмежної любові до прекрасного, — любові, обпаленої в цьому світі всіма людськими пристрастями.

Я ще пам'ятаю ті часи, коли Лермонтова силкувалися зобразити як співця песимістичних мотивів. Але яка могутня сила його життєствердної поезії!

Я згадую, як читав мені свого вірша, де звучать рядки «Вихожу один я на дорогу», наш Тичина в Ірпені... Згадую, як читав ці ж рядки партизан-ковпаківець з пугтивльських лісів...

І ще думаю: як дивовижно багато спільного в долі двох велетнів поезії — Лермонтова й Шевченка. Обидва воли — сини одного сторіччя, однієї доби, одної долі. Обох було заслано на непокорені окраїни, де легше за все куля, багнет, кинджал могли скосити непокірних поетів. Обидва

віч-на-віч зіткнулися з долею інших народів. Обидва у полум'яних рядках поезій оспівали волелюбність цих племен та народів. Обидва гнівно затаврували самодержавство, престол та його рабів-підніжків. Обидва дали своїм народам могутнє і вічне джерело творчості, дари своєї музи, свого патхнення. І, останнє, — обидва, гнані, занадто передчасно лягли в могилу...

Але вічно жива їхня співуча, громоносна муза. Ніпі вона звучить для всіх народів усіма мовами.

Велика любов усього українського народу до генія Лермонтова! Вона, ця любов, так само сильна, як була вона сильна і понад сто літ тому у великого сина України Тараса Шевченка, коли він просив з далекої Орської фортеці прислати ради поезії святої хоч один том Лермонтова...

І тут, у П'ятигорську, де все овіяно ім'ям поета, коли я чую, як сперечаються між собою представники народів Кавказу: до кого саме з них Лермонтов найближчий, — я думаю, що й ми, українці, можемо включитися в цей спір. Бо й нам зпайома ця любов...

Я радий, що мені надано можливість сказати тут слово про великого поета, який з самого дитинства увійшов у моє життя й ім'я якого я вимовляю з благоговінням — так само, як і ім'я нашого великого Кобзаря...

Одні царі карали їх обох
І в руки геніїв вкладали зброю...
Та що той брязк, коли свята любов
До битов інших кликала героя?!
Коли не меч, а слова сталь тверда
Серця людські і душі покоряда,
І пісню життя, і пісню в літа,
І присудом над тронем повставала!
І вже в майбутності ясных вогнях
Народам вічністю розкрилась
На берегах нового дня,
На синіх, росних небосхилах.

І на століть прийдешніх вітврях
Пломінно з скель скресав вогонь хорала,
І ліра Лермонтова й Кобзаря
Єдиним блиском хмари розривала.
І вже у грім зливалася один,
Що рокотав невтишно над світами,
І кликав, і будив народи він
До правих мрій, нових годин,
До днів, овіяних вітрами...

1964

БЛАГОРОДНЕ СЕРЦЕ

Виступ на мітингу, присвяченому відкриттю пам'ятника Марку Вовчку у м. Нальчику

Велику радість переживають народи Радянського Союзу — ми святкуємо 300-річчя Возз'єднання в одну родину двох братніх великих народів — України й Росії.

Давно це було, коли на зраненій, политій кров'ю, вкритій руїнами та попелом українській землі, у славному місті Переяславі, було укладено й підписано акт непопушної й вічної дружби.

Минали літа спільного життя, боротьби та випробувань. Чимало ворогів підіймали свої незліченні полчища проти цього союзу, але гранітною скелею завше протистояли всім чорним силам єдність і дружба наших народів. І тому у всіх кривавих битвах з польськими панами й турецько-татарськими ордами, з німцями й шведами на всьому протязі історії переможцями виходили наші народи.

Непереможною була співдружність наших націй! Російський народ став рятівником народу українського! І нікому не вдалося і не вдасться схитнути могутньої дружби, великого союзу!

Братерським єднанням усіх наших народів на чолі з великим російським народом під проводом славної Комуністичної партії створені такі основи нашого життя, про які важко було навіть мріяти найкращим людям минулих часів. Та сьогодні ми крізь літа й події душами своїми відчуваємо биття благородних сердець цих людей, чуємо відлуння їх боротьби та страждань — і ми кладемо вінки до їхньої світлої пам'яті.

Якщо для прикладу ми будемо брати не тільки війни й битви на полях баталій, а візьмемо нашу науку,

літературу, мистецтво, життя і творчість наших діячів культури — скільки чудових прикладів можна навести для підтвердження могутності вічно міцніючої єдності наших народів!

Чи не найяскравішим прикладом цього всього може бути життя й діяльність нашої мужньої Марії Вілінської — Марка Вовчка, славетної письменниці й громадської діячки минулого сторіччя, благородний прах якої прийняла в ті чорні дні реакції ваша тепла й ласкава земля.

Донька російського народу, Марко Вовчок — Марія Олександрівна Вілінська — вона в ті далекі, страшні роки кріпацтва стала виразницею передових, прогресивних ідей, глашатаями яких були кращі сини російського народу. Своім палким серцем вона глибоко зрозуміла і сприйняла думи й надії українського народу і стала співачкою цих дум, стала чи не найвидатнішою письменницею України, прекрасно знавши її мову, її пісні, її радощі й горе!

Поміж прекрасного, сердечного, гостинного кабардинського люду доживала свої останні дні наша письменниця. Своїми очима, які так багато бачили в житті, дивилася вона на вкриті вічними снігами верховини Кавказу, дивилася на вільних орлів і думала думу про свободу синів і дочок Росії, про дітей любові їй України, про свободу народу Кабарди, яка стала їй такою близькою!

День великої волі настав. Благовістила цей день Велика Жовтнева революція, яка розкріпачила наші народи навіки!

І тому вічно буде шанувати свою славетну письменницю український народ, і тому нема нічого дивного в тому, що саме в ці дні великого торжества, великого святкування 300-річчя Возз'єднання України з Росією ми стали свідками великого акту дружби і любові кабардинського народу до народу України, до Марка Вовчка.

І тому вічно наші думи летітимуть до цієї квітучої долини, до передгір'їв Кавказу, до міста Нальчика, де стоїть рідна нам могила, де живуть рідні нам люди...

Спаяли дружби нас мости
Під сонцем ленінським — навіки, воедино!
Привіт тобі, народе Кабарди,
Від серця щирого народу України!

1954

ЮРІЙ ФЕДЬКОВИЧ

Серед ряду славних імен наших видатних письменників минулого сторіччя ім'я письменника-демократа Юрія Федьковича займає особливо почесне місце.

Не він сам, ні — його устами промовляла ціла Буковина, зелений край знедоленого австро-угорськими баронами народу, забитого, гнобленого, обшарпаного, віками відірваного від єдино цілого організму України Наддніпрянської.

В його чудовому, співучому голосі відразу ж почувся народні прагнення й думи, печалі й болі, а головне, почувся сміливі заклики, сповнені визвольних прагнень:

Обізвався Кобилиця:
«Гори ж мої сині,
Або я вас виратую,
Або за вас згину».

Життя і діяльність кожного справжнього письменника завжди тісно, всім єством сполучені з життям і долею його народу, і тим яскравіше проступає в творах митця виображена дійсність, чим глибше служить він, митець, народу, говорить його серцем, мовою його душі.

Мовою трударя буковинського, голосом його пісні заспівав славетний син народу, і в такі часи, що, здавалося б, де й узятися було тому завзяттю, тій силі й таланту в такі тяжкі для народу часи.

Протягом століть Буковина являла собою погорянську землю, що толочили її своїми завойовницькими гонами татарські хани, польські магнати, турецькі яничари. Вже надто взнаки далось те чорне лихоліття, коли й через

віки тяжким відлунням у піснях і споминах людей ще чуються прокляття загарбникам і слава месникам. Від матері, від сестри наслухався уперше поет пісень та переказів, вражений їх силою. «Моя старша сестра знала незраховані казки та пісні руськонародні, — згадував потім письменник. — Я, хлопчиком бувши, раз у раз при ній ся забавляв і всі такі співанки та казки переймав».

У 1774 році Буковина підпала під владу Австрії. Велика клаптева держава в центрі Європи, заснована на стовпах примусу й колонізації, стала майже на півтора століття чорною тюрмою для буковинського селянства. Барони-феодалі запровадили нечуваний тягар визиску й експлуатації, погнавши в злу крішаччину волелюбних горян-українців. Пам'ятником страшному минулому й дотепер стоїть камінь над дорогою, що йде з Чернівців до Путилова, камінь, на якому невідомим літописцем шорсткими зарубинами викарбувано: «Три рази на тиждень панщина, як не прийшли, то давали від 50 до 70 буків так, що кров ішла... 886 року був голод і холера...»

Ось отаке й бачили очі Юрія Федьковича, що походив родом з села Сторонці-Путилів, народившись 8 серпня 1834 року. І сам він потім, немов в узгоді з незаним літописцем, писав: «У нас на Буковині драв дука, драв баша, драв владика, драв пан, драв піп, драв дяк, драв дячий, драв навіть піддячий».

Тяжко було буковинцю, але не скорявся він панам та дукам, ні чужим, ні своїм. Не раз гострі ножі опришків — народних месників — гуляли по зарозумілому панству. В народі жили легенди й перекази про славного ватажка повстанців, що було піднялися на початку XVIII століття, Олексу Довбуша.

І хоч загинув у нерівнім бою від руки найманця польської шляхти незламний месник, та широким розголосом ішла слава про нього, а опришки-довбушуки ніколи не припиняли своєї боротьби.

Вже й за життя Юрія Федьковича і раз і вдруге піднімав селян проти ненависного панства та австрійської жандармерії селянський революціонер Лук'ян Кобилиця. Жорстоко було придушено й ці повстання, а самого Кобилицю після жорстоких катувань було заковано в кайдани й прогнано через села й містечка засмученої, але не скореної Буковини.

Ні, трудячі люди, знедолені панством, не забували про боротьбу, не забували й творили пісні й перекази про волю та про своїх героїв-оборонців.

Творив пісні і Юрій Федькович. Не безхмарною дорогою слалось його життя. Батько його був вірним служкою царату — цісарським урядовцем, кріпосником, антинародником за своїми поглядами й вчинками. Але ж мати поета, а так само старші брат і сестра дотримувались інших поглядів — вони були демократично настроєні, співчували та й були зв'язаними з селянським антипоміщицьким рухом, а брат Іван брав безпосередню участь у повстанні під проводом Кобилиці.

Хлопчиком Федькович учився в сусідньому селі в свого дядька, а пізніше в Чернівцях у реальному училищі. Та, вступивши в гострі суперечки з батьком, він кинув навчання й подався на заробітки в Молдавію, услід за братом, який утік туди від переслідувань після поразки повстання. В Молдавії Федькович працював по землемірству, в аптеці, але найбільше він полюбив книжки, полюбив художню літературу, творчість народу, його пісні, пробуючи й сам писати.

В 1852 році він повернувся до Чернівців і за суворою вимогою батька мусив піти до війська. Десятирічне перебування на цісарській службі в армії з її гнітючою муштрою, де соціальне й національне пригнічення було особливо відчутним, не могло не відіграти ролі в поглядах Федьковича. Й справді — він немовби ще більше зріднівся з своїм народом, весь душею й серцем вболіваючи

важкими болями рекрутчиків та жовнів, цих поголених синів рідної Буковини. «Ще й сьогодні нагадую собі ті любі вечори, — згадував потім поет, — коли бувало під касарнею в світлі луни мене браття обсядуть, а я їм співаю, аж ся не одному часом сльози лицем котили, а як ся наспіваю, то оповідаю або сестрини казки, або вандрівці».

В його поезіях, періоду перебування в цісарській армії, особливо в таких як «Новобранчик», «Дезертир», «Пуга», гостро й яскраво відображаються соціальне й національне пригнічення. За графів та баронів, за їхні розкоші дивовижні йдуть на війну в сірій уніформі

А все хлопці, а все руські,
Під канони, під французькі,
А під кулі спижевії,
Під гранати вижевії...

В 1862 році в Львові виходить збірка поезій Федьковича. Це була видатна подія в культурно-громадському житті західних земель України. Вона, ця збірка, дошкульно вдарила по ботокудському обмеженні, задушливій атмосфері, яку так ретельно створювали й плекали різні реакційні «просвітители», вірні служки цісаря й Ватикану. Поет рішуче підіймає голос за ідею возз'єднання Буковини з Україною та Росією. Він знайомиться з українською та російською літературою й проголошує себе сином і послідовником великого Шевченка. Переважаюча більшість творів письменника глибоко пройнята ідеями служіння народу, ідеями боротьби за краще майбутнє, за щастя, за волю трудящого люду. Він вірить, що

Усі варвари сего світу,
Хоч як було би їх багато,
Не годні волю окувать...

Оспівуючи в своїх творах благородні образи Олексія Довбуша та Лук'яна Кобилиці, показуючи «опришків

з топірцями при долині», поет пов'язує їхнє волелюбство з давніми традиціями всього українського народу, з його боротьбою проти чужинців. Ось гуляють опришки, ось починаються пісні:

Там засіли три Бояни,
Що май славні в Буковині,
Та й на лірах пригравують,
Піють пісні давній славі:
О Нечаю, о Морозі,
О Хмельницькім.

Юрій Федькович всією душею поривався на Україну, намагався переслати свої твори, зокрема поему «Лук'ян Кобилиця», та, на жаль, це не легко було здійснити.

Прогресивна діяльність талановитого письменника не могла не привернути уваги різних «діячів» та й різних реакційних «просвітніх» кіл, таких, зокрема, як львівське. Вони всіляко спотворювали славу спадщину великого Шевченка, на їхню думку, «мужичого поета», заблаглося їм «обробити» й Федьковича.

Зважаючи на велику популярність письменника, йому запропонували редагувати «просвітні» книжечки, але згодом «просвітители» створили Федьковичу такі умови, що він, утікаючи від «братчиків», писав: «14 чорних місяців пробув, щоб розчарований до краю під рідну стріху повернувся».

Велику радість приніс поету рік 1876-й, коли вийшла в Києві його збірка повістей. Вона була подією для української літератури, привернула увагу широких кіл літературної громадськості України та Росії. Скоро ці повісті побачили світ в перекладах російською мовою, здійснених письменником М. Златовратським, який, висловлюючи думку передових людей Росії, писав: «Федькович беззаветно любив простой народ, посвящал ему все свои мысли и труды. В том же простом народе он видел и все надежды будущего...»

Високо оцінив творчість Федьковича і великий російський письменник І. С. Тургенєв, побачивши в його повістях «джерело живої води».

У важких нестатках, але в безперервній праці на благо свого знедоленого народу доживав останні дні письменник. Так, за роботою в своєму редакторському кабінеті, де він жив і працював, помер поет 11 січня 1888 року. Всю свою благородну працю, всю свою співучу творчість віддав він великій справі визволення рідного краю з-під ярма цісарської Австрії, справі возз'єднання в єдину сім'ю вільного народу.

І недарма в перші ж дні визволення Буковини воїнами Радянської Армії біля скромного монумента «соловія буковинського» відбувся велелюдний мітинг шани тому, хто вже в ті давні чорні часи реакції здіймав свій голос:

А мусимо гинуть, то будемо гинуть,—
Але не під лозиною
В пімецькій неволі,—
За руський край загинемо,
За руськую волю!

У славній радянській сім'ї народів знайшли свою долю трудящі Буковини. Невпізнанна стала вона тепер, а по її чудових зелених межигір'ях і полонинах вільно лунає рідне слово, те, яке високо підносив в своїх піснях поет. І новими досягненнями, славою нових трудових подвигів на вільній землі звітують сьогодні нащадки Довбуша і Кобилиці своєму славному пісняру, бояну волі і братерства.

1958

АДАМ МІЦКЕВИЧ

У день сторіччя від дня смерті велетня світової поезії Адама Міцкевича український народ, глибоко вшановуючи славетного сина Польщі, широко відзначас цю знаменну дату.

Можна сказати тут, що немає на Україні такого закутка, де б у ці дні не було належним чином вшановано пам'ять великого співця.

Адам Міцкевич знав і любив культуру та історію українського народу, любив його мову, пісні, високо цінував хвилюючий ліризм народних творінь, могутній епос його дум.

Багато найцирішної ласки мала Україна з глибини самого серця поета, теплоти, то розлитої у світлих рядках його пісень, то висловленої в його лекціях перед широкою і пристрасною аудиторією. Читаючи курс слов'янських літератур у Парижі, він не раз зупинявся на характерности української «дзвінкої й музичної мови...»

Згадаймо одну з його найперших лекцій, що в ній він, звертаючи увагу слухачів на колективний характер створення українських історичних пісень, казав:

«Поміж державами монголів і турків, поміж Росією й Польщею лежить край безмежний, виключно цікавий для історії літератури. Простора місцевість ця носить назву України... Українські обшири є столицею ліричної поезії. Звідси пісні невідомих поетів поширювалися часто на всю слов'янщину. Козак, сидячи біля своєї землянки чи в курені з очерету і слухаючи мовчки, як кінь, що насетяся неподалік, жує траву, кидає погляд на зелені степи і думає про бої, які тут розігрувалися, про пере-

моги й поразки, які тут сталися. Пісня, яка в нього виливається з грудей, стає втіленням народних почуттів: скрізь сприйнята пристрасно, вона переходить з покоління в покоління. Дунай, священна ріка слов'ян, завше відіграє певне значення в цих піснях...»

Перебуваючи в 1825 році на Україні, Адам Міцкевич близько познайомився з українським народом, він полюбив його душу й серце. Яким благородним лицарем він малює перед нами козака, представника простого люду в баладі «Чати».

Поет широко користувався у своїй творчості українським фольклором. Він був ознайомлений із збірками українських народних пісень, а також з їх укладачами, відомими фольклористами — Михайлом Максимовичем, Богданом Залеським, Зоріаном Доленгою-Ходаківським та іншими. Всю силу творчого пізнання скарбів фольклору українського народу, винесену генієм Гоголя у світ поезії та науки, сприйняв і полюбив Адам Міцкевич як пайповнішою мірою.

Українські літератори, почавши вивчати творчість Міцкевича ще за його життя, належною мірою віддячували йому також своєю любов'ю. Ім'я польського поета ще за його життя, на початку 20-х років минулого сторіччя, широко знане на Україні.

Відомий український письменник Петро Гулак-Артемовський, будучи викладачем польської літератури в Харківському університеті, популяризував поміж студентів поезію молодого Міцкевича. Ним же було перекладено 1826 року й баладу «Пані Твардовська», що «в українській одежі» набула назви «Пан Твардовський» і в 1827 році була тричі передрукована в петербурзьких та московських журналах.

Наші дослідники українсько-польських літературних зв'язків, зокрема Григорій Вервес, у своїх працях вказують на багато дуже важливих моментів у історії взаємодії

та єднання наших культур. Так, розповідають вони, ще в двадцяті-тридцяті роки минулого сторіччя слухачі Харківського університету, частково заохочені Гулаком-Артемовським, а головне, під впливом високої оцінки «Сонетів», «Конрада Валленрода», що дала їм російська журналістика, починають звертатися до творінь польського поета, в яких він зобразив Тавріду, поеми «Поминки» та до інших творів. Так з'являються переклади окремих сонетів, здійснені О. Шпигоцьким та Л. Боровиковським, а з часом і переклади балад, що вийшли з-під пера Миколи Костомарова. Та найбільшим досягненням перекладацького мистецтва того часу варто вважати, як підкреслюють дослідники вже нашої доби, чудовий переклад «Фаріса», здійснений Левком Боровиковським.

Цікаво відзначити, зауважує Г. Вервес, що переклади Адама Міцкевича на українську мову відбуваються паралельно з перекладами Олександра Пушкіна, що українські поети перекладають Адама Міцкевича як на українську, так і на російську мови і що перший повний поетичний переклад на російську мову «Конрада Валленрода» було зроблено О. Шпигоцьким (1832 року).

Високо цінував творчість Адама Міцкевича Тарас Шевченко, захоплюючись його революційною, сповненою протесту поезією. Ще юнаком він знав його твори, ретельно вивчаючи їх під час навчання в Петербурзькій Академії художеств. 1846 року через посередництво одного з членів Кирило-Мефодіївського братства -- Савича -- Тарас Шевченко передав польському поетові в Париж рукопис свого «Кавказу». Тоді ж, як свідчить один із знайомих Тараса Шевченка, великий український Кобзар перекладав поезії Адама Міцкевича, проте ці переклади, на жаль, до нас не дійшли...

Радянські дослідники пишуть, що, перебуваючи на заслання, Шевченко близько зійшовся з польськими революціонерами — Броніславом Залеським, Желіговським, Хроп-

чинським, Сераковським, Мостовським та іншими, провадячи з ними неодноразові бесіди про польську літературу, особливо про Адама Міцкевича. З Кобзаревих листів до Броніслава відомо, що Шевченко надзвичайно захоплювався «Поминками», «Конрадом Валленродом», «Фарісом»...

Багато було спільного в життєписах обох великих співців, та ще більше спільного було в їхній творчості. Окремі літературознавці неодноразово намагалися порівняти балади, а також політичні поеми обох геніїв. Вульгаризатори-космополіти, як свідчить Григорій Вервес, навіть робили спроби знайти «запозичення» Тарасом Шевченком окремих фраз та зворотів у польського поета. Але при ближчому, пильнішому розгляді цього питання виявляється, що не в збігах фраз суть. Наївно і безплідно силкуватись довести, що хтось із цих геніїв «запозичував» щось у іншого. Адама Міцкевича й Тараса Шевченка, могутніх, оригінальних, самобутніх поетів, єдиало й ріднило щось більше й важливіше...

Так, у творчості обох поетів є спільні риси. Це, передусім, революційне бунтарство, пристрасне заперечення існуючого ладу визиску й неправди, любов до народу, турбота і тривога за його майбутнє. Але ці ж риси, як вказують — і слушно — сучасні дослідники, взагалі характерні для великих національних поетів, тим паче вони характерні для Тараса Шевченка й Адама Міцкевича, творчість яких живив часто-густо спільний суспільно-політичний ґрунт.

Після появи Тараса Шевченка, після його діяльності, коли процес становлення і формування української літератури завершився і вона стала однією з великих літератур слов'янського світу, інтерес на Україні до Адама Міцкевича не пригасає, а ще більше посилюється. Якщо до цього українські письменники й перекладачі цікавилися Адамом Міцкевичем — автором «Конрада Валлен-

рода», «Сонетів» та балад, — то згодом з'являються на Україні й зразки перекладів «Пана Тадеуша» та «Поминок» — саме тих творів, які характерні своїм реалістичним спрямуванням. Журнал «Основа», а за ним і інші журнали на Україні роблять перші спроби творчого осмислення поезії та діяльності Адама Міцкевича. З'являються статті про його життя і творчість, рецензії на переклади поем, віршів, балад.

Найкращі переклади творів Міцкевича 60—80-х років належать, безумовно, Михайлу Старицькому, Івану Білику та Олександру Навроцькому. Старицький та Білик цікавилися, як правило, переважно любовною лірикою польського генія. Навроцький же, якого за участь у Кирило-Мефодіївському товаристві було вислано з України на Кавказ, залишив у своїх рукописах переклади багатьох невеликих поезій, а також окремих поем Міцкевича. Його переклад «Фаріса» Іван Франко назвав одним з найкращих зразків українського перекладацького мистецтва.

Переглядаючи старі, поживклі від часу видання, перечитуючи дослідження сучасних літературознавців, ми дізнаємося, як одночасно з перекладами Старицького, Білика та Навроцького в українських журналах з'являються переклади з Міцкевича й інших, тепер уже ґрунтовно забутих тодішніх поетів і перекладачів. Характерно, що представники реакційного табору в українській літературі силкувалися використати творчість Адама Міцкевича для пропаганди своїх реакційних поглядів. Так, Панько Куліш, перекладаючи баладу «Романтика», використовує її для проповіді свого презирливого ставлення до «юрби», до її вірувань та звичаїв (переклад має назву «Химери»); герой балади «Світезянка», скромний мисливець, під його пером перетворюється на багатого хуторянина, в якого «худоби статок», а «світлиця — цареві годиться». Якийсь там цін Омелян навіть у революційній

поезії «Ода до молодості» виголошує набожну проповідь, у якій радить молоді йти на боротьбу з атеїзмом і силами диявола, а точніше кажучи: з революційним протестом народних мас...

Та основна тенденція у справі поширення творів Міцкевича на Україні — тенденція революційна. У дев'яності роки минулого сторіччя з перекладами творів Адама Міцкевича виступають Михайло Коцюбинський, Леся Українка, Іван Франко.

У своїх замітках про новітню польську літературу Леся Українка, викриваючи занепадницькі декадентські напрямки в літературі тодішньої Польщі, протиставляє цим збоченням революційну, сповнену закликів до боротьби й протесту творчість Адама Міцкевича.

Та найбільше зробив у справі творчого й теоретичного осягнення спадщини великого польського поета Іван Франко. Його перу належить переклад знаменитого додатка до третьої частини «Поминок», багатьох ліричних поезій, уривків з «Пана Тадеуша», балад. Зрозуміла річ, великого Каменяра цікавили передусім ті творіння Міцкевича, де він виступав як полум'яний революціонер, поборник дружби народів, а не містик чи співець національної відособленості, яким автор «Пана Тадеуша» став на певний час. Революційні, гуманістичні твори Міцкевича він використовував для боротьби проти галичанського ботокудства, проти суспільної та літературної реакції.

Іван Франко був першим критиком, який оцінив творчість польського поета з революційно-демократичних позицій. Він завше наголошував на світлих, революційних моментах творчості польського генія і водночас не соромився засудити й окремі реакційні риси його творчості, на яких намагалася спекулювати польська націоналістична шляхта. Свою активну, революційну любов борця до автора «Пана Тадеуша» та «Оди до молодості» великий Каменяр проніс до останнього подиху. За чотири роки

до смерті, в 1912 році, він писав, що Адам Міцкевич, є, без сумніву, найвидатнішим поетом польської нації і одним з найгеніальніших людей, яких бачило людство. Франко підкреслював, що Адам Міцкевич підіймався часто на таку височінь поетичного натхнення, як мало хто з інших поетів, що у своїй літературній діяльності він виявляв велику різнобічність духовних інтересів, виключну силу вислову, а також пластику поетичного зображення.

Так Міцкевич ще в дожовтневі роки став одним з найулюбленіших поетів України. Та, зрозуміла річ, справді всебічне вивчення і популяризація творчості генія польської літератури стали можливими тільки під зорею Радянської влади і ще повнішою мірою — після перемоги в Польщі народно-демократичного, соціалістичного ладу.

Спираючись на кращі досягнення дожовтневої літератури в опануванні спадщини Адама Міцкевича, українські радянські поети, успадковуючи досвід російської літератури, дали читачеві високохудожні переклади «Конрада Валленрода», «Кримських сонетів», «Гражини», «Поминок» та багатьох інших його творів. Український читач має нині повний переклад «Папа Тадеуша», здійснений Максимом Рильським, переклад, удостойнений найвищої мистецької нагороди Союзу — Державної премії СРСР.

Десять десятиріч проgrimіло відтоді, як скленив свої повіки той, хто мріяв разом з Пушкіним про ті часи, коли «народи, распри позабыв, в великую семью соединятся». Його слово завше кличе нас до себе, як кличе провідна зоря, чиє проміння летить через віки. Його слово кличе як мрія про найвище й найдовершеніше. Його слово приваблює, як юне сонце вранці, як усе справжнє, що вийшло з душі й серця людського генія. Чи ж нам, людям найлюдянішого світу, не зрозуміти й не поцінувати людяність Міцкевича?! Чи ж нам, інтернаціоналістам, не зрозуміти

й не поцінувати його любов до свого та інших народів!? Чи ж нам, дітям свободи, не вклонитися мрії поета про вільне й незалежне життя для його батьківщини?! Чи ж нам, що несуть на своєму прапорі найвищу емблему праці — Серп і Молот, — не зрозуміти й не поцінувати поета, що славив людину праці, людину боротьби?! Чи ж нам, творцям великої краси нового світу, не оцінити й не зрозуміти його любові до краси, до великого й чудового світу?!

1955

Анрі Барбюс — минуло багато років, та він стоїть переді мною, немов живий, високий і тонкий, худий, але повний невичерпної енергії француз, помітно притомлений дорогами боротьби, дорогами, що йому пролягали то в світ світлого — в радянську державу, то в країни сваволі й чорної реакції.

Він полюбив Україну, вивчав її — і в цьому значну роль відіграв наш полум'яний інтернаціоналіст молодий письменник-молодняківець Володя Кузьмич. Кажемо: Барбюс полюбив Україну. Так, але аж ніяк не любов'ю споглядача, туриста, ні, його цікавили процеси духовного і економічного зростання народу, що став на світлі дороги нового. І вже перший приїзд його на Україну не був випадковим. Коли згадати ту ідеологічну боротьбу, що точилася в українській літературі, і появу таких гасел, як «орієнтація на психологічну Європу» (хвильовізм), то стане цілком зрозумілою вся вага і все значення появи Барбюса серед нас... Ми, тодішні молоді письменники-молодняківці (за назвою літературної організації та журналу «Молодняк»), та й переважна більшість робітників ідеологічного фронту бачили в особі Анрі Барбюса справжню Європу, ту, яка бореться, повстас, яка підтримує нас, дивиться і орієнтується на центр світового комуністичного руху — на Москву. Особистий контакт з людьми, подібними до Барбюса, які приїздили до нас з фронтів гострої класової боротьби в капіталістичному світі, немовби ще більше заряджав молоді комуністичні сили нашої республіки і надихав їх до нових устремлінь.

Попередній контакт (листування) з Анрі Барбюсом сприяв тому, що вже під час першої зустрічі в Будинку літератури легко відчувся елемент дружніх взаємин. Легко йшов обмін думками, і сам письменник живо знайомив нас з французькою літературою, а головне — з прогресивними явищами в ній, ділився планами об'єднання революційних сил, проектами нових видань, перекладів... Пригадується, що «білих місць» на протязі всієї розмови і вгорі (на зборах) і внизу (на банкеті) не було, все заповнювалось взаємним обміном думок, запитаннями, відповідями.

Тоді, на жаль, ми мало вдавалися по допомогу до стенографії, а пам'ять безсила зберігати все, варте того, щоб бути збереженим. Та й поза цим і сьогодні, через багато років, пам'ять про зустрічі з Барбюсом в Харкові жива і незабутня. Майбутні журналісти-артемівці (Комуністичний університет ім. Артема), близькі друзі «Молодняка», теж були присутні на цій зустрічі, а серед них і відомий потім герой Закарпаття Олекса Борканюк. Бувші харківські молодняківці добре запам'ятали і другий день, а саме — погожий день жовтня 27-го року, коли письменник навідав редакцію нашого журналу та літературну організацію «Молодняк» на Пушкінській, 24, і де він ще ближче познайомився особисто з багатьма молодими письменниками. Його цікавили наша творчість і наше кредо — і він познайомився з декларацією «Молодняка», опублікованою того ж 1927 року в першому номері журналу «Молодняк». Звичайно, досвідчений борець, антимілітарист, він бачив, що має справу з ще занадто молодою фалангою літераторів, у якої ще невеликий творчий багаж, але його захоплював ідейний напрям цієї фаланги, і, дивлячись на неї очима борця за майбутнє людства, він її вітав.

Скоро після повернення в Париж він надіслав вітальну телеграму українському «Молодняку».

Перебуваючи в січні місяці 1929 року в Одесі, я мав радість знову зустрічати Анрі Барбюса, коли він тільки прибув пароплавом до милих йому берегів Радянського Союзу. То була зустріч з журналістами й письменниками. Приміщення було ненагрітим, а тому вкрай холодним, письменник був, як здалося мені, ще дужче стомленим, але в його прижмурених очах, як і завжди, палали гострі зблиски барбюсівського вогню. Він таврував різким словом уряди балканських країн як безжальних катів своїх народів. Потім він говорив про Радянський Союз, про свої плани, про подорож на Кавказ, де живуть, як і на Балканах, теж гірські народи, але над якими не ширяє гостродзьоба тінь хижака. На цій зустрічі, наскільки я пригадую, літературні питання майже не зачіпалися, письменник був весь в обуренні від катівень Болгарії, Румунії, був, так би мовити, в полоні вражень — і про це йшла мова. Йшла мова про організацію МОДРу¹, про допомогу революціонерам, які гинуть за ґратами тюрем. Письменник закликав журналістів гострим словом вести невтомну боротьбу проти світової реакції. Та все ж і література, молода радянська література, не залишилася й на цей раз поза його увагою, і він, попрацювавши деякий час в Одесі, знову взяв напрям до вже знайомих йому друзів — у Харків.

На жаль, у мене це було останнє побачення з письменником. Та його образ ніколи не стирався з моєї пам'яті. Згадався він мені і в перші тяжкі дні війни, і я тоді пом'янув полум'яного антифашиста на сторінках одного з серпневих чисел газети «Комуніст» бодай невеличкою статтею.

¹ МОДР—Міжнародна організація допомоги борцям революції.

СПАДЩИНА НАВОЇ

Виступ у м. Ташкенті на торжествах з нагоди 500-річчя з дня народження Алішера Навої

Мені, представникові Спілки радянських письменників України, доручено передати вам у цей знаменний день палке вітання і засвідчити почуття найглибшої поваги до представників узбецької літератури, до всього узбецького народу, народу, що дав світовій культурі геніального поета й мислителя-гуманіста Алішера Навої, народу, що став у перші лави борців за соціалізм під прапором Леніна!..

Нам, представникам літературної й наукової громадськості багатьох республік братньої родини Радянського Союзу, випала знаменна нагода своєю особистою присутністю, своєрідним зоряним зльотом поетів, прозаїків та літературознавців підкреслити тут те, що свято одного народу, в даному випадку узбецького народу, є свято всього єдиного радянського народу.

Зі всіх кінців великого Союзу Радянських Соціалістичних Республік прибули представники братніх літератур, прибули сюди, в сонцедайний Узбекистан, до стародавніх його культурних джерел, що заграли по-новому і з новою силою під сонцем нового, соціалістичного творення...

Те, що ваше свято, товариші, є свято нас усіх, ми, українці, засвідчуємо всією глибиною наших почуттів, наших серць, засвідчуємо ще й тим, що у всій нашій роботі, боротьбі у дні миру й війни ми, разом з іншими народами, завше відчували плече братнього узбецького народу.

І, звичайно ж, тому ще в ранні роки становлення української радянської літератури українські письменники звертають свою увагу до великих перетворень трудолобного народу Узбекистану, їх полонять народні будови

в долині Фергани, праця на білих бавовняних ланах... Наслідком цього в нашій молодій літературі з'явився «Роман Міжгір'я» Івана Ле, ряд інших творів, присвячених життю Узбекистану. Посилюється увага наших поетів до образів, що народжувалися в новій поезії Радянського Узбекистану. Узбецький бавовняр, праця узбека на соціалістичній новобудові, в колгоспі, — все це стало таким же близьким та рідним у нашій українській радянській літературі, в її системі образів і тем, як образи й теми Дніпробуду, Донбасу й «Запоріжсталі».

Проте ніколи ми ще не відчували такої кривної згуртованості і великої дружби народів, як у грізні роки війни. Ось тоді ми й пізнали трепетне серце узбецького народу, що стукоче братерською любов'ю. Ми відчули його життя у словах Гафура Гуляма, звернених до сироти з України, — «Ти не сирота!». Тоді ми пізнали серце народу у пристрасних словах Айбека, звернених до Навої... Ми пам'ятаємо слова поета Уйгуна, його вірш «Тюльпани», присвячений «п'ятові, українцю-фронтовику». Так, для нас співзвучні були тоді слова, що пролунали у віршах узбецького поета Максуда Шейх-заде:

За прапор Леніна ми йдем у бій,
Йдемо за партією в славі світовій,
За Пушкіна й Шевченка йдуть бої
І за газель Бабура й Навої.

Ми вдячні глибочною віддякою поетам Узбекистану за всі їхні пристрасні, хвилюючі слова, адресовані нам, і разом з тим ми вдячні вдякою поетів за те, що вони, співці братньої землі, в той грізний для нас час переклали на свою рідну мову й видали збірку віршів українських поетів.

Багато тут сидить наших друзів, з якими ми стрічалися на димних шляхах війни; багато, дуже багато недавніх воїнів-узбеків працює і зміцнює народне господарство; але ж як багато їх не прийшло сюди, бо вони пролили

свою кров, наклали життям, боронячи нашу Батьківщину. І лежать вони, сплять вони спом героїв-богатирів під затишком тополь полтавських, на стародавніх наших степових могилах, на кручах Дніпра. Їх вели на смертний бій велика партія, клич Соціалістичної Вітчизни, їх осіняли тіні великих предків.

З чорними силами гітлеризму вийшли до бою всі найсвітліші, найкращі якості радянської людини — безмежна хоробрість, чуття братерської любові, найідеальніші вияви гуманізму. Ті, що лежать на просторах України, на землях інших республік, які зазнали нападку гітлерівців, мали всі ці якості. І хіба ми поставимо під сумнів ту істину, що їхній великий предок, творець «Фархада і Шірін», будівничий славетної «П'ятериці» Алішер Навої духовно був присутній на полях баталії у ті грізні дні?! Так, Алішер Навої пройшов димучою землею моєї України разом з чорнобровими воїнами-узбеками і відтоді назавжди залишився в серці мого народу.

Нехай же українська дівчина-колгоспниця, збираючи врожай, заспіває пісню про чорнобрового богатиря-узбека... І чи ж дивним буде, якщо в словах цієї пісні ми почуємо відгомін газелей Навої?!

Величезна спадщина Навої. Її неможливо вмістити в рамці одного народу. Багатство барв і ваблива сила почуттів перепліскуються високо й далеко, через хребти гір, за лінії степових просторів, через моря. Кожна радянська республіка черпає з джерел цієї спадщини і водночас ділиться своїми скарбами. Але де корінь, передумови, що створюють можливості цього взаємного збагачення? Вони закладені в самій основі соціалістичного ладу, в ленінській національній політиці нашої партії, що піднесла наші народи на чолі з великим російським народом до верховин найбільшого, найвеличнішого поступу. Ми, радянські українські поети, пишаємося тим, що віднині стахановка з Дніпропетровська і героїня-рільник

з Волині читають мовою Шевченка цю безцінну книгу Алішера Навої, як читають її своєю мовою стахановець з Фархадбуду і стахановка дівчина-узбечка з бавовняних полів. Я маю на увазі поему «Фархад і Шірін», яка щойно вийшла на Україні в перекладі Миколи Бажана...

Не все ще ми зробили, але ми — на вірному шляху.

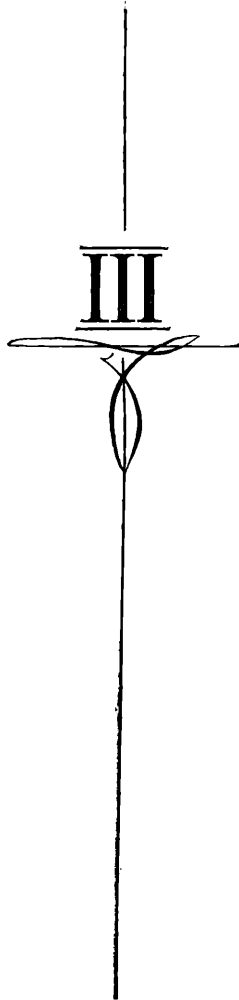
Велику роботу по перекладах лірики Навої здійснив поет Микола Терещенко, що видав перед цим збірку перекладів на українську мову узбецької поезії часів Великої Вітчизняної війни, включивши вірші всіх сучасних радянських поетів Узбекистану. Він весь час продовжує знайомити українського читача з новинами узбецької поезії. Багато працює в нас, на Україні, над перекладами з узбецької мови і над своїми віршами про Узбекистан російський поет Микола Ушаков...

Переклад «Фархада і Шірін» заслужив на високу оцінку в наших читацьких та літературних колах. Видання цієї поеми у нас було підготовлено ще до війни, але цій благородній справі завадили орди фашистських варварів, що вторглися на нашу землю...

Я хотів би, щоби праця перекладача, праця наших поліграфістів, видавців і всіх, хто має відношення до видання цієї книжки уже по війні, була оцінена особливо, оскільки в умовах, коли тільки-тільки відбудовується наша поліграфія, потрібні були особливі зусилля людей, які хотіли створити якомога кращий подарунок до знаменних урочистостей братнього узбецького народу. Пізнаючи великих геніїв народу, ми пізнаємо силу духу народу, нашого брата по боротьбі та праці.

Ми пройшли великі випробування — і нашим народам ще належить звершити великі діла.

І вічно йтиме в цій дорозі з нами узбецький поет, один з найграндіозніших культурних діячів, який безнастанно думав про духовний зріст народу,— Алішер Навої.

З ЛІТЕРАТУРНИХ ЗОШИТІВ

1940 рік

Письменник згорає на вогнищі власної роботи.

Десь знайти рядок, зачепитися за нього чи слово знайти, що брижить, як брунька навесні,— од них бере свій початок пісня, її тональність, настроєність, гармонійність, ритмічна хода — чи мужня, рубана, чи переливно-солов'їна, чи лірично-розряджена.

Секретар редакції: «Харашо, в цю папку, до наступного номера...» — і туди, в стіл, не читаючи. А я хочу домогтися того, щоб коли я приношу нового вірша до редакції, а там всі — і секретар, і друкарка, і редактор: «Ану, що там?», — і очі щоб у них загорались, і прочитували вони мої поезії зараз же...

Є поети, які намагаються кожний крок свій відбити в поезії. Побував, приміром, на якійсь виставці — єсть сьогодні вірш про виставку, постояв сьогодні перед якоюсь картиною — єсть сьогодні вірш про цю картину, проїхався до якогось міста — єсть в той же день вірш про те місто, зустрів сьогодні чорняву дівчину — єсть сьогодні вірш про чорняву незнайомку, випив з другом чарку шампанського — єсть негайно вірш «Шампанське» чи «Дружня чарка» і т. ін., і т. ін. Навіщо цей щоденник у поезії, зроблений за принципом «якнайбільше»? Життя, звичайно, в нас багате і відобразити його треба, але глибинно і не поверхово. Коли вже руки чешуться, веди що-

денник, записуй, що, коли ти робив, що їв... а вірші, будь ласка, продумуй, працюй над ними, обробляй.

Письменство, література — важка професія... Тут треба допомагати, мусить бути своєрідна охорона праці, людей треба жаліти. Хороша справа слава. Видання, монументи після смерті. Але до смерті потрібні добрі умови для плідотворної праці.

Поетичне сідало тісне, чи що? Для сердитої квочки скрізь тісно, скрізь вона сердита...

«Слово о полку Ігоревім» перекласти словесним матеріалом народних пісень...

Наукова розвідка: «Періодизація в творчості письменника №»:

- 1) До купівлі друкарської машинки;
- 2) Після купівлі друкарської машинки.

До аудиторії — відповідь:

— Для мене важливо, щоб опісля мого читання в слухачів лишилися певні емоційні сліди, щоб настрої моїх поезій я зміг переслати хоч в якійсь мірі до їхніх сердець.

«Закуреца дорога», «кінські копита» падто переповнили нашу поезію.

Особливу увагу для змісту відіграє наголос дактилічної рими. Вона, як правило, посилює момент музикальний, наближає слово до звуків музичного інструмента.

Перелісками — проліски,
І серце відкликається...

Голосні *a, o, i, y*... звучать потними звуками.

Виголошувати в порожній простір істину — не значить боротись за істину.

Мова настільки лагідно-співуча й громохко-грозова, що, буває, й не рима стає римою.

І був завжди великим, змалку великим. Так пишуть біографи.

— Мене перекладати неможливо важко — я нічого не написав.

На путях до вірша

Уже самі назви птиць, квітів, міст, сіл, а часто й імен і прізвищ випромінюють мені якісь мотиви, звучання, пісні...

(Ластівка, квіти братки, Чорнобиль, Баришів, Марія, Никодим, Чернець, Василенко).

Коли перші—птиці, квіти—ведуть в світ природи, в світ її кольорів, фарб, в світ її мови, то міста, села, імена, прізвища розкривають історичні епохи, вірніше — відсвічують ними, промовляють до мене то війною, то миром, великими книгами історії, географії, геології, етнографії, потаємним подихом віків, чарами вічної чаші життя.

І все те звучить в душі якимсь невловимим струмком пісні, немов згук камертона, який до того ніжний, відчутно вразливий, що аж надто легко обривається від доторку невдалого слова, дисонуючого звуку чи навіть фізичного стану — хвороби, роздратування, перевтоми...

Я не знаю, як де, а в нас, в українській сучасній поезії, від модернізму до хати під соломною — один крок.

Старі одежі віршів старих патріархів поезії, класиків.
Старі — але ж хіба вони в'янули коли? Вічно немерклі класичні шедеври поезії.

Чи не в них, вічно живих, захована істина мистецтва?

Стельмах — то його творчість мені нагадує чомусь живопис наших петрівських майстринь-узорниць.

1963 рік

Приходять якось до мене з однієї літустанови товариші, показують фотознімок.

Дивлюсь — Маяковський, десь приблизно кінця двадцятих років, з групою — чоловік п'ять — не старого віку чоловіків. Показуючи пальцем на одного молодика, запитально:

— Це ви, Павле Матвійовичу? Підтвердіть нам...

Кажу:

— Ні, не підтверджу, бо не я.

— Ай, як шкода, та придивіться краще, згадайте ті роки, бо ми у себе дивились, дивились і вирішили, що це ви. Нам це так треба.

Кажу:

— Радніший би, але не я...

А один з товаришів якось так, не сказати б лукаво, ні, додав:

— А чому, Павле Матвійовичу, вас так мало на фотодокументах з Тичиною, Сосюрою, Рильським, Вишнею?..

Що було казати?

— Не фотогенічний, — кажу, — то й не виходило у фотографу. А може, де й є, — кажу, — такі фото, але з тих же причин не показують. Не фотогенічний, значить.

Пожалкували товариші та й пішли. Так і не знаю, хто то був схожий на мене з тих далеких двадцятих років. А от Маяковський — так справді схожий, як вилитий, одразу всяк пізнає, хто це гляне...

Приїзд Маяковського до Харкова, тодішньої столиці України, як і взагалі його приїзд до кожного міста Радянського Союзу, ставав великою подією.

А двадцять років були для Маяковського найпродуктивнішими і в творчому, і в громадському розумінні, літами високої напруги, всім тим, що вклалося в геніальний внесок до скарбниці радянської поштовтневої літератури. Ми, молодь літературна тих років, були чутливим барометром, вбачаючи у Маяковському безперечного вожака, трибуна, того, хто ніс у творчість нове, сильне, вагоме. Тільки-но для нас лунала поезія громадянської війни, поезія боротьби, що на ній ми зростали, та от зазвучали-загриміли нові мотиви, мотиви будови, гімн творчості мас — в поезію входило щось нове, з трибуни, перед великими аудиторіями лунав Маяковський!

З дитячих літ заворожив мене чарами своєї лірики великий Лермонтов. А ввійшовши в душу мою піснюю чудовою, на все життя залишився нею в мені.

Коли я, степового краю син, вперше побачив гори високі, я був увесь у полоні лермонтовського:

Как я любил твои бури, Кавказ! Те пустынные громкие бури,
которым пещеры, как стражи ночей, отвечают...

Коли я вперше в житті побачив море, — о, як у мені, пригадую, все заспівало тоді лермонтовським:

А море Черное шумит, не умолкая...

А скільки разів, вдивляючись у безмежну далечинь рідного й милого мені українського поля, — скільки разів в мені бриніло, грало оте лермонтовське:

Когда волнуется желтеющая нива...

Не уявляю, як можна було прожити життя й не пройтися величною симфонією найоптимістичнішого вірша,

якого я будь-коли тільки знав у світовій поезії,— вірша,
що починається словами:

Выхожу один я на дорогу...—

вірша, який потрясає неймовірною силою людської залюб-
леності в вічність буття, в красу Життя.

О великий Лермонтов, яка чарівна й вічна юність твоя,
яка невимовна сила пісні твоєї!

З ПОРАД МОЛОДИМ

В книзі багато віршів про кохання. Поет явно «пересолив» на цю тему. Є серед них добрі, але трапляються й суто альбомного характеру, одноманітні, а відтак і нудні. А кохання — це таке почуття, яке не визнає непристрасних слів, заношених образів...

Назва збірки «Від землі», може, й добра, але дещо надумана, претензійна. В збірці багато віршів про кохання, розлуку і т. ін.; перечитуєш книгу — і відчуваєш, що назву треба було б дати іншу, зримо відчутну, юнацько-радісну, теж від природи, але не таку вже філософську. З назвою книги поетам часто буває нелегко, і моя тут думка не категорична...

Я не радив би починати збірку програмовим, хоч і хорошим віршем. Ми, поети, так оглушили читача своїми закличками, своїми «кредо», що він з першого ж рядка нам вірить і — не читає далі... Краще збірку почати якоюсь хорошею пісенькою...

Вірш розхристано образами, що один другого перебивають і тому не сприймаються... Вірш не вдався. До хорошого задуму автор домішав багато надуманого, обтяжив зайвим... А теми шкода — хороша, вона змогла б виринути в автора в іншому зодягу.

Гра на іншомовних словах себе не виправдовує. Читач за тим відчуває легковажність...

Поет — знавець мови, кохається в ній, володіє багатьма її тонкощами. Тільки, на мою думку, письменникові

треба збагачувати свою палітру і всім тим новим, що надбав наш народ у мові в роки революції, в роки індустріалізації, прогресу науки і техніки.

...Я за те, щоб, готуючи до друку книгу, поет вигріб все зайве, як вигрібають повесні в саду торішнє листя, і щоб сад його поезій завжди бував тільки розквітом весни.

Автор досить жорстоко поставився до найближчого друга свого дитинства... Він виводить його лише своєю тінню, не показуючи жодного самостійного його вчинку, яких так бува багато в кожного хлопчика в дитинстві. Логічно, що за цей егоїзм друга-автора Гриць своєрідно мститься в поемі — він зникає з рідного села, а відтак і від свого друга і йде у партизани, не обмовившись жодним словом з другом... Автор не показав всієї привабливості чистої, щирої дружби, краси дружби, яка бува в дитячі роки, а від цього і момент розлуки зблід...

Слово «гумно» (очевидно в розумінні «клуня», «стодола») в українській мові не вживається, але автор чомусь настирливо пересинає ним всю поему... Невдало також «немов шумінням», коли звичайно краще вжити слово «шумом»; наголос треба не «крушинá», а «крушіна»; «стояла хата вкрай села» — тут правильніше буде: «край села»; не зовсім вдалий образ «курява кудлата»; «ми спішим» — краще буде: «ми спішимо»; так само наголос треба не «гілля», а «гілля́».

...Вжито «не назірці», а треба б — «не пазірці», «прóліски» читаються як «проліски». Можна, звичайно, спертися на те, що тут, як це часто буває й у народних піснях, наголоси в окремих словах зміщуються, поступаючись римі чи ритмові...

«Щоб доля була вічно в з е л е н е н а»... На мою думку, образ невдалий.

«Я тебе розумію, братерство, як свого міфічного друга...» Чому братерство мусить бути міфічним?

Йому не бракує доброго відчуття багатьох тонкощів рідної мови, її народного строю, пісенної привабливості. Але він і не зловживає так званими народними мотивами, використовуючи їх лише там, де форма вірша впливає органічно від народної пісні... Вміє добре закінчувати вірш, якоюсь вдалою рисою підкреслити, піднести ідею вірша до повного її розуміння читачем. Це я зауважую ще й тому, що цього часто бракує багатьом молодим авторам і тому робить їх вірші невикінченими, розпливчастими.

Дивно звучать деякі «образи», як: «хмарки — лебеді довготелесі» або «дами-хати». Ще такого «образу» не було... «Напекли пухнатих короваїв» — певне, автор мав сказати: «пухких» короваїв.

Треба залишити своє, оригінальне, хай слабше, але своє, те, що з часом розквітне і по-справжньому покаже обличчя поета.

ДО ПОЕТИЧНОЇ НАРАДИ

Страшні не статейки кожна зокрема, а та пошлість, з якою окремі наші критики всю літературу підпорядковують до чогось одного. Святкують ювілей Пушкіна — і починається: Тичина найкращий наслідувач Пушкіна, далі Рильський, Бажан, Первомайський, Усенко і т. д. Святкують ювілей Шевченка — знов кращий наслідувач Шевченка Тичина, потім Рильський, Бажан, Первомайський, Усенко... Святкують ювілей Маяковського — знову кращим його учнем є Тичина, потім Рильський, Бажан, Первомайський, Усенко.

І я прекрасно знаю: коли б було оголошено ювілей Плещеева, то наші критики зробили б першим його послідовником Тичину, потім Рильського, Бажана і т. п.

Це все страшні речі.

Критика потребує критики.

— Шановні критики! Коли б ви знали, як болю я тим, що твір цей мій невдалий, то ви б змовкли всі разом.

Встановилось правило — зранку я працюю над важчою роботою — поема, поезії, заважкі образами, будовою, римами, а під вечір чи ввечері починаю чи дописую співанки, мотивні віршички, поезії-метелики чи записую тільки рядки, слова...

Головна вимога до твору для дітей — писати серйозною мовою.

Я шукаю простоти. Зараз це западто важко.

Що найгірше для творця — навала матеріалу.

Він справді щасливий поет: все, що хотілося сказати критику,— в нього знайшлося для ілюстрації.

...Багато тих поезій, які ми сьогодні пазиваємо «буденні», «одписка» і т. п., лишаться назавжди в золотому фонді поезії 1940 року і будуть колись читаться з насолодою, як свідки почуттів нашого покоління, будуть наші книжки з любов'ю ставиться на полицях бібліотек — приміром, так, як ми ставимо у себе чергові видання «Бібліотеки поета».

Поезії — це ілюстрації, та тільки не до книги, а до життя. Так само вони можуть бути добрими і поганими, і це добре видно — в цьому їх теж можна порівняти.

Молодь, вихована на бібліографічних відділах товстих журналів.

Співці маленьких масштабів і маленьких подвигів.

Поезія — то мистецтво збуджувати асоціації.

Поетом бути мені заважає мій розум.

Тичина — гора в поезії. В його поезії є все, крім шаблону. «Поэты — властители дум». Тичина мовою образів виражає ідеї і дух наукового соціалізму епохи Леніна... «О ні, ми ясно кажемо...»

(І не в обшир, а вглиб).

Мова — процес. Оновлення мови самим життям і «мовний обшир», обумовлений горизонтом культури.

Попередні надбання. Соціалістична практика і мовні процеси.

Написати багато і добре — тяжко, а написати мало і добре — ще тяжче.

Світ ще не знав такої велетенської за розміром і глибиною перекладницької роботи, яка робиться в СРСР. Яка прекрасна ілюстрація до лєнінської національної політики.

Поезія естета — але де ж естетичне?

Поезія вченого, поезія мислителя — це так мало б бути, але не вистачає вченості.

С л о в о. Найкращий матеріал до дивних утворів гине. Корозія металів, морене дерево. Слово лишається на віки. Задзвеніти в слові. Якщо вічно змінні і неповторні дні і часи не залишають по собі гри кольорів неба, хмар, ріки — то все те в слові лишається навічно.

1940

ПІСНЯ

Прослухав (рурка на ліжку в лікарні) і сьогодні (в котрий раз!) «Вихожу один я на дорогу» — лермонтовське. Навіть сказати величне — щось не те. Безперечно, неперевершене. Як я люблю геніальну поезію велетів, вона мене підпосила, вела, наснажувала. А що сказати про цей вірш? Слухаючи його, я немов починаю подвійно любити світ, подвійно чаруватись красою природи, подвійно жити. Але й це щось не те, щось від арифметичного (подвійно, подвійно...) Я розчиняюсь як істота в цій поезії, стаю з нею одним цілим. Піспею.

В самому кінці війни звалпла мене малярія, підчеплепа ще на Дністровському плацдармі. Трясла вона мене восени в благословенній Болгарії, не забула навідати в Югославії, ще проминувши зиму, знову вдарила з настанням весни сорок п'ятого. Лежав я в госпіталі під Віднем (здається, Нюштадт), лежав в невеличкій кімнаті (на двох) і за приступами все не міг зрозуміти, хто лежить напроти. Якогось полудня мене триклята брала менше, а мого напарника, видно, трясопула таки здорово.

Та чи то напарник не хотів здаватись, чи то марив, але він чомусь (не зрозуміло чому) читав і читав по пам'яті Маяковського, його поезію «Что такое хорошо и что такое плохо». Всю — з початку і до кінця. Це — повторюю — і раз, і вдруге. І так само блискуче читалися ним нові й нові речі поета. І я зрозумів, що цей малярик од рядка до рядка знає всю творчість Володимира Маяковського. Я не раз слухав самого автора — славетного поета, — як всі присутні захоплювалися його вмінням читати

свої поезії, розмовляти з аудиторією, владарювати над нею. І ось я немов знову поринув у знайому мені стихію творчого єднання з великим поетом-трибуном...

Вже пізніше, коли приступи малярії у нас обох вщухли і настало оте післямалярійне безсилля, я слабеньким голосом запитав мого напарника, як це він так добре знає Маяковського і чому.

— Я не любив Маяковського, не розумів його творчості, не сприймав і відкидав її від себе. Та ось приходить якось з школи мій першокласник і — слухаю — читає вірш «Что такое хорошо и что такое плохо». Мене вразило — чіткість, ясність, поетичність, сила! Такої будови вірша і такої педагогічної обдарованості, закладеної в стислі форми поетом, я ще не чув, не зустрічав. Я спитав сина: хто ж написав «Что такое хорошо...»? — «Дядя Маяковский, Володимир Маяковский». Ні, щось у мене не те, — подумав я й почав вивчати поета. А потім захопився ним, всім, увійшов у його поезію. Став декламувати його твори на вечорах самодіяльності. А потім на конкурсі читців міста Москви за читання поезій Маяковського одержав першу премію. Отак завдяки синкові-першокласнику я й причастився до генія Маяковського.

Потім ми довго мовчки лежали ослаблені, знесилені трясучкою.

— Я свою завіз оце в Австрію з Дністровських плавнів, а де ви підчепили? — я запитав лейтенанта.

— А звідти ж.

Дався нам оцей плацдарм...

Мати Шпорти. Мабуть, вся пісенна краса Поділля в ній, і вся вона — в пісенній красі Поділля.

Як ото людина так багато пише, — я завжди думаю, до чого вона може дописатись. Це торкається і прози, й поезії...

На вірші можна перемолоти що захочеш. Та тільки чи буде те мливо до смаку людям?

Єсть у мові такі слова, до яких точна рима не доточується, аж ніяк не ладиться, а вони ж самі собою і красиві, й співучі. Їм і не треба ніякої рими, вона таке слово тільки зневажить, знівелює. Дивись, будь майстром, здатним до тонкощів.

Його творча лабораторія як поета не здійсмається вище за «А були в кума бджоли...»

Пісня, безперечно, шедевр народної творчості, але ж і митцю треба видобувати щось від себе.

Цього року, видно, важким було повернення ластівок до своїх гнізд. Тільки троє гнізд з чотирнадцяти, що ліпились під дахом будинку, оселено поверненцями. Вже ось і діток годують, а я все журюся за тими, що на своїй важкій дорозі десь загинули. Не долетіли.

1973

22 [червня 1941 року].

Вдосвіта.

Тривога. Думалось: напівсерйозно...

Постріли. Вибухи...

До вечора — кілька тривог. Спостереження за боєм угорі. Розриви шрапнелі. Перша ніч. Дощ...

23 [червня]

3-тя год[ина] ночі... Дзвінок з Київського військового округу: попрощатись і приготуватись до від'їзду на 10-ту год[ину] ранку. Вже не слав... (Знов згадалася неділя (22 червня). Натовпи. Свідомість. Квитки на новий стадіон — відкриття!

Збори в райпарткомі. Повідомлення секретаря. 56 літаків. Прорив поодиноких до Києва... Організую вартування у Спілці...

О 10-й год[ині] — пішли з чемоданом за Лавру. Редакція газети «Красная Армия»... Виїзд. Почалась війна...

2 [липня]

Ось сиджу я в хаті біля маленького віконця. Впритул підходить високе жито. Вечоріє.

У повітрі — безконечний, невгамовний гуркіт моторів...

Десь у житі чи в заростях вишняка чутно звуки морзянки...

Ось до сих пір усі зібрані мною матеріали увійдуть (якщо буду живий) до першої і другої частини мого роману, а звідси — почнеться третя частина трилогії...

Хай живе Радянська влада у всьому світі!

5 [липня]

Хорошили в полі.

Сонце йшло за хмари...

Проводжали їх друзі. Полковник попрощався. За червоними кумачевими домовинами йшла рота червоноармійців.

Бойові машини продовжували свої бойові дії...

Екіпаж Жданова...

7—8 липня.

...У глибині ворога (щось із 180 км) літак зробив вимушену посадку. Край села. Збіглись селяни (на заході України).

— Єсть німці?

— Єсть... Отам — дорога. Ідіть сюди...

Пішли. Скоро нагонить селянин:

— Товариші, не бійтеся, я вам допоможу, а то ви можете заблудитись...

Переховував дві доби у лісі. Приніс спеціальну одіж — церковну — штани, переодяг усіх трьох і довго проводив... Ішли п'ять днів, як таборіві робітники. Коло фронту йшли біля танкових колон ворога. Фронт... Перебирання через болото... Потрапили до радянської розвідки...

Селянинові дякували:

— Коли повернемось, обов'язково заїдемо у гості!.. Що спонукало вас усе віддати для нашого порятунку?

— Конституція... У мене дев'ятеро дітей, і має бути десяте... Радянська влада допомогла, я зажив... А фашист із мене шкуру здиратиме...

2 [серпня]

Знову — Київ. Кожен раз, коли я в'їжджаю в нього, я переживаю ці хвилини урочисто... Укріплення. Київ в обороні...

Приїзд до редакції. Наказ спати...

...Радіо сповістило, що Гітлер намітив узяти 3-го серпня Київ. Хай, гад, хвастає. З цього приводу можна навіть поспати, цілком роздягшись...

1 вересня.

Обриси хмар. Заграв мечі.
Непереможний рідний Київ...

Зранку — бої. День тихий. Нарада у Чеканюка. Роз'їзд співоробітників...

Об одинадцятій годині — вал гарматного вогню, рев батарей, море спалахів. Тільки місяць однаково світив згори. Київ у цю ніч не спав. Розриви шрапнелі над вокзалом...

Фашисти наступали трьома валами. 1 вересня хотіли заволодіти Києвом...

22 [жовтня]

Сьогодні — чотири місяці війни... Праця. Стаття «Комуністи».

Тривога за Москву.

27 [листопада]

Радіомітинг представників польського народу. Голова мітингу Ванда (Василевська)... Виступ Корнійчука... Со-лоспів Зої Гайдай — виконання польською мовою.

Запросини на виступ у визволеній Варшаві.

29 [листопада]

...Розмова в Тичиною. Катаєв. Страшні дії фашистів у Києві (Глибочиця), Харкові (будипок обкому).

Вихід «Комуніста» в Саратові.

16 [січня 1942 року]

Саратов. Гуртожиток в «Агітвікні». Ніччю — шелест з стільців, Головки:

— Що ти, читаєш?

— Та ні, на мене горила звалилась (плакат).

Над столом: Гітлер — смерть з кошою. Слова-текст:

Зарвавшийся безумец и игрок
Последней картой дико потрясает,
Все, что имел, он бросил на Восток,
Родной столице нашей
угрожая.

«Агітвікно». Головка:

— Мені нагадують вони часи «Пролеткульту»...

5 [лютого]

Лютюючі морози. Терикони — монументи людської праці; високі південні могили — монументи боротьби слов'ян за свою свободу.

Бриг (адний) комісар — Брежнєв...

7 [лютого]

Безперервна арт/илерійська/ канопада. Гул моторів у повітрі. Мороз. Сонце. Поземка за ярами, за Дінцем — білі степи...

Брежнєв — завдання. Умови військ/ових/ кор/еспондентів/ на Півден/ному/ фронті... 8-й день. Машини позастривали в снігах — з Кам'янська, Старобільська, Ворошиловграда...

Вечоріє.

Велике огненне коло сонця закочується в сніги. Нестеться гул артилерійського вогню.

12 [лютого]

Світанок — довгий, український. Квакують міномети. Перетишся. Прошуміла з півдня птиця крильми. Виринають руїни погорілих розбитих хат. Валяється фашистська каска. З коняки — на узбіччі — кров стікає на дорогу...

Ось хата — лишився комин, стирчать з-під руїн обгорілі кочерги, мисник, цибуля висипалась з-за запічка... Ось поряд друга хата розбита. Шмат стіни. Застрив між віт вишні. Він пригнув її. Прийде весна — і бруньками, що залишилися, вона зацвіте так само, як колись, а потім уродять вишні, наліті кров'ю... Під обгорілими руїнами хати лежить жінка. Спочатку її вбила куля (виглянула у двері), а потім зайнялась хата і придавила господарку...

Молодий садок збоку. Там з-під снігу виринають трупи наших воїнів. У шинелях, з рюкзакками. Одному

перебило каску, розкривавило голову. Трудові мозолясті руки. Чисто виголене лице (перед боєм). Гвардійці...

Дали розпорядження ховати. Тут же, в саду...

2 [березня]

І куди б не пішов
із рушницею я —
Чую краю орільського спів —
Озивається мати моя
З-за ріки, з-за широких полів.
Вона «Чайку» співа,
як малому колись
(Мов колише ізнову та пісня мене) —
З світ-зорею на сході терни
заплелись.
І крізь дріт, крізь терни
вітер хвилю жене...

27 [квітня]

Великою дякою хай будуть мої слова тим жінкам сіл і міст, у яких ми стояли на постоях, де писали рядки своїх похідних поезій. Скільки, скільки сердечної, глибокої уваги я завжди почував від цих героїчних людей праці.

Гребенюк... Жінка, мати трьох дітей. Син лейтенантом — брав Лозову. Муж загинув у 1919 році в Червоній Армії в боротьбі за Донбас. Це справжня наша мати. Ми сидимо ночами — тут у неї жили Торін, Костюк, Северов, я, Недоля, — сидимо над роботою, а вона робить усе, щоб нікому з нас не було найменшої завади. А скільки їх, таких жінок, я знав на Україні! Слава, слава вам, наші героїчні матері і сестри, на плечі яких спав неймовірної ваги тягар! Схиляюсь, мужні, перед вами!..

22 [червня]

День літнього сонцестояння.

Повернувся агроном Бакулін із степів. Трави цього року великі.

Марення пораненого:

— Дайте мені мої гармати... (Чує гуркіт). Оце йдуть мої гармати. Дайте — я їх розставляю на вогневі позиції...

Підвели з землі... Помер...

Ось і рік війни...

30 [червня]

Встало сонце. Застало мене на варті. Серце живе Севастополем...

Цвіте липа. Часто молодичі несуть великі кім'яхи того цвіту. Перша вишня. Шовковиці. Яблука скороспілі. Порічки...

В полинялій гімнастерці
Від дощів та хуг,
Та з гарячим, щирим
серцем —

Ось такий твій друг.
Обніми його, всіміхнися,
Квітоньку подай,
Бо навколо нього дише
Смерті чорноград.
А прощатись хлопець стане —
Пригорни на путь.
Бо востання,
так, — востання
Він гуляє тут.

18 [липня]

Ворожі удари з повітря — безперервні бомбардування переправ, Ростова, Аксая. Злодіївки (станції). Вибухи цистерн на Злодіївці — сувої диму в суміші з важкими степовими хмарами...

В газеті «Во славу Родины» забито одну наборщицю...

Приїхав Дмитерко, розповів про пригоду машини з Каганом. Дмитерко працює під безпосереднім керівництвом Брежнева...

Пізно прийшли Дев'янін, Торін, Полянкер...

Вийшов на зорі, послухав землі — та й до намету...
1 [вересня]

Знову дощить. Як їхати? Чи не застряне «бюїк» Довженків?

Довженко:

— То оце вже й додому їду.

— Куди?

— В Москву. А ви куди?

Рильський:

— Ми додому в Уфу думаємо післязавтра...

Ужвій, Юра, Бучма:

— Та й ми поспішаємо додому в Ташкент. Пора вже...

...Які велетенські образи, якої незрівнянної сили пристрасті людські мають бути показаними в майбутніх літературних творах, що з'являться на драматичному тлі війни! І ось виявиться тоді, що па це будемо мати право тільки ми. Тільки ми — про радянський народ, про Радянську Армію, бо правда людська тільки за нами. В істинному світлі літератури гідь людська: лжа, розбій, хамство — впливе ще яскравіше на очі світу, ніж у ці сьогоднішні жахні дні війни...

Літературно-мистецький вечір у Саратові. З письменників виступали Тичина, Рильський, Бажан, Довженко. Його виступ. Ватуля читав «Слово» Дмитерка, Герасименка і Неходи... Як чудово було слухати в передачі Шумського «До мертвих, живих і ненароджених...» Шевченка!..

Багато хто хотів, але не зміг потрапити до зали...

29 [жовтня]

Уфа. У Спілці. Кундзіч. Вечір у Тичини. Малювання. Про Ванду. Автографи для Лідії Петрівни. Україна у мріях Тичини...

Дружина письменника Гайдара розповідає про подружку-українку — як та чудово співала «Зоре моя вечірняя...», як довгими вечорами ішли за гарбою з сіном — і здава-

лося: ні вечору, ні степовому простору не буде кінця-краю. Кони тільки перебирали, здавалось, ногами, а були на місці.

Все здавалося нерухомим...

— А ви ж чому там були — в казахських степах?

— Я була два роки... Потім... Вітчизняна війна... Зараз — сестрою. Нагороджена орденом Червоної Зірки. Чоловік загинув, ідучи з-під Києва. Все записано, де загинув. Полустанок, пройти 25 кроків у напрямку до могилки. Залізничник-будочник був свідком загибуну — може розповісти...

31 [жовтня]

Образ Леніна. Отак раптово в уяві моїй виник його величний образ над мороком сьогоднішнього дня, над стрясінням кривавих битв...

Я стояв серед хати й думав. Потім тільки звернув увагу, як усі помітили: чому спинивсь, застиг, стою...

13 [листопада]

...Що в смерті найстрашніше — так це те, що вперше в житті стаєш справді самотим. Ні друг, ні жона, ні син, ані венька своєю любов'ю не в силі розрадити тебе — і в тужній розпущі лишаються по один бік дороги, а ти відходиш у смертній самоті на другий. Тільки на війні, в кривавій битві — ти не один. І в звалищі трухів, і в тужнім прощанні зі світом, і в люті страшенній до ворожої сили, і в хвилинах останньої свідомості — ти не один...

8 [січня 1943 року]

Коло бліндажа:

— Як вас зовуть?

Вона подивилась і відповіла:

— Зовуть мене ім'ям, що найрозповсюдженіше на Україні...

Я подумав і сказав:

— Маруся!

— Так, Маруся, — відказала вона. — Марія... — І перепитала в мене: — А ви що — з України?

— З України.

— А на Чернігівщині бували?

— Як же, бував, хороші місця. У Ніжині був, у старовинних мастках Лизогуба, коло Конотопа...

Вона дивилася на мене, очікуючи, щоб я сказав, де я ще бував на Чернігівщині, а потім не витримала і запитала:

— А в Батурині були? — І сама немов засвітилась. Довго потім, аж поки довела мене до КП, розповідала про старовинне місто Батурин, про те, що я давно знав і чого не знав і про що можна було догадатися. І переді мною встала Україна — і йшла поряд у цій дівчині, що в Батурині не докінчила десятирічки і от воює...

За силуетами горбів, розбитих дерев змагавсь Сталінград...

3 [лютого]

З кінооператорами по Сталінграду. Дорога військових трофеїв («вулиця трофеїв») — транспортери, радіостанції, гармати всіх видів, літаки... Літак на снігу, на землі — мов велетенська акула. Перемелено передміські посадки. Зрубані снарядами дерева — і трупи, трупи, трупи...

Місто. Жодного будинку... Підвал універмагу. Вокзал. Вулиця Леніна... «Барикади»... Тракторний... «Красный Октябрь»... Госпіталі поранених...

Замерзлий на колінах фашист на тлі зруйнованого Сталінграда.

4 [березня]

Того, 1942-го літа, я не бачив райдуг: розпечене небо, обгорілі хмари... Коли лірики несли в саквах землю і автомашини — повітря твоє в камерах шин, я думав, переступивши межі твої: «Есть Москва — значить, есть Україна».

6 липня [1943 року]

Марківка. Ранок. Перше повідомлення Інформбюро про початок німецького наступу на Орловсько-Кур'сько-му/ та Білгородському напрямках. Там — Григорій [Полянкер] та інші тов/ариші/... Україна там, де вирішувється доля Батьківщини, доля нашого Союзу.

...Сиджу над матеріалами «Молодої гвардії». Як Сталінград зцілив рани мої душевні опісля трагічних днів Донбасу — Кубані, так само Краснодар дав серцю моему те, чого, здавалось, бракло...

14 [вересня 1944 року. Болгарія]

Лишаємо море. Б'ють білі буруни. Затока. Приморські виноградники. Нас виїшло провонжати все село...

Йдемо на Софію. Попереду колони...

Слівен. Закидали яблуками, квітами й цигарками.

Селиминово. Гірський ручай. У місті — дерев'яшки, в селах — постולי. Висохлі русла гірських потоків. В'їхали в ущелини. Нависло каміння. Внизу ріка. Кирилиця: «СССР — брат!», «На добри час!»

Оперізуємо живописну Твердицю. Стара жінка біжить з прапором. Пастухи з прапором: «Да живеє Червена Армия!» Долина скотарів і виноградарів...

11 [жовтня]

Зустрів Івана [Ле] — повертається з бригади... Машу поколупало осколками, Олександра поранено в ногу... Зачували у серба Станкича Милютина. Коло ватри...

16 лютого 1945 року.

Ранок. Багато сонця. Іду з Іваном на Будапешт...

Угорське лівобережжя. Загальним ландшафтом, пейзажами ніяка країна так не схожа на Україну, як Угорщина. Про це, здається, і Мате Залка писав не раз... Такі ж тополі... верби. Проникнення української мови в угорську, з одного боку, а з другого — сербської — колосальне. Степ, річки, вся природа схожа, тільки що могол наших нема. На весняних пласких озерах — застигли

кола воронок, що нагадують мертвотний пейзаж застиглих кратерів на якихось планетах чи то на Місяці. Ще лишився сніг у кюветах, а з-під нього видно німецькі бронетранспортери догори коліщатами... Їх безліч (коліщат) — нагадують мертву велетенську стогогу...

Машина моя йде на північ. Мов прощаючись, на кожній билині грає сонце. Особливо ззаду — глянеш у дзеркалку і думаєш: лишая таке царство блакиті, сьйв і сонця — аж серце хвилюється.

9 [травня 1945 року]

О 8-й год/ині/ ранку виїхав на Відень. День Перемоги! День Сонця! Вся дорога — в прапорах...

Кладовище. «Брусницький И. Г.— погиб 2. V. 45». «Назаренко М. С. — п/огиб/ 1. V. 45». «Кр/асноармеец/ — неизвестный». «Кр/асноармеец/ — неизвест/ный/»...

На гірській багті — чер/воний/ прапор...

22 [череня 1945 року]

День початку війни... Згадав 1941 рік під австрійським небом. Хліба жовтіють. Маки...

Ось і чотири роки...

Протопав їх по великих дорогах воєнних і притомився...

Я ніколи того не забуду —
Хоч би впав, хоч би зліг, хоч би вмер,
Як ішов від Кубані до Буди
І до Тиси замріяних верб...

З М І С Т

Полум'яне слово Павла Усенка. Вступна стаття <i>Олега Килимника</i>	3
--	---

I

Я був комсомольцем	12
Буревісні літа	14
Микола Островський	23
Світлий образ лєнінця	32
Павло Тичина	35
Олесь Донченко (1923 рік)	47
Восени двадцять дев'ятого	51
Ошер Шварцман	54
Мате Залка	65
Він виборював наше сьогодні	70
Один з перших	74
Золоті сторінки	90
До 75-річчя від дня народження В. М. Со- сюри	96
Координати життя	105
Олександр Бойченко	108
Людина невичерпної енергії	124
Іван Ле	130
В революційному горінні	133
Червоною дорогою	137
Слово про друга	143
Сівач	150
З виру класових битв	155
Олекса Влизько	164

Пісняр комсомолу	166
Схилимо голови	170
Про Якова Качуру	175
Микола Шпак	177
Вогонь серця	196
Микола Тарновський	202
Дальні подорожі	214
Закоханій у рідну землю	218

II

Наш Тарас	226
Сини однієї долі	230
Благородне серце	235
Юрій Федькович	238
Адам Міцкевич	244
Славне ім'я	252
Спадщина Навої	255

III

З літературних зошитів	260
З порад молодим	266
До поетичної наради	269
Пісня	272
1418 днів. З щоденника військового кореспондента	275

ПАВЕЛ МАТВЕЕВИЧ УСЕНКО
ПРО МОИХ СОВРЕМЕННОКОВ
Статьи, очерки, воспоминания

Составитель
Грета Владимировна Усенко

Издательство «Радянський письменник»
(На украинском языке)

Редактор А. М. Макаров
Художник М. П. Вуск
Художній редактор Н. В. М'яковська
Технічний редактор О. К. Бищенко
Коректор Г. П. Лукова

Здано на виробництво 4. III. 1977 р.
Підписано до друку 17. VI. 1977 р.
Формат 70×108^{1/32}. Папір № 1.
9 фіз.-друк. арк.+5 вкл., 13,04 умов.-друк.,
арк., 11,74. обл.-вид. арк.
БФ 28706. Тираж 12 000. Зам. 294-7.
Ціна в оправі 85 коп.

«Радянський письменник»
Київ, бульвар Лесі Українки, 20.

Львівська книжкова
фабрика «Атлас»
республіканського виробничого
об'єднання «Поліграфкнига»
Держкомвидаву УРСР,
Львів, Зелена, 20.

Павло Усенко ♦ ПРО МОЇХ СУЧАСНИКІВ

85 коп.